

Tartalom

LVII. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

2003. AUGUSZTUS

JUHÁSZ FERENC: Kivonulás a reményből (Vujicsics Sztoján emlékére)	3
KASS JÁNOS: Juhász Ferenc 75 éves	7
TANDI LAJOS: Szarvasok csapásán (A Cantata Profana műfaji triptichonja)	9
BÁLINT PÉTER: Egy kretén vallomása (Regényrészlet)	24
LÁSZLÓFFY ALADÁR: Alternatív; Szeged felől jön egy halász; Hungarica; Koratavasz	41
MARSALL LÁSZLÓ: Öreges lamentáció; Igric-gajd	44
FERDINANDY GYÖRGY: Végbélfájdalmaim	46
PETŐCZ ANDRÁS: Az iowai indiánok búcsúja Orbán Ottótól; Orbán Ottó azt nem; egy hajléktalan vallomása; mint másnak a madleine sütemény	50
JÓKAI ANNA: A magzat imája; A fáraó utolsó imája	56
TÜSKÉS TIBOR: A sepsiszentgyörgyi csillagnéző (Véress Dániel)	58
LENNERT TÍMEA: Hasonlat; Szürkület; Együtt; Mászt látni; Ihlet	63
MÓRA ZOLTÁN: Játék; Kasszandra; Intés; Elvira Madigan; Impotencia	66

ÖRÖKSÉG

HOPPÁL MIHÁLY: Mítosz és szavak (Megjegyzések egy dolgozathoz)	69
VARSA MÁTYÁS: A legrégebb magyar mítosz	69
DÉR TERÉZIA: A liturgikus énekek Szent Istvánja	85

SZABADOS GYÖRGY: Erdély első századairól	93
DEMÉNY LAJOS: A magyar–román viszony válságos korszakát elemző összefoglaló margójára	98
PÉTER LÁSZLÓ: Németh László színháza Vásárhelyen	104

MŰVÉSZET

SZUROMI PÁL: Fogas fészületek (Aranyi Sándor fotó- konstrukciója)	106
OLASZ SÁNDOR: A körülírhatatlan veszteség (Balassa Péter halálára)	111
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Cantata Profana-illusztrációk a 6., 8., 40., 49., 62., 65.
és a 110. oldalon

ARANYI SÁNDOR *Konstruktív* c. fotója a 108. oldalon

JUHÁSZ FERENC

Kivonulás a reményből

VUJICSICS SZTOJÁN EMLÉKÉRE

*Egyszerű voltál, mint a babarózsa, tearózsa,
mosolyrózsa egy-élet virágzás,
tisztá csönd, szakállas Éden,
egyszerű voltál, mint a kalászos fűszál, mint a tulipán,
mint a megmaradásban az ígéret,
mint a létezők tüze, a zöld, a piros, a kék, a sárga
kerek valóság, fodros magány
illatos mennyből és illatos pokolból,
hiszen minden élet-szerkezet olyan bonyolult
rejtelem-csomagokból, sejtelem-szálakból
szőve, átítatva reménnyel és irgalommal,
szőve, összeragasztva,
tűkkel, késekkel berácsolva belül,
halszálka-függönyökkel
belobogva és működés-esernyőkkel betapasztva,
belső lobogás, bolyongás, vihar-előtti csönd
hálóival végtelen magánnyá kitömve,
mint az Indiai tigris az óriás üvegdobozban.*

*Hallod Barátom, süket virágom,
aki voltál és már nem vagy,
halál-süket, végig süket
mint a fül-nélküli égitestek,
mint az önmagába töpörödött anyag
a neutroncsillag végső sűrűségben.*

*Ember voltál, akit szeretni kellett!
Hiszen mi más tehettem, mint szeretni téged,
szeretni téged Barátom, fekete ikon,
könnyű galambtipegés csipke-járású súlyos remény,
magány-remény,
a földvonzás mágnes-súlyát legyőzni akaró,
és szorongás-burkodik a teljesülés és kifejlődés bábja,
kristályvonal finom szálakból, selyemvonalakból rács-részletesen,
sűrűn, vastagon zárt tok,
földimogyoróhéjszerű selyem élet-koporsó,
amelyben az életfeszülés rettenete és belső ragyogása,
puha csillogó lét, szárnyas jövő, hernyó-púphullám-araszolás a Földgolyón.*

*Élő ikon voltál. A zárt-csönd ikonból kilépett
sejtelem-zártság.
Kiléptél a merev jelentésből, a zománcarany függőlegesből,
lejöttél a nem-kereszt parázsról,
mint a gyerekként megöregedett szakállas Jézus
a Glóriás Csönd-Anya öléből
és mosoly-léted ömlése, csörgő és susogó áradása, mint a
zöld folyó, súlyos vibrálás, fodor-csörömpölés lebegés,
és fiatal, pipacsos virágmezők léted partjain.*

*Költő voltál, verset szerbül írtál.
Nekem ezt sose mondtad.
Vasco Popától tudtam meg, irgalmas szégyen
egy közös vacsoránkon Belgrádban, szó-öcsém,
szakállas bondor delfin-okosság.
Fekete koszorúba ágyazott fogsoros fehér mosolygás
Jaj-vigyor.*

*Szavaid, a versekké préseltek,
vers-szavaid, mint keresztfa-szállkák
Krisztus vállán, nyakán, tarkó-bőrében,
mint a töviskoszorú-madárcsőrök Krisztus homlokába,
fejbőrébe törve.
Mint a lábszögek, tenyérszögek.*

Hol vagy már

*te mosoly-mohóság, szégyenkező boldog falánkság,
édeni könnyű csipke-hömpölygés a rettenetes köveken,
sorsok felbő-viszálya gömbölyűség,
remény-szerelmes árva gondolat?*

Néztem óriás sárga koporsódat

*a pravoszláv katedrális színes süvegtalaján
és eltűnődtem: milyen lehetsz most?,
hogy viseled tested üres csigaház-magányát,
te önmagadba zárt sötét szóda-bokor, szivárvány-hal
a doboz-sötétben fehér selyemmel letakarva.
Te szivárványszínű okos összeomlás,
te szivárványfoltos kivonulás-bánat.
Te szivárvány-páraív őshal,
lefele-készülődés:
kivonulás a reményből.*

Köröttem a temetés-nép,

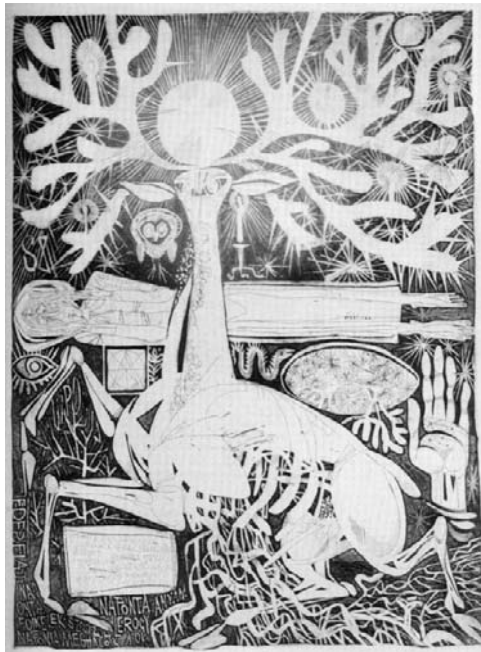
*a gyász-nép, a siralom-közösség.
És égő gyertyák, gyertyák, gyertyák.
És ezer égő vékony fehér gyertya a kezekben:
és csorgott a forró, könnykristály viasz
a kezekre, kézfejekre, tenyerekre, ruhákra,
mint az ítélet boldogtalan ökreendezése.
És papok, püspökök aranyban, ezüstben, feketében,
mint arany-lombhullás a füstbarlang népmesében
és aranykeresztek, aranysüvegek,
a fekete szakáll-arc fölött mint fekete szakács-süvegek
a papi gyászkalapok.
És dörgött a kórus akár az Adriai tenger bóra-vihara.
És feleséged a koporsó mellett,
mint feketefátylas gyászliliom, könnytelen virág felhőcsipkéből,
koromból.*

És újra csönd. A halott nem dörömböl.

Az emberek: Húsvét-szigeti kőszobor-fejek.

*Fekete, fekete, fekete!
Fekete az arany felelete.*

*Aztán a férfiak vállukra vettek,
vállukra vették koporsódat
te föl-nem-támasztható föltámadás-igéret.
Vállukra vették koporsódat,
ahogy apámat is vállukon vitték barátai a temetőbe.
Hogy lemerüljön a földbe.
Hogy lemerülj a földbe
és eltűnj az ősananyagban,
mint bálna az ágaskodó, habzó, kagylóbarlang vízmorajban.
Aki voltál emberalakban
és talán fölkelsz a túlvilág-mámortudatban.*

KASS JÁNOS

Juhász Ferenc 75 éves

A konok idő nem kegyelmez, közönyösen gázol át rajtunk, a banális és unalmas ismétlődő hétköznapiakon, a piros betűs ünnepeinken, és alig hogy kinyitottuk az új naptárunkat, rémülten látjuk, hogy már vehetünk is másikat, egy újat: ez betelt!

Betelt ezzel-azzal, lényegesnek tűnő lényegtelenségekkel, fontosnak tűnő randevúkkal, fizetnivalókkal!

Íme június 21-én felütve a naptárt: nyári napforduló, félidő, akár egy rossz futballmeccsen. Eltelt a félév, félúton 2003-ban, de megállít egy fontos bejegyzés s mellette egy oroszán rajza

Augusztus! Az Oroszlán jegye! Születésnap! Juhász Ferenc születésnapja. Hetvenöt éves a költő, az egykori biai kamasz, akit húszévesen Hatvany Lajos „ecce poeta” felkiáltással köszöntött. Nagy László és Kormos Pista kortársa, Ferenczy Béni modellje, húsz évesen Kossuth-díjas költő.

Ma, június 21-én, a nyári napforduló idején, amikor e sorokat írom, elkezd peregni bennem a film s látom az egykori New York kávéház mélyvizét, Csillag Verát, kezében „A tékozló ország” frissen megjelent kötetével.

Az üvegajtón belép Vas István és Réz Pál, Czibor János, majd Domokos Mátyás.

A bennem pergő szürke, fekete-fehér film színesre vált és Illés Endre érkezik elegánsan, világos vászon öltönyben. Egy rövid snitt, Csernus Tibor képe, „A három lektor” ismét színesben, majd az Oktogon, a „villanyfény-neon Magyarország”, lent a zörgő orkáncabátban nyüzsgő tömeg.

Közben egy híradó-részlet megint, a vásznon tankok csörömpölnek, majd csúsznak meg csikorogva a villamos síneken, irányt változtatva a Hősök tere felé.

A Szent István körúton, a Berlin étteremnél gépágyú sorozatok porolják a vakolatot. A Vígszínháznál halott hevert hason fekvő a törmelék között a téglaportban.

Azután előbukkan a múltból Zelk Zoltán, már leülte súlyos börtönbüntetését, és „a Sirály” című gyönyörű versével vezekel.

De hát nem erről akartam írni, hanem Juhász Ferenc hetvenötödik születésnapjáról, az Új Írásról, Kassák Lajosról, akinek nyolcvanadik születésnapját a Fészekben ünnepeltük, s ahol Latinovits mondta a költő nagy versét, „A ló meghal, a madarak kirepülnek”.

Kellene írni az Új Írás különszámáról, amit nem engedélyeztek, s csak harminc oldalon jelenhetett meg, kellene írni Juhász Ferenc ötvenedik születésnapjáról, amit Szegeden ünnepeltünk a Bartók Béla Művelődési Házban, ahol Nagy Attila szavalta a verseket. Kellene írni Miskolcra, Dubrovnikra, Amerikára, Párizsra, s a Rózsadombról, a megjelent kötetekről, a barátságról, talán még a szeretetről is.

De a közöny, a csörtető vandalizmus, az értékeket mélyen lenéző pöffeszkedés korában ki hisz az írásnak, ki hisz az írónak?

A szétrugdalt és tönkretett eszményeinket semmibe vevő időben a naptárt kézbe véve az augusztusi születésnap dátum biztos pont és egyben lehetséges remény, hogy a költő Juhász Ferenc alkot, ír, és Hatvany Lajos látnoki mondata immár több mint fél évszázad fényét veri vissza.

Kass János

GÖTZ JÁNOS

Szarvasok csapásán

A CANTATA PROFANA MŰFAJI TRIPTICHONJA

Juhász Ferencnek

*Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni,
És addig-addig
Vadásztak, addig:
Szarvassá változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcsú testük
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat a lombok közt;
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha avarba;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.*

Hol van már az öregapó, hol vannak a kilenc fiak?! Az apák fölött erdő sír-keresztkekből, a fiúk a világ négy égtája felé. Kiáltásukat elnyomja a civilizációs hangzavar, a nagyváros dzsungelje bandáztatja az unokákat. Mérgezetek a tiszta források, savas esők pusztítják az erdőket, a gúnyák sáros parlamenterszázlók, orvvadászok-sebezte vadak vérnyomait őrzi a táj. Ez már a huszonegyedik század. Lehet-e nyugalódásunk?

*

Az az ötvenes évek eleji Bartók-ciklus a Zeneakadémián a reveláció erejével hatott. Egy nemzedék szembesült az évekig szilenciumra ítélt Bartók műveivel, és ez az élmény hitvallásra, kapcsolódásra, példakeresésre és ars poetica fo-

galmazásra készítette a szárnyait bontogató művészsereget, a fényes szelek nemzedékét. Juhász Ferenc így emlékezett a Cantata Profanával való találkozás katarziséra: „A vers két élményből táplálkozott... Fiala költőként hallgattam ezeket a lenyűgöző, elementáris erővel ható, hátborzongató és elmevilágosító zenéket... Valószínűleg a Cantata Profana élménye lökte ki belőlem a Szarvaséneket... A szarvassá változott fiú költeménye a kiválás verse is... A vers szükségképpen hordozta annak a kornak jegyeit, erőit és ellentmondásait, akaratát és ellenakaratát is... Azt a nemzedéket, mely ezt megélte, szokták 'szarvasos nemzedéknek' is nevezni. Fölröpült egy raj, egy nagy számú csapat... megélték a kiválás, a metamorfózis kínjait, azt a próbát, melynek visszahúzó ereje a szülői ház, a faluközösség makacs magzatburka, lendítője pedig a megváltozott társadalom elképzelt lehetősége... Hitünket éltette, hogy nem lehetünk olyan kiszolgáltatottak, mint elődeink voltak...”

Gyöngyösi Imre, a későbbi filmrendező így emlékezik a nagy találkozásra: „Úzött voltam és nagyon fiatal, mikor először találkoztam vele:

*És vadra vadászott
Kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak,
Annyit barangoltak,
És addig vadásztak,
Míg nem szép hídra találtak,
Csodaszarvas nyomra...*

Nemcsak egyetlen verset ihletett bennem, hanem élethivatást. És mert úzött voltam, naplót vezettem akkori élményeimről: A reggeli vonattal érkeztem haza. Tegnapelőtt este a Zeneakadémián a Cantata Profanát hallottam. Megrázott, felkavart. Lehet, hogy meggyógyultam? Semmi baj, csak annyi erőm legyen, hogy a szépséget mindig meglássam, s népemmel megláttassam. Akkor minden megérte! Naptár szerint huszonhárom évesnek kellene lennem, de még tizenkilenc sem vagyok, pedig századnyi szenvedést éltem.

Készen a vers, ezzel beérem. S máris elhagytam. Egyre nyugtalanabbul, türelmetlenebbül érzem, nemcsak a mának kell számot adnunk, hanem az egy-napos, ezeréves, százezer éves emberi gyötrelmeknek is, s nemcsak a holnapért kell megfelelnünk, hanem az egész emberiség jövőendő boldogulásáért is...”

A vers a keresztségben a *Csodaszarvas* címet kapta. Alcíme Ad notam Bartók. Egy fejezet így szól:

*Anyám édesanyám az ki elbocsátott, jaj,
hatvanhét szer születed e világot, jaj!*

*Nem emlékszem én már két gyöngye karodra,
szemed árnyékára, viola színére, jaj.*

*Akit megloptam az kövessen,
aki elvesztett megkeressen.*

Hajrá legények hajrá, ki ér be?!

A Cantata koncertélménye ihlette Fodor András Bartók-versét, melynek részlete egyértelműen zenei érintettségű:

*Úgy éled meg a Cantata Profana,
akárha mozgó horizont szakad ki
ködök nyűgéből. Eleinte csak
a kórus széles zúgását figyeltem,
aztán amikor szarvasokká lettek
a kilenc szép szál fiúk, valahogy
körülölelt a titokzatos erdő,
az eltévedtek hűvös szabadsága,
csend illata, zizegő friss vizek.*

*Ám hirtelen a csörtető vadász, a
rohanó hajsza! Kürtök! Jaj szegény
szarvasok, jaj apátok! Jaj hol a
levegő! Torkunk elszorul. Nyomasztó
hegyekről körbe csapkod vissza ránk a
lárma. Kábultan ülünk s végül őt,
Bartókot látom újra – mint szarvas
fölemelt ajka – hirdette a hűvös
forrás kristályos tisztaságát...*

*

Bartók Béla 1914-ben Erdély hegyi útjait járva Maros-Torda megye egyik kis falujában, Felsőorosziban jegyezte le a sokgyerekes vadászról szóló román népballadát. A szarvasokká változott fiúk történetét – Tóth Aladár közvetítésével – Erdélyi József ültette magyar nyelvre, s a vers meg is jelent 1930-ban a Nyugatban, majd 1932-ben a Babits-szerkesztette Új Nemzedék című antológiában. Az előszóban Babits már e versre utalva hasonlítja a „költészet szent hegyén” végigvonuló „dalos sereget” a kilenc csodaszarvashoz. „Költők ők mind, azaz királyok a maguk birodalmában; szuverének, mint szabad országok fejedelmei, vagy az erdő gyönyörű vadjai; visszaérkeztek a szabadságba és a tisztaságba ebből a rab és romlott világból. Mint a mesebeli kilenc fiúk, akik

addig járták az erdőt, míg útjukat tévesztvén „változott belőlük kilenc hegyi szarvas”...

Bartók azonban az Erdélyi-féle szöveget átköltötte. Az ő saját szövege nyomán született meg a zenemű. A *Cantata Profana* 1930-ban készült, s 1931-ben Bartók ars poeticáját fogalmazva már a Cantatára utalt: „Az én igazi vezéreszmém... a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válásé minden viaszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem szolgálni zenémben; de ezért nem vonom ki magamat semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!”

A mű a zene- és szóköltészet páratlan harmóniája. Tóth Aladár szerint „ha van zeneköltő, aki elindulhat ezekkel a fiúkkal a csodaszarvast rejtegető őserdőbe: akkor az Bartók Béla.” A kettős karra, nagyzenekarra, tenor- és basszuszólóra írt zenemű nehézségét, bonyolultságát jelzi, hogy a magyarországi ősbemutatót csak 1936-ban tartották meg. Nem volt ugyanis olyan felkészült sőt kórus, amely vállalkozni mert volna a mű előadására. Vaszy Viktor érdeme, hogy a Palesztrina kórusral vállalkozott a bemutatásra. A két szólista Rösler Endre és Palló Imre volt. Tóth Aladár 1936. november 10-én a Nyugatban így fejezi be kritikáját: „A farkasok dala ez a titáni muzsika a szolgalelkűség korában. De ugyanakkor sajgóan fájdalmas, forró emberségével lelkünk legmélyébe markoló üzenet, melyet egy költőóriás küld nekünk, egy királysallelkű ember, aki köznapi életünkből kiszakadt az örök szabadság ... magányára.” Keszi Imre pedig így fogalmaz: „...A Cantata a természet és a szabadság zenéje, mely gátakat nem ismer, csak amelyekkel önmaga szabályozza magát...”

A huszadik század egyik legmegrázóbb, legnagyobb hatású műve született meg. A *Cantata Profána* már bemutatás után is hatott, de újraéledése a hatvanas évekre tehető. Az újrafelfedezés csodája terebélyesítette azt a hatalmas művészi világfát, mely Cantata-ihlette költeményekből, festményekből, szobrokból, rajzokból, bábjátékokból, kárpitokból, filmekből épül.

*

A bartóki zene otthonra talált a nemzet szívében. Zeneértők és botfűlűek, művészek és műélvezők szeretete és tisztelete kíséri, ápolja, gazdagítja. Több a hívője, mint az értője, több a védője, mint az értelmezője, mégis irodalmunk huszadik századi legjobbjai szinte kötelességüknek érezték kapcsolódni Bartókhhoz, a bartóki modellhez, Bartók egyes műveihez. Mindenekelőtt a *Cantata Profána*hoz. A sok száz vers közül idézzünk fel néhányat. Álljon itt elsőként Illyés Gyula himnikus Bartók-verse. Fodor Ilona mutatja ki, hogy Illyés nem érti Bartók zenéjét, de érti Bartókot. Mert érti a kort, melynek zenéjét Bartók zengi „idegek húrjaival”. Nem érti a zenét, de érti a bartóki gondolatot, mert mindenkinél jobban átéli, mert újra és újra megéli a kor süketségén át

önmaga botfúlóságát is, mely elzárta nemcsak Bartók zenéjétől, de magától a zeneköltőtől is. Illyés verse – csakúgy, mint Bartók zenéje – a nép és nemzet sorsának mély átéléséből, felelősségvállalásból táplálkozik. Hirdetni is egyet hirdetnek: nép nélkül nincs hazafiság, nincs forradalom, nincs nemzeti történelem. Íme ennek igazolására néhány sor a hatalmas versből:

*„Hangzavart!” Azt! Ha nekik az,
ami nekünk vigasz,
hogy van, van lelke még
a „nép”-nek, él a „nép”
a hangot ad! Egymásra csikorított
vasnak s kőnek szitok
változatait bár a zongora
s a torok fölhangolt húrjaira,
ha így adatik csak vallania
a létnek a maga zord igazát,
mert épp a „hangzavar”,
e pokolzajt zavaró harci jaj
kiált
harmóniát!
Mert éppen ez a jaj kiált
– mennyi hazugul szép éneken át –
a sorshoz, hogy harmóniát,
rendet, igazit vagy belevész a világ;
belevész a világ, ha nem
a nép szólal újra – fölségesen!*

És a sor hosszan folytatható. Nagy László több versében és vallomásában adózik Bartók szellemének. A *Lássatok csodát* című, Bartók emlékének szentelt verse is Cantata-utalás:

*Rám jön a világ, uszítja
vérfoltos agarait,
a szép vadat, aki én vagyok,
nem védi meg a csalit.*

*Ugatás, kürtök réz-torka
megrontja virradatom,
inaimat hürként pengeti
hirtelen riadalom.*

*Ivadékaim szélednek,
egyedül maradok itt,
figyelem, ahogy a pirkadat
s puskacsó összekacsint.*

*Tarara, drumm – és elbukom
Életem nem volt hamis.
Lássatok csodát: az életre
Mosolygok nyüzöttan is!*

Ezt a személyes üzőttséget fogalmazta meg a *Bartók és a ragadozók* című prózaversében, s ott sem kerülhette meg a szarvas motívumot:

*Nem az erdő, nem a levegő, meg a víz remek királyai nem ezek
a vadak ólálkodnak és örjöngenek a szívünk körül...*

Nagy László a huszadik század ragadozóit szembesíti a humánus tiszta megjelenésével. A bartóki öntörvényű világgal szemben ott az ellenpólus, a „szívdöglesztő álarcok személye”. Példája Bartók hiteles élete, a szarvas-sors vállalása. S akkor nem adjuk meg magunkat se a bánatnak, sem az elkeseredésnek, sem a „dögvész-országnak”. A vállalt sorsot férfias haraggal és ember-szelemmel kell végigharcolni bármiféle ragadozók között, bármiféle csábítások ellenére. S mint a József Attila-i intés, a Mindenség lehet csak a mérce, ami cél és megváltás egyszerre.

Megidézte a Cantatát Jánosy István is *Pokoltánc szarvasokkal* című versében. A három tételes mű mint egy gigászi Brueghel-kép, egy félelmetes pusztulás-pusztítás vízió. A szörnyű haláltáncot járó Bartókot, az elembertelenedett törvények, a pusztulás-világ áldozatát a szarvasok, egykori elfedett fiai tanítják új törvényekre. A Háború géniusza ellen csak egy új törvényű világ győzedelmeskedhet.

S itt van Rónay György néhány sora, melyben a természet csodáit, mindenható himnuszát zengi!

*Ó, vadon erdők! Kusza bozót! Ó, vak viharokban
síró nádasok! Ó, patakok, hegyek és remegő dűs
sírok! Emberi szív! Ó, szarvasok! Állt az erdő
csúcsán, büszke patáit a légből emelve a Dámvad...*

Vagy Boda István, aki Bartók-versében többek között ilyen sorokat ír:

*És akkor sem, ha rádől a világ
harsogva felnőtt bábeli kora.
Csak állt, csak állt, s az örök muzsikát*

*hangfogózta már rejtett mosolya,
a titkaiban mint futó szarvasok
lopakodtak a fényes tavaszok
s a jövőendő tisztulóbb lábnyoma.*

Géniusz című versét Bartók szellemének ajánlotta Keresztury Dezső, aki az „emberi szörnyek” előtt a szelíd, befogadó és megértő természeti közösséget választaná:

*Ó, ha lehetne megint, mint régen bújni az erdőt!
aludni virágokkal,
játszani szarvasokkal,
esőbe, szélbe rohanni,
tisztá forrásra akadni!
Megsimogatnám szarvasünnők meleg orrát,
hallgatnám kérődző barmok őrlő fogai nesztét,
fészükre tért madarak gyengéd csipogását,
halk zizegését az avarban: s teremtve teremtő
ég tág lélegzését!*

Csoóri Sándor is megírta a maga Cantata profanáját, a „vállig nőtt hajúak” elszakadási próbáit. Ez már nem is generációs ellentét, ez már végleges szakítás, ahol nem lehet hívó szó, ahol már nem értik egymás nyelvét, ahol egy globalizált nemzedék dob kesztyűt az előtte járó generációnak.

*Ne keress bennünket,
ne várj,
te dohányszagú öregember,
te kutyaól-mellű szegény.
Nem vagyunk már a te fiaid,
fölszarvazott szörnyetegeid inkább.
Ha ajtó nyílik, mintha kések,
S ha szólunk,
Félrebeszélünk, mint a hamistanúk.*

*Rárontanánk a házadra
s lesodornánk a cserepeit, mint a légnyomás,
rázkódnánk melletted,
mint a villanytelep.
Széthasadozna a tányér,
a borospohár.
Vállig-nőtt hajunk: földrészek gyökérszete,*

*átszóné gyomrodát,
lenne belőled szőr-kosár,
gyúlékony hazák fészke,
hamuba kotort halott.*

Minden Cantata-ihlette versek között a legkiemelkedőbb Juhász Ferenc nagyszabású költeménye, *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából*. Juhász verse úgy öntörvényű, hogy minden sorában hű a bartóki gondolathoz. Nem szolgalelkű, hanem szabad; nem interpretál hanem saját katedrális épít. A századeleji gondolatok a század közepére transzformálódtak. A nemzedéki kérdés, a szabadság problematika, ember és környezetének ellentmondásai megmaradtak, csak hogy az új viszonyok között új válaszokra van szükség. Művészi, költői válaszokra. Ezeknek fölvezetése és megfogalmazása a Szarvasének. A népi költészet szürrealizmusa, szimbólumrendszere és a modern kor asszociációs pályái nagyszerű lehetőséget teremtettek Juhásznak. Az eposz ritmusai, szürreális képsorozatai, asszociációs kapcsolódásai egy új teljességet ígérnek. Hogyan is változott a Cantata szimbólumrendszere Juhásznál? Itt csak egyetlen szarvasfiú van, a falu közösségéből kiszakadt, a nagyváros kapujában álló költő. Nem az apa szólongatja fiát, hanem a személyes létből fakadóan az édesanya. A metamorfózis teljes, a természeti létből szakad a fiú a civilizáció terepére. Visszatérés nincs, a vállalt sorsot meg kell élni, ha belehalunk is.

*Csak meghalni megyek, meghalni oda vissza,
meghalni megyek édesanyám
+ + +
akkor leszek a kisfiad újra,
mert az csak neked fáj édesanyám*

A szarvasfiút vissza-visszahívó anya – szinte akarata ellenére felmagasztosuló alakja – lesz a fiú számára az igazi mérce, valódi igazságok, valódi értékek mértéke is.

*Én hívlak, a te édesanyád,
gyere vissza édes fiam, ó, gyere vissza,
a dolgoknak adj újra elrendelést,
a tárgyakkak fegyelmet, szelídítsd meg a kést...*

S hogy a fiktív és igaz valóság a költőben és költeményében is mennyire relatívva lesz, az anyai szemről kell elhinnünk, hogy immár nem földi dolgok látója, a tiszta forrásról, hogy utópiává variált kép. De éppen a koncepció ereje, életessége, tömörsége és egyszerűsége az, ami legyőzi a gondolatvariációk sodró zsúfoltságát és szándékolt kuszaságát.

*Jaj anyám, jaj anyám, én jó édesanyám,
 a szülői házban nincsen maradásom,
 nekem a zöld erdő lehet csak lakásom,
 gubancos nagy szarvam nem férne házadba,
 temető-agancsom nem fér udvarodba,
 az én lombos szarvam dübörgő világfa,
 csillag a levele, tejút a mohája,
 csak szagos fűveket vehetek a szájamba,
 első-szórú gyepet fonhatok nyálamba,
 nem ihatok én már virágos pohárból,
 csak tiszta forrásból, csak tiszta forrásból!*

Ezt a motívumot harsogja túl versben a nagyváros. A fiú a titkokat rejtő civilizációs rengeteg kapujában áll. Ezeket a titkokat kell megfejtetni, meghódítani, megénekelnie. A bartóki természet-kikötővel szemben az új kikötő a város dzsungel.

*Édes fiát az anyja hívta,
 messziről kiáltott:
 gyere vissza édes fiam, ó, gyere vissza
 hagyd azt a kő-világot,
 kő-erdő szarvasa, füst-köd, villanyhálózatok, vegyifények,
 vas-hidak, villamosok habzsolják föl a véred.
 Rajtad naponta száz sebet ütnek, te sose ütsz vissza, én hívlak, a te
 [édesanyád,
 gyere vissza édes fiam, ó, gyere vissza.*

*Ott állt az idő hegygerincén
 ott állt a mindenség torony-csücskén,
 ott állt a titok kapujában,
 szarva-hegye a csillagokkal játszott,
 a szarvas-hangon a fiú így kiáltott,
 visszakiáltott szülőanyjának:
 anyám, édesanyám, nem mehetek vissza,
 száz sebem kiforr színarannyal,
 naponta lerogyok, száz golyó sügyemben,
 naponta fölkelek, százszor teljesebben,
 naponta meghalok három-milliárdszor,
 naponta születek három-milliárdszor,
 szarvam minden hegye kettős-talpú vas-villanyoszlop,
 szarvam minden ága magasfeszültségű-áramvezeték,*

*szemem nagy kereskedelmi hajók kikötője, ereim fekete kábelek,
fogaim vas-hidak, szívemben tájtékozzanak a szörnnyel-hemzsegő tengerek,
minden csigolyám lüktető nagyváros, füstölgő kő-bárja a lépem,
minden sejtem nagy gyár, atomom naprendszer,
beregolyóim a nap-hold, a tejút a gerincvelőm,
galaktika-fürtök agyam egy sejtése...*

*

A Cantana Profana triptichonjának harmadik birodalma a képzőművészet. Az a táj, erdő, rengeteg, ahova Bartók Cantatajából a színekbe, vonalakba, formákba – lapokra, vásznakra és kőbe-fába álmódott szarvasokat tereltük.

A szarvas-motívum nem ismeretlen a magyar művészetben, különösen nem a nép évszázados ábrázoló-művészetében. A magyar nép története folyamán megőrizte, ápolta, dédelgette eredetünk történetének, legendájának misztikusan tisztelt és szeretett állatát, a csodaszarvast. Ha a magyar művészet tárgyi néprajzán tekintünk végig, számos használati tárgyon találhatunk festett, spanyolotott, karcolt szarvasokat. Tülkökbe vésett szarvas-legendákat, bőrbe domborított, tálakra festett szarvas állatokat. Ehhez az évezredek motívumához adta a bartóki mű az új gondolatot, az új eszméket. Ezeket a Cantata-ihlette vágy- és álmvilágokat próbálják megfesteni-faragni a művészek úgy – akár a régi mesterek freskóikon – Bartók és szarvasai mellé saját arcmásukat, sőt nemzedékük, a „szarvasos”-nak keresztelt nemzedék portréját is megfestik, megfaragják. Festők és szobrászok is megkísérik vágy és valóság, szándék és beteljesülés, indulás és megérkezés két pólusát összeszikkasztva a betekintést a bartóki szintézis titkaiba. És jelképeik, szimbólumaik mögött a XX. századi ember érzés- és gondolatvilágát, a század forrongó totalitását is láttatni.

Tóth Ferenc festőművész három színnel festette meg Bartók Béla portréját. Három színnel: vörössel, feketével és arannyal. Így vall:

„Őt, sajnos már nem ismerhettem, így csak film- és fotóélményeimre támaszkodhattam, mikor a portrét festettem. Hosszú évekig készült a kép, mert mindig felfedeztem valamit, újat a muzsikában, amit még nem éreztem jól a képen. Az átfestések során változott a háttérben lévő szimbólum is. Először a magyar népdalok büszke pávagalambja volt a feje fölött. Most utóbb a Cantata Profana csodaszarvasának jelképes arany trófeája, mely a művész feje fölött töviskoronára is emlékeztet. A portrén a szemeket hangsúlyoztam, mint tiszta vizű forrást, mely oly kifejezővé, oly lobogóan élővé teszi ezt a nemes arcot. A fejen áthatoló különböző színárnyalatokból kialakított gyűrűzés: a hang kozmikus képe, a lélek hullámzó kútja. Bartók zenéje több más képemet is inspirálta. A Cantata Profana megjelenítése nem könnyű feladat. Többször megpróbáltam az átlényegülés magas fokú szimbólumát, a „titkok kapujá”-t képpé

formálni. A legutolsó megfogalmazást érzem a legkifejezőbbnek. A szarvassá változott fiúkét, akik egyben szarvaik ágas-bogas ritmusával maguk alkotják az erdőt. S a „fák” a Nap körül táncolnak a szabadságot szimbolizálva. Nem történetet akartam illusztrálni, hanem érzéseket kifejezni, melyeket belőlem a munka hozott felszínre.”

Szalay Ferenc festőművész képét a „csak tiszta forrásból” élménye hatja át. Művészetének első ihletője a korareneszánsz tiszta formakultúrája, melyhez Szalay hozzáadta a kor nyugtalan, drámai ellentétekre is érzékeny gondolkodásmódját. Szépség és tiszta ösztönök győzelmét keresi a megszokottal, előre-gedővel szemben. Eszközei egyszerűek és frissek, és ez a bonyolult szimbolikus kompozíciókat is áttekinthetővé, egységes egészé teszi.

Szalay Ferenc Cantata Profana című festménye öt részből áll, öt egységből, melyek egymásnak adják át szép sorban a történet fonalát, a képi ritmust, a belső architektúrát, feszülő dinamizmust, művészi-képi dialektikát.

Első látásra epikus alkotásnak tűnik a kép: öt egymáshoz kapcsolt tábla-képben mondja el sajátos eszközeivel a szarvassá változott fiúk szomorú-büszke történetét. Nem egyszerű vizuális epika ez. A műben a gondolatokat és érzéseket az egymáshoz kapcsolódó szimbólumok hordozzák, melyek tág teret adnak az asszociációknak: az öreg apó meggyötört feje, a kilenc fiú egymásba átható, szemekkel hangsúlyozott csoportja, az erdő, mely tiszta, zárt és jelképes, az erdőből kitekintő két szem, a fiú-szem és a szarvas-szem, a kilencre terített asztal, a tárt ajtó, az idős anya gyökérkezeivel eltakart arca, mély-barázdás homloka és a szarvassá vált fiúk egymást átható közössége, agancsuk rengetege.

A részek összecengenek egymással, erősítik a hatást, az összefüggések nyomán a szimbólumok szimbólumrendszerekké válnak, állítanak és tagadnak, tézisek és anti-tézisek – megteremtik a művészi dialektikát.

Hogy a képzőművészet nyelve milyen nehezen fordítható szavakra – erről tanúskodik Szalay Ferenc Fodor Ilonához írott levele: „...Legutóbbi levele után hozzá is fogtam lelkesedéssel, hogy megírjam a kért szöveget. Írtam, aztán rájöttem, nem jó és rövid, amit írtam, mert a szövegből csak azt derült ki, hogy találtam négy egyforma deszkát, amire elkezdtem festeni, és úgy láttam, formájuk alkalmas régi álmom, a Cantata megfestésére. Rövid és kevés volt. Töltelék nem akartam írni, mert utálok azt. Újrakezdtam, gondolkoztam, de nem ment. Festő vagyok és nem író. Alkati kérdés, hogy egy festő szeret-e és tud-e beszélni. Én nem szeretek.”

A festőművész helyett valljon a képről Polner Zoltán Cantata című versének részlete, melyet már nem a zene és nem Bartók, hanem a kép-Cantata ihletett.

*Falánk sírdomb Magyarország,
néma gyász a keresztje.
Márványa, mint a hulla bomlik
csak a búzák zsendülnek.*

*Jaj, merre vagy kilenc fiam?
Hol is jártok most cselédek ivadékai?
Milyen napsütésben ragyog
az arcotok? Gyertek haza, gyertek
és zörgessetek rám a messzeségből!
Hideg szuronyok kerítése
őrzi itthon az álmod.
A semmire néz korhadat ajtóim s az anyák
mellén hervadnak a csecsemők.
Jaj, merre vagy, kilenc fiam?*

*Erdő sötétül körém
iszonyú erdő félelemből,
gyülelévész erdő rettegésből.
Gyertek haza fiaim mind,
gyertek haza fiaim.*

Kass János több rajzot készített Bartók Béla zenéjéhez, és egy sorozatot Juhász Ferenc költeményéhez. Több kiállításának és 70. születésnapjára készült albumának mottójául is a tragikus sorsú szarvasfiút választotta.

„A Cantata Profanát ars poetikámnak érzem, nemcsak a magaménak. És a szarvasének, a szarvas megjelenése életemben, a saját sorsomban is meghatározza egész munkásságomat: további munkásságomat és az egész tudatomat is. Bartók Béla Cantata Profanájának szimbólumai és jelentése olyan közel állnak hozzám és annyira átélhetővé, annyira megfoghatóvá, letapogathatóvá teszik számomra a zenét, az ő zenéjét – vizuálisan is. És ebből a vizualitásból gondolatsorok, képsorok, újabb művek születnek, vagy legalábbis próbálok ilyeneket megszülni, amik különböző műfajban: grafikában, rézkarcban vagy kőben, fémbe realizálódnak. A Cantata Profana zenéje összecsendül bennem Juhász Ferenc szarvasénekével.”

Kass János lapjain ez a komplex élmény jelenik meg. A bartóki és juhászi gondolat szintézise. A kettő kiegészíti egymást, két oldalról segíti, támogatja a művészt. Sőt, nemcsak támogatja, de mint a szarvas, ha vízbe néz, úgy nézi és látja ezeken a rajzokon, ebben a zenében és költeményben Kass saját arcmását, saját sorsát, saját életét. Nemzedékének arcát, sorsát, életét. Munkája folyamán,

alkotásai során ott kísért tudatosan vagy tudatalattiban Bartók zenéje és Juhász Ferenc verse.

Sok képzőművész, festő, grafikus és szobrász várja az alkalmat, hogy Bartókhoz méltóan nyilatkozhasson meg, saját művészetével méltó emléket állítson a nagy példaképnek. A Ferihegyi-úti általános iskola belső udvarán van egy szoborkompozíció. Laborcz Ferenc készítette. Szoborcsoport és vízmedence együttese. A medence tervezésekor szinte kínálkozott a forráshoz kapcsolódó Cantata-gondolat megvalósítása. És találkozott a művész zenei élményével, az ifjúság, az örök átalakulás gondolatával.

„Modelljeim – írja Laborcz Ferenc – az állatkert szarvasai voltak. Minden mozdulatuk egy kész mű. Ezeket figyeltem heteken át és jegyeztem le vázlatokban. Az élő valóság mellett a prehisztorikus kor szarvas-ábrázolásai inspiráltak, az ősember barlangfalra vésett kőrajzai és plasztikai művei, amik a természet tiszta, egészséges megfigyeléseire épített munkák, remekek. Számomra azt jelentették, mint Bartók számára az ősi dallamok.”

A szarvasokat fagyálló haraszi mészkből faragta a művész. A szarvasok mellé a bartóki szöveg záró, összefoglaló sorait véste. A vízköpőből kifolyó víz, a forrás az alatta lévő medencébe folyik, ettől jobbra az utolsó, a legnagyobb szarvas körébe van vésve a legszebb gondolat:

*Szájuk többé nem iszik pohárból,
csak tiszta forrásból.*

„Régen foglalkoztatnak Bartók művei – írta annak idején Szabó Iván szobrászművész – melyeket most fába faragok. Először rajzban kerestem a formanyelvet, de még nem tudtam, milyen anyagban és milyen műfajban találok a megoldást. Azután egyre inkább a dombormű felé hajlottam. A végső érvet az adta, hogy egy hódmezővásárhelyi asztalos műhelyben megláttam ezeket a cseresznyefa pallókat, és beeláttam a kompozíciókat.”

Szabó Iván négy, fába faragott reliefjével állt a Bartókot lefordító művészek sorába. A domborműveket a fa formája is alakította, segített a megvalósulásban. A pallók őrzik a fa hajdani, ősi formáját; alul a törzsét, felül az elágazásokat. Ez a kibomló elágazás szinte emberi hangon sugallja, ide kell faragni a Cantata Profana szarvasait. Az előző gondolat alakította mind a négy művet. Szabó is szimbólumokkal dolgozik. A dombormű egészében is szimbólum – az alsó figurák a jelenhez közelebbi, a felső figurák távolabbi absztrakciók.

Az első reliefen alul egy lányalak. Háttal áll. Fölötte, az ágas-bogas részben a Fából faragott királyfi figurája. Kicsit keleties, groteszk mozgásával az elérhetetlen vágy, ugyanakkor a meghökkentető beteljesülés jelképe is. Fölötte két madár – az egyik pozitív a másik negatív plasztikával.

A Kékszakállú a magányosság szimbóluma. Alakja zárt, kezeit mellén keresztbe fonja. Az arc keserű szigora is erre utal. Szemben áll, egy építészeti fülkét idéző formából kiemelkedve. Ez a befoglaló forma is a magány és a bezárt-ság gondolatát hangsúlyozza. A volt-asszonyok, a négy negatívba vésett nőalak háttal áll, megidézve a múltból. Fölöttük madár, negatívba vésve.

A Csodálatos mandarin figurája feszülő testtel, felfelé kapaszkodó karokkal idézi a drámát. Fölötte lágyabb vonalakkal elliptikus mozgáshangsúlyokkal egy negatívba tett lányalak.

A négy reliefen a művész végigvezeti ezt az ellentétes plasztikai megoldást, a pozitív és negatív vésett formák kontrasztját. Ez fejezi ki itt a művek dialektikáját, az emberi drámákat. A Cantata Profana kompozíciója is erre az ellentétre épül. Az apa alakja szigorú, merev állásban uralja a relief alsó felét: fölötte negatívba vésett szarvasok ágasbogas játékos vonalritmusokkal adják a mű ellentétét, az elveszett és megtalált szabadság jelképeként.

„Él Kolozsváron két nagyszerű művész, két elemi szobrásztehetség – írta egykor Juhász Ferenc az Új Írásban – Apa és fia, Szervatiusz Jenő és Tibor.” Szervatiusz Jenő négy jelentős, rangos művel szegődött Bartók zenéjének szobrász-interpretálójává. Három ihletett, súlyos és tömör szoborkompozícióban mintázta meg a Kékszakállú herceg, a Fából faragott királyfi és a Csodálatos mandarin alakját, és egy nagyszabású faragványban, mint egy szoborfriskóban vagy frízben lett a Cantata Profana méltó felidézője, újrafogalmazója és átköltője. A több mint 3 méter hosszú, 80 centi széles és 10 centi vastag habos jávorfába vésett kompozíció egyik legméltóbb tükré a bartóki zenének. A Cantata alap gondolata a világok harca, melyből a természet kerül ki győztesen. Szervatiusz Jenő fába faragja a Cantatát, az erdő, a dzsungel fája, az ősi természet ad módot a méltó felidézésre. Azokból az erdélyi rengetegekből való, melyek között egykor a kilenc fiú szarvassá lett. E hatalmas fák tanúi voltak az átalakulás csodájának. A természet és a zene rokonsága a fával, mint szobrászati anyaggal, itt válik nyilvánvalóvá.

Szervatiusz műve egyszerre dráma, líra és epika. Dráma, mert megjelenít; líra, mert beleérez a fába és epika is, mert történetet mesél el. A hármas komponálás és konfliktusa adja a Cantata világát és a bartóki igazság győzelmét. Szervatiusz egyforma erővel érzi magában a harcoló, megkötő és felszabadító erőket, és a természetet, mely mindezt magába fogadja és feloldja. A főalakok: a vadász apa és a kilenc csodaszarvas fiú magában is úgy jelenik meg, mint természeti, elementáris erők szimbólumai, melyek mérkőzése, összecsapása elkerülhetetlen. Otthon maradni vagy kimenni az erdőbe. Ez Bartók vissza-visszatérő kérdése, egész oeuvrejében, egész életében. Szervatiusz együtt érez Bartókkal és ezzel nő kompozíciója a Bartók-zene méltó tükrévé, fiatalabb testvérévé.

Juhász Ferenc költeménye mellett Szervátiusz hatalmas alkotása a Cantata egyik legméltóbb interpretálója. De míg Juhász Ferenc a témát magához emeli a XX. század második felének emberéhez, addig Szervátiusz letérdel melléje. Amíg a költő az ősi balladából átvéve az örök igazságot ötvözi egy modern érzés- és gondolatvilággal, addig Szervátiusz kiveszi a pusztai fafaragó kezéből a kést meg a vésőt, és a maga végtelen-féltelen erejével, a nép ősi nyelvén megalkotja a Cantata képzőművészeti testvérét.

És a többiek: Berki Viola a mese csodájából táplálkozik, Götz János vörösréz domborműbe kalapálja apa és fia drámáját; Zoltánfi István szürreális látomássá emeli a mondandót; Papp György a linó lehetőségeiből idézi a szarvasfiúkat; Réber László linómetszetein fekete-fehér ellentétek tragikuma fogalmazódik meg; Kovács Margit kerámiája a majdani újratalálkozást is sejteti; Vasas Károly szoborkompozícióján a szarvasagancsok alkotják az áthatolhatatlan erdőt; Kotsis Nagy Margit kispasztikáján a szarvas visszautal eredetmondánk csodaállatára...

*

Költők, festők és szobrászok kísérlik meg vagy hetven esztendeje már vágy és valóság, szándék és beteljesülés, indulás és megérkezés két pólusát összeszikkasztva a betekintést a bartóki szintézis titkaiba. Juhász Ferencsel óhajtjuk: „Ó csodálatos szabadság! Ó Bartók Béla zöld óriás-lángokat lövellő szarvas-szíve, váltsd meg a mi törekeny, árva, mindig újat akaró szívünket kőben, fában, zenében, betűben!”

Merthogy mégis van remény!

Tanulmányok

BÁLINT PÉTER

Egy kretén vallomásai

(REGÉNYRÉSZLET)

„Nos, talán már öt éve, pontosan nem tudom, hogy állás nélkül vagyok, bolyongva szerteszét. Mármost azt mondod: 'azóta hanyatlottál, megtörtél, nem tettél semmit'.

Ez valóban igaz?

Az igaz, hogy néha csak a darabka kenyeret szolgáltam meg, máskor meg kegyelemből adott egy barát. Úgy éltem, ahogy éppen jött, jól vagy rosszul. Az is igaz, hogy sokak bizalmát elvesztettem, igaz az is, hogy pénz dolgában szomorúan állok. Igaz, hogy ami a kenyérkeresetet illeti, időt vesztettem, és igaz az is, hogy tanulmányaim meglehetősen szomorú és kétségbeejtő állapotban vannak, és hogy több, végtelenül több, ami hiányzik, mint amim van. De nevezhető ez lesüllyedésnek, nevezhető semmittevésnek?

Talán azt mondod: miért nem folytattad egyetemi tanulmányaidat, amit szívesen vettek volna? Erre semmi mást nem válaszolok, mint azt, hogy ez túlságosan drága, és az a perspektíva, amit tanulmányaim folytatása jelentett volna, nem jobb, mint a jövő, amelyhez az az út vezet, amelyiken most megyek.

De ezt az utat, amelyiken most járok, meg kell tartanom. Mert ha nem tenném, ha nem tanulnék, ha nem iparkodnék, akkor elvesztem. Akkor jaj nekem.”

Félbehagyott tanulmányaim érdeklődésem határozatlanságáról és korai hanyatlásáról árulkodnak. Tudom, hogy elpazaroltam mindenemet: az apai örökségemet és tehetségemet, melyben rajtam kívül senki sem hitt. Persze, az elmúlt negyven év alatt, nem is csináltam semmi rendkívüli dolgot, amivel kiérdemelhettem volna, hogy mások felfigyeljenek rám; de vártam a pillanatot, amikor megmutathatom, mit is érek valójában. Akkoriban még úgy gondolkodtam, hogy érdemes kitüntetni magam, hogy elnyerjem a világ megbecsülését. Kerestem a helyemet (némelyek szerint túlságosan is sokáig és hasztalanul, de kiváltságos helyzetem miatt ezt a semmittevést is megengedhettem magamnak), s igyekeztem olyan területet találni, ahol kibontakoztathattam volna képességeimet, melyek létezésében szinte mindenki kételkedett környezetemben. Talán csak a mama táplált magában reményeket velem kapcsolatban; igaz, semmilyen konkrét elvárást nem fogalmazott meg, egyszerűen csak úgy gondolta, egy tehetős és művelt polgárgyermek, akinek nincsenek anyagi gondjai és kedvére válogathat a hivatások között, bármikor azzá válhat, amit a sorsa

tartogat számára. Az idő a malmára hajtja a vizet. Sem a lélek- és tudatmélyi áramlásokról, a hordalékok torlódásáról hírt adó pszichológia, sem az irodalom nem tudta megváltoztatni szalmaláng természetemet. Pontosabban naiv voltam és a végtelenségig rajongó, s ha csatlakoznom kellett valamiben vagy valakiben, szinte búskomorságba estem, bezárkóztam a szobámba, s napokig nem lehetett velem szót váltani; később, megrendüléseim során, eltűntem, mint a kámfor, s napokig ittam elkeseredésemben, úgyhogy ágról szakadt állapotban kerültem haza.

Amikor az orvosi egyetemet otthagytam, a pszichológia azzal kecsegtetett, hogy megismerhetem természetem rejtett vonásait, no és persze azokat az ösztönös és mély értelmű reakcióimat, melyeket rendre kiváltak belőlem a szűnni nem akaró konfliktusaim. Én ugyanis hadban álltam a világgal, ma már inkább csak hadilábon. Nem vágytam semmiféle kétes dicsőségre; a nőket, mint a férfiasság kétségkívüli bizonyítékát, nem óhajtottam birtokolni, a karok és combok kavalkádja sosem váltott ki bennem erős vonzódást; a gyermekeket pedig csak nyűgnek gondoltam. Nem hittem el, hogy ami jó az emberek többségének, feltétlenül elfogadható a számomra is; nem óhajtottam senki zászlaja alá vonulni, hogy a sokaság nyújtotta biztonságban elszürküljek; nem kerestem senkivel sem az elvi egyetértést, magam kívántam megszabni a játékszabályokat, s ez ment is mindaddig, amíg a mama burkában élve függetleníteni tudtam magam a külvilág elvárásaitól és szorításaitól. A biztonság elvesztése persze ezernyi kezelhetetlen konfliktushoz vezetett: legtöbbször a pénzhiányból vagy a pénz ésszerű beosztásának nem ismeréséből fakadt; s bár egykori naivitásomat a bőséges tapasztalat szertefoszlatta, mégis, rendre ugyanazokba a csapdákbá sétáltam bele.

Az irodalmi művek némelyike rokonlelkek fájdalmas vergődéseibe, reménytelen kiútkeresésébe avattak be, s hajlandónak mutatkoztam elfogadni az író által felkínált játékot, nem kerestem valóságot a látszat mögött, hagytam, hogy a művi érzések és alkotói érvelések elzsongítsák idegeim éberségét, s néhány órára olyan hatással voltak rám, mintha gyógyszerrel szedáltak volna le. Nyughatatlan természetemet ismerve, a mama megengedte, hogy semmittevés-sel, vagyis olvasással üssem el tengernyi szabad időmet; sőt, egyenesen bátorított is a csendes töprengésre, mert ilyenkor nem kellett tartania önpusztító tobzódásomtól. Elmerültem a szövegekben, mindenütt azt kutattam, mit hasznosíthatnék a magam javára, képességeim kibontakoztatására; kedvemet leltem az életfelfogásomtól és ízlésem-től eltérő gondolatokkal való vitatkozásban, a közönséges szemfényvesztés lefülelésében, a megválaszolatlanul hagyott kérdéseken merengésben. De az évek során türelmem egyre fogyatkozott. Egyre gyakrabban fordult elő, hogy fellapoztam egy ígéretesnek tűnő kötetet (apám közel hétezer példányos könyvtára számos ilyet tartogatott), s mint az ingyencek, lassan böngészve kóstolgattam az egyes bekezdéseket, aztán újabb

csemegére vágyva előre-hátra lapoztam a könyvben, de többnyire csalódottan csuktam be, egyszer s mindenkorra leszámolva az olvasása folytatásával. A krisztusi korhoz elérkezve, már nem éreztem ugyanazt a fokozott késztetést, izgatott várakozást, csillapíthatatlan ópiuméhséget a könyvek olvasása iránt, mint kamasz koromban; mintha megcsömöröttem volna a betűktől, vagy épp ellenkezőleg, valami pótolhatatlan hiányérzet hatalmasodott volna el bennem. Sokszor pedig az őszintétlenség, a mesterkélttség, a divatnak adózás szegte kedvettem, s elképedve olvastam azokat a dicshimnuszokat, melyeket neves tudósok zengedeztek az általam feledhetőnek vélt könyvekről. Persze volt idő, amikor meglehetősen sok időt töltöttem mindkét tudomány elméleteinek tanulmányozásával; még azt sem állíthatom, hogy némely híresség ne érintett volna meg. Olvasásuk fellelkesített, egy-egy megállapításuk termékeny vitára serkentett, sebtében papírra vettem hát néhány kusza gondolatot, melyektől azt reméltem mozgásba lendítik a képzeletemet, formába öntik mindazt, ami körvonalazatlanul kavargott bennem, ám telt-múlt az idő, s nem történt semmi. A kezdeti lépések megtétele ellenére hiányzott valami, ami további cselekvésre ösztönzött volna, s olyan elszántságot vált ki bennem, minék következtében komoly erőfeszítés kifejtésére szántam volna el magam. Állhatatóságból elégtelenre vizsgáztam; az sem hozható föl mentségként, hogy soha semmiért sem kellett megküzdenem.

Önelemző alkat vagyok; tapasztalatból tudom, hogy az élveboncolás paszszív szemlélődésre és bezárkózásra készíti az embert, s olykor persze arra is, hogy elméleteket gyártson önmaga igazolására. Komor hangulatomban felmentést adok minden olyan tettemre, melyek sokak belém vetett bizalmát megrendítették. Kevesek bizalmára tartottam számot, mivel megtapasztaltam, hogy az emberek gyakorta átlépik a meghitt és tapintatos viszony határát, s valamiféle rossz hajlamnak engedve, bizalmaskodásba kezdenek, hogy a lehető legőszintébben tárjam föl előttük titkaimat és bensőmet, ám az első adandó alkalmat megragadva elárulnak. Nem tudom miért, talán a mérhetetlen elszigetelődés, az egymás közt ellehetetlenülő közlekedés, vagy az érdektelenség okán, mindannyiunkban él a vágy a bizalom helyreállítására, de őszinte törekvésünk ellenére éppoly balgán játsszuk el a kínálkozó lehetőségeket, mint a csínyéért feloldozást nyert gyermek szavahihetőségét az újabb gonoszságával. Érthetetlen a számomra, hogy amit oly buzgalommal kívánunk helyreállítani, miért szenved csorbát minduntalan. Titkaink kibeszélési kényszere, másokkal való megosztása elemi erővel működő vágy, mely nem számol azzal, hogy bajt okozhat saját magunknak, s időnként jobb volna a szélnek vagy a tengernek megnyilvánulnunk, mintsem embertársainknak, akik mások bizalmát a mi elárulásunk révén akarják megszerezni. Azon kevesek, akik bírják bizalmamat, és bizalommal vannak irántam, megbocsátanak botlásaimért. Egyébiránt mester vagyok az öngazolásban és elméletgyártásban; mások kevésbé igényesek és

türelmesek a rólam való ítélkezésben. Nincs hát miért megfelelnem elvárásaiknak, egyébként sem hiszem, hogy hajlandók volnának megváltoztatni kedvezőtlen véleményüket személyemet illetően. Igen gyakran tettem próbára őket: mindhiába. Lesüllyedt embernek tartanak, akitől nem várható semmi meglepetés; azért néha tudok meglepetést okozni, legalábbis törekszem rá. Bár mostanában jóval több meglepetést okoznak egykori barátaim és ellenségeim nekem, mint én nekik; s nem is könnyű eldönteni, hogy ki bukott mélyebbre az élet csábításaiknak engedve. Igaz, nem vágytam olyan magasságokba, ahonnan nagyot lehet zuhanni; ellenben szerettem volna olyan mélységeket bejárni, ahol, akár az örület kockázatásával is, ráakadhattam volna a képzeletem működését gátló tényezőkre, mert minden áron kiiktatni akartam valamennyit, hogy aszociációs képességem olyan szabadon csapongjon, mint a szédület idején.

Az egy dolog, hogy valamelyik váratlan és kibogozhatatlannak tűnő reakcióm okát igyekszem megtalálni, nem ritkán még az évekkal korábbiakét is; ennél is fontosabb az, hogy miképpen sikerül visszaállítani elveszített lelki békémet. Sokat fejlődtem az önbékéltetésben azáltal, hogy rendszeresen számot vetek tapasztalataimmal. Az önfaggatás idején persze mindig felerősödnek szorongásaim és félelmeim attól, hogy olyasmit követhetek el, ami könnyen végzetes lehet. Mondjuk, ismét összeállok egy nővel, mint a mama halála után tettem, s a családi kényelemre, az otthon biztonságára vágyva hagytam, hogy az a számító néember minden mozdítható pénzem elvegye tőlem, anyám egyetlen megmaradt nyakláncát kivegye tárcámból, és lánya nyakába akassza előttem; s egy reggel, mivel akkor nem voltam hajlandó eladni lakásomat, úgy rúgjon ki otthonából, ahogy rühös kutyát szokás. Vagy újból kiutazom a volt feleségemhez, s a fiammal való együttélésre hivatkozva könyörögni kezdek neki, hogy fogadjon vissza, noha ezerszer megírta és elmondta, visszanyerte az önbecsülését amióta távol él tőlem, és csak a szakmai karrierjével kell törődnie, a fiamnak pedig előnyére válik, hogy nem lát napról napra mélyebbre süllyedni. Nem hiszem, hogy a fiam gyűlöletet vagy megvetést érezne irántam; érettségi-jéhez közeledve éppoly biztonságra vágyó és rebellis alkatú fiatalember vált belőle, mint amilyen jómagam is voltam a mama oltalmában. Egyre több vonásában hasonlít rám, ezért igyekszik távol tartani őt tőlem az anyja, aki a példámra hivatkozva, határozott kiállásra és kitartásra szorítja nevelési elveivel, mintha az örökölt géneket oly egyszerű volna megváltoztatni. Abból gondolom, hogy némi igazam lehet, amit a fiam írt egy bizalmas levelében a mamáról, aki képes volt elfogadni habozásaimat és olykor ellentmondó céljaimat is, noha látta hova vezet a gatyázás, a semmittevés. „Vannak elképzeléseim – írja –, igaz, egyike-másika eléggé ködös és bizonytalan is. Néha úgy hiszem, hogy valóban belső építész szeretnék lenni, ha anyának beszélek e tervemről, boldogságot látok az arcán. Máskor sokkal több vágyat érzek arra, hogy szociológus

legyek, vagy filozófus, hogy minél alaposabban megismerjem a kisemmizettek életkörülményeit, vagy az eltérő nyelvet beszélő népek kommunikációs lehetőségeit. De erről hallani sem akar jóanyám, pedig kitűnő dolgozatokat írtam e témában, a tanárom meg is dicsért. Mit gondolsz, melyik stúdium lenne célravezetőbb a számomra?”

Végzetes dolgon persze mások mást értenek. Tudom jól, hogy ismerőseim és ellenségeim egyaránt gyakorta hangoztatják: öngyilkosságra hajlamos alkat vagyok. Nem sietek meggyőzni senkit sem ennek az ellenkezőjéről. Talán az önpusztítás és önveszejtés fogalmát tévesztik össze mindazok, akik idő előtti halálomat várják, s talán még fogadásokat is kötnek egymást közt arra, miképpen végzem majd az életemet. Egy vonat kerekei alatt, esetleg az aszfalton kiterítve, vagy az elmeklinikán. Ez utóbbi nem teljesen ismeretlen előttem, egyszer-kétszer megfordultam ott, ahol egy művelt elmeorvosnak köszönhetően meghiggadtam, és beszélgetéseink nyomán újra visszanyertem életkedvem és önbecsülésemet. Sokan úgy vélekednek az elmeklinikáról, mint egy zsákutcáról, vagy varsáról, melybe belekerülve, végzetesen ottreked az áldozat. Kevesen tudják, hogy a kezelték közül többen is önszántukból térnek vissza a szédület idején, hogy feltöltődjenek, orvosaikban nem az ellenséget látják, hanem az utolsó reményszikrát, mely életre lobbantja őket. Ha egy kicsit is ismernének, könnyen beláthatnák: gyáva vagyok végezni önmagammal, s ha olykor messzire is merészkedem az önpusztításban, tudok megálljt parancsolni szenvedélyeimnek. Nem félek a haláltól, ugyan, köpök erre a világra, semmi keresni valóm benne; ha nem varázsolom el magam olykor, az életörület elviselhetetlennek tűnik. Ma, hogy egykori professzorom, Leitner úr magántitkáráként újra nyugalomra és otthonra találtam, s könyvtárában időzve képes vagyok leírni egy-egy gondolatot, melynek fedezetét saját kínlódásaim és kétségeim, vergődéseim és kényszerű vargabetűim adják, s nem kényszerülök rá, hogy filozófusoktól vegyek kölcsön olyan téziseket, melyek nem esnek egybe tapasztalataimmal, megnyugvással viselem el napjaimat. Nem várok segítséget és megértést senkitől sem, így nem is csatlakozom embertársaimban, akik súlyos árat fizettetenének velem törődésükért. Megtanítottak rá, hogy magam oldjam meg a nehézségeimet, s belássam a közmondás igazságát: segíts magadon, és az Isten is megsegít.

Őszintén megvallhatom magamnak, sohasem kísértett meg komolyan az öngyilkosság gondolata. Azt hiszem, mindenfajta életundorom és feleslegesség érzésem ellenére is jobban ragaszkodom az életemhez, minthogy önszántamból föladjam. Negyvenedik életévem betöltése után nem akartam sürgetni a napok múlását, s mivel egyiktől sem vártam semmi meglepőt, vagy csodát, saját értékükön kezeltem valamennyit. Meglepetésemre ez a látszólagos közömbösség vagy egykedvűség olyan értékeket mutatott meg számomra, aki kevés érték maradandóságában és érvényességében hittem, amelyek megcáfolták kis-

hitűségemet, s azt mondatták velem: minden nap megérdemli, hogy megéljük. Nem a haszonszerzés vagy élvezkedés okán, még csak nem is azért, mert az öregedéssel együtt életbölcességünk elmélyülésében hiszünk, sokkal inkább képzeletünk tornáztatása és az emlékezés során felszabaduló belső energiánk átadása jelenti azt a kevés örömet, ami arra késztet, hogy ezt állítsam. Meglehet, e töredékek másoknak semmit sem jelentenek, nekem híradások életösszöttnöm és emlékezetem működéséről. Ha nem lennék meggyőződve arról, hogy holnap egészen másképp, más kiindulási pontból közelítve és megvilágítva látom magam; s arról, hogy megéri a fáradságot újból és újból elemezni azt, amilyennek látom és amilyennek láttatni igyekeztek velem egykori önmagam, még ha gyakorta hasonló következtetésekre is jutok, talán semmiféle erőfeszítést sem tennék egy elfogadható kép fölvezetésére, miként sokáig nem is tettem kreténségemet bizonyítandó.

Nem elképesztő hazugság ez a részemről? Nem az hívja ki maga ellen ily megveszekedett módon a sorsot, nem az kacsingat a halálra oly bátran, mint látszatra én, aki reménykedik abban, hogy valamiféle reménysugarat talál az életben? „Értelmetlen nyafogás mindez. Egy célját vesztett, vagy értelmes útra sohasem talált ember kifogáskeresései és kertelései ezek a mondatok” –, mondhatják önelégülten, akik legyintenek rám. Ilyesféle igazságokat jobbára csak azok hangoztatnak, akik pontosan tudják, melyik kikötőbe óhajtják kormányozni sajkájukat, és elhiszik, hogy révbe is érnek. De vajon nem a hozzám hasonlóak (bízást kreténnek és élhetetlennek titulálható egyének) vannak-e többségben a világon? A magabiztos, törtető, nem mindennapi becs- és bírvágygal rendelkező embertársaim szánalmasnak tarthatják a fajtámat. Nekik nincs is semmi mondanivalóm. Azokkal sincs mit kezdenem, akik vakbuzgón, vagy számításból hisznek Istenben; hathatós mákonyra találtak, egyedül az üdvösségükre van gondjuk, tegyenek belátásuk szerint. Azokkal megint csak nincs semmi dolgom, akik elég rátermettnek és erősnek hiszik magukat, hogy az aprólékosan átgondolt élettervüket valóra váltsák, legyen az bármilyen természetű is, s képesek beosztani kitartásukat, megőrizni a sikerbe vetett reményüket, újra és újra megtalálni az előrejutáshoz szükséges lendületet. Engem kizárólag csak azok az emberek érdekelnek, akiknek sehol a világon nincs érdekszövetségük: az „élhetetlenek”. Azokról és azokhoz szólanék, akiknek valamilyen oknál fogva esélyük sincs arra, hogy elviseljék az úgynevezett „életrevalók”, a posztjukhoz és kiváltságukhoz ragaszkodók, az önmagukkal elégedettek terrorját. Azt a tapintatlan pökhendiséget, mellyel szeretik kioktatni a náluk gyöngébbeket, holott lehet, hogy pusztán arról van szó, az élhetetlenek gátlásai és reflexei még természetesen működnek.

Egy levélborítékban alig tucatnyi fényképre bukkantam a minap; talán a családi otthon felszámolásakor mentettem meg őket az enyészettől: szigorú

válogatás után a többbit mind tűzre vettem. Jobb, ha az ember gyökerestől irtja ki magából múltja fekélyeit, mintha évekig magával és magában hurcolja a rákfenét. (Egyébként erre az élveboncolásra szolgálnának az irkámba körmölt töredékek is). A mama kartondoboz számra őrizgette a felvételeket, a ruhászekrény aljában és a spájz polcain rejtegette valamennyit, a kihajításra ítélt lim-lomok és a befőttesüvegek között. Hála istennek, feledékenységének vagy tapintatának köszönhetően, megkímélt attól, hogy bizonyos alkalmakkor elővegye e dobozokat, és kellemetlen szájízűt okozó nosztalgiazás közepette viszont kelljen látnom egykori önmagunkat. Hamis ábrándjaink és a boldog család illúziójának lenyomatát, mely – attól, hogy az évek hosszú során megbarapult a fénykép –, még az időtlenség érzetét is kelti. Undorító lett volna gatyázásaink történetét fölleveníteni.

A mama szenvedélyesen szerette megörökíteni a családi utazások feledhetetlennek vélt pillanatait, mintha bizonyítani akart volna valamit: talán az összetartozásunkat, talán azt, hogy megengedhetünk magunknak afféle fényűzést, hogy bejárjuk Európát, felkutatunk minden helyet, ahol a „magas kultúrának” valamilyen csodálatra méltó öröksége található. Apám persze az orra alatt morgolódott azért, hogy a legképtelenebb helyeken, a legelképesztőbb pózokba kellett merevednie, amíg a mama megtalálja a helyes fényviszonyokat, beállítja a lensét és eközben utasításokat ad, akár egy filmrendező a kamera mögött állva a botladozó színészeinek. Noha cseppet sem volt új és szokatlan ez a helyzet (mert, ha emlékeztem nem csal, a mama egész életében kénye-kedve szerint osztotta ki ránk a különféle szerepeket és a hozzájuk illő kosztümöket), időnként mégis ellenállást tanúsítottunk. Ilyenkor megszeppent, visszakoztót fújt, tapintatosan hagyta önbecsülésünket éledezni, hogy a következő pillanatban a leghatározottabban érvényesítse akaratát felettünk.

Ezek az utazások is rendre úgy történtek, ahogy magamagában eltervezte; igaz, olykor egy-egy váratlanul kínálkozó lehetőség, szeszélyes elhatározás, esetleg egy korábbiak felülvizsgálata okán némi spontaneitás is vegyült döntéseibe, de a kezdeményezést sosem engedte ki a kezéből. Visszaélt azzal a kiváltságával, hogy valóságosan és képletesen is a sofőrünk volt, s mi nem igen gyakorolhattunk befolyást az általa választott úti irány megválasztására. „Jaj, csak még egy kicsit legyetek türelemmel, Provence minden zugában csodát láthattok. Tudom, hogy szörnyen melegek van, s unjátok is a zötykölődést, de még egy kevés kitartás, megéri a fáradságot. Különben is rám bízátok magatokat, nemde”, s amint az autóval beértünk Arles-ba, majd Saint-Rémybe, szinte repült a boldogságtól, hogy oda vihetett bennünket, ahová apámmal együtt vágyakoztunk, Van Gogh leveleit olvasva. Máskor meg Itália városait kerestük föl, egy korábbi ígérete szerint, a mamára nem volt igaz a mondás, hogy kifogyhatatlan az ígéretésből. Mindig megtartotta a szavát: ritka erény a világunkban, magam sem tudtam maradéktalanul elsajátítani. Apámat hol

egy Donatello, hol pedig egy Verocchio szobor előtt állva kapta le, épp amint elmélyed a formák tanulmányozásában, s ki tudja milyen anatómiai részletek ellenőrzésében. „Ó, apád nagyon hálás volt ezekért az utakért. Magam találtam ki, hogy hová is szeretne menni, sosem fogytam ki a meglepetésekből. Ismerem, ezt teszik az együtt töltött évek, minden vágyát, s azon voltam, hogy a tőlem telhető módon teljesítsem valamennyit. Örömmel tettem eleget kötelességemnek. Az egész életem általatok nyert értelmet” –, visszhangzik fülemben. Bizony nehéz és bajos volna eltagadni ez utóbbi kijelentése érvényességét; hiába is vonnám kétségbe, hogy mérhetetlen önfeláldozásról tett tanúbizonyságot; hiába kisebbíteném erőfeszítéseinek értékét, nem volnék őszinte magammal. Vajon mi hasznom volna efféle hazugságból? Sokkal kíméletlenebbül számolhatok le emlékével, ha őszintén beszélek, mintha álságos szavak mögé rejtem valódi érzéseimet. Szenvedtünk olykor zsarnokságától és örökös gondoskodásától, való igaz; de a mama legalább úgy szenvedett a felismeréstől, hogy nélküle életképtelenek vagyunk. Felmérte, hogy semmilyen erőfeszítés árán sem képes változtatni jellemünkön, s ha egyszer magunkra maradunk, a vagyonunk (mely nyugdíjazásuknak és az én semmittevésüknek köszönhetően egyre apadt), önmagában nem lesz képes megakadályozni, hogy ne ismerjük meg a fizikai nyomorúságot. Mily pontosan látta a jövőt! Mivel nem tudtam apámról gondoskodni: rendszeresen etetni, és tisztába tenni, a nap minden percében mellette lenni, és lesni lépteit, idegenekre bízta a szeretetotthonban, ahol semmivel sem bántak vele jobban, az egykori orvosprofesszorral, mint akármelyik mezei halandóval. Eleinte gyakran meglátogattam, na jó, mondjuk kéthetente, de hogy érkezésem és távozásom is hidegen hagyta, a mamáról sem lehetett vele diskurálni – egyébként semmiről sem –, s csak némán ültünk a park egy zugában, és idegenként bámultuk egymást, elmaradoztam. Nem éreztem különösebb lelkiismeret furdalást hűtlenségemért; ma sem gyötöröm magam kínos magyarázkodással. Főlösképpen belegabalyodnék. Egyébként is lekötötte minden időmet az életem szervezése, s az, hogy előteremtsem a pénzt olyan dolgokra, melyekre korábban nem kellett költeni, hiszen a mama elvégezte a háztartási teendőket. A két lakás számlái, a ki nem fizetett örökösödési adó késedelmi kamatai és adósságaim tetemes összegre rúgtak, s mivelhogy két hónap leforgása alatt nem maradt mozdítható tárgy egyik lakásban sem, az autón is igen hamar túladtam, kénytelen voltam az első vevővel megkötni az adásvételi szerződést a kisebbik lakásra, hogy mindenkit kifizethessek. Elmondhattam magamról, amit Vincent leírt a testvérének: „*úgy éltem, ahogy éppen jött, jól vagy rosszul*” –, többnyire persze rosszul, s nekem még kegyelemből sem adtak kenyeret.

Ha ma, józan fővel számot vetek kiszolgáltatottságunkkal, azt is meg kell említenem, hogy az elkényelmesedésen túl, volt egy másfajta jellemtorzító hozadéka is a mama gondoskodásának: sohasem kellett mérlegelnem egy elhatá-

rozásom vagy tettem következményeinek a súlyát, a felelősség terhét levette a vállamról, ugyanakkor biztos lehettem abban, hogy ha nem is mindig kedvezően, de bizonyosan megnyugtatóan intéződnék el kényes dolgaim. Ennek a gondoskodásnak köszönhetem, hogy felnőtt fejjel is beértem annyival: elég csak álmodoznom valamiről, álmom valóságtartalma és valóra váltásának módja hidegen hagyott. Nyíltan kimondom, egy idő után már nem is állt más a szándékomban, mint álmodozni akármilyen képtelen dologról; élvezni, hogy álomban sikerül biztosan célba érnem, és semmiféle meglepetés nem érhet, mivel elég megszakítanom a kedvezőtlen irányba haladó történet menetét, bizonyos elemeket felcserélni, máris kívánságom szerint alakul a történet. Álomban sem voltam más, mint egy mániákus álmodozó; arról álmodtam, amiről álmodni szerettem volna; képzeletbeli életemben nem szenvedtem hiányt, s éppolyan sikeres rendező voltam, akárcsak a mama. A sikeres álmok, mondanom sem kell, alapvetően változtatták meg viszonyomat a valósággal és annak talmi értékeivel szemben. Nem létezett ugyanis olyan cél, mely álombeli másom számára elérhetetlennek tűnt volna, s ha szándékomban állt egy kicsit kínozni önmagam, hogy szenvedjek, amire kapható voltam, vagy hogy megnehezítsem az öröm beteljesülését, amiben persze biztos lehettem, késleltettem a megoldást, mesterséges akadályokat gördítettem a boldog befejezés elé, hogy annál nagyobb hévvel vágyakozzam a rafinált módon kiagyalt és tökéletes végre. Álomban mindenkit és mindent a befolyásom alatt tarthattam, birtokomban tudhattam a világot. S ha jobban belegondolok az általam teremtett helyzet képtelenségébe, bátran állíthatom, én, aki valójában a semmit birtokoltam, semmivel sem vagyok oktondibb és szánalmasabb teremtés azoknál, akik ténylegesen kezükben tartják a világot, s azt hiszik, ha már egy-egy döntésükkel megváltoztatják embermilliók sorsát, a mindenséget birtokolják, miközben rettegnék egy elmebeteg, vagy sértett fél kiszámíthatatlan bosszújától. Talán még boldogabbnak és kiegyensúlyozottabbnak is tudhatom magam náluk, hiszen önmagamon kívül senkinek sem ártottam soha, ha rászedtem, bizonytalanságba taszítottam, bukása felé sodortam valakit is, az egyedül és kizárólag magam voltam, ezért hát nem illethetnek szemrehányással. Az öncsalás bocsánatos bűn, nem mondanám, hogy nem ártalmas, de szeretném, ha a csalás minden más fajtája végérvényesen eltűnne a föld színéről.

Rendszerint gyötrelmes volt az álomból való ébredés; nem rendelkeztem semmiféle határozott vággyal, s egyáltalán nem akaródoztam tenni valamit is, ami – ha olyan élvezetessé és kívánatosná nem is tehettem volna az életemet, mint amilyenek álmaim voltak – legalább elviselhetővé szelídíthette volna nyomorúságomat. A mama számtalanszor biztatott, hogy írjam le gondolataimat egy képzőművészeti alkotásról, hiszen tanultam anatómiát, némi pszichológiát és művészettörténetet is (soha nem tártam föl előtte lapjaimat, hogy néha megpróbálkoztam evvel a tevékenységgel), nem álltam kötélnek, mond-

ván az írásban hiába keresem a megnyugvást, többnyire dadogok, mint Vincent a borinage-i bányászok között. A környezetemben élő emberek sem bántak kíméletesen velem; ki tudja, talán gyanakvással vagy irigységgel szemlélték a magam köré varázsolt álmvilágot, emiatt iparkodtak a valóságra ráébreszteni, ami egyet jelentett azzal, hogy lépten-nyomon belém kötöttek, és kíméletlenül átgázoltak rajtam. Pedig egyetlen mód kínálkozott a védekezésre, az álmvilágba visszavonulás, ahol meséket szőhettem éppen azzal az igényességgel és aprólékos műgonddal, ahogy a szövönők készítik faliszőnyegeiket. Sokan panaszkodnak a mesék kegyetlenségére, Rousseau még erkölcstelenséggel is vádolta a fabuláírókat, de *álmodozásaiban* maga is a világ és embertársai kegyetlenségéről tesz megrendítő vallomást. (Mostanában egyetlen visszatérő olvasmányom). Lassan-lassan haladtam az öltéssel, ugyanis nem készítettem semmiféle tervet az álombéli szőnyeg végleges látványát illetően; az egyik sarokban jámbor bohóc alakja bontakozik ki, kezében nádsípot tartva önféledten tilinkózik, fejébe papírcsákót nyomott szórakozottan, melyen molnárfecske fészkel, földig érő darócruhája alól bütykös lába kandikál ki; a másikban egy aranyszállal szőtt tündér figurája libben a bohóc felé, akár egy bárányfelhő, hogy üzenetet vigyen neki egy másik világból. Minél világosabban és egyes alkotóelemeiben készen láttam a magam álomszőnyegét, egyre határozottabban az volt a benyomásom, hogy láttam már ehhez hasonló falikárpitot valamelyik honi múzeumban, de nem igyekeztem képzeletem dolgát megkönnyíteni azzal, hogy felkutatom a kiállítás katalógusát, mely apám könyvtárában megvolt, legalábbis emlékezetem szerint. Álombéli szőnyegeimen rendre felbukkantak azok az emberek, akik befolyással voltak életem alakulására; egymáshoz való viszonyukban olyan tiszta képletet alkottak, melyet a magam törvényeit figyelembe véve szabtam ki rájuk. Nem állhattak ellent szándékaimnak: én voltam a rendező. Ragaszkodtam kiváltságos szerepemhez; egyszerűen nem engedtem kizökkenteni magam privilegizált helyzetemből; épp úgy vélekedtem róla, mint Vincent van Gogh a gyógyító hatású szédületekről: *„És semmi sem lett volna kedvesebb, mint soha fel nem ébredni. Az élettől való rémület már korántsem olyan jelentős, és nem is vagyok annyira búskomor. De akaratom még nincs, vágyam alig, vagy éppen semmi, és minden, ami a megszokott élethez hozzátartozik, hasonlóan nulla”*.

A mama minden igyekezetével azon volt, hogy még az álmainkat is irányítsa (s mivel ezt csak oly módon érhetette el, ha bizonyos mértékben valóra váltja őket), ezerféle cselt eszelt ki, csakhogy kifürkészhesse titkolt álmainkat, s amint ez sikerült neki, nyomban pókként kezdte szőni hálóját körénk. Pontosan tudta, ha nem elég éber, és túlzottan nagy szabad teret hagy álmaink szövésének, a valóságtól való félelmünk és a lelkünket gyötrő melankólia egyszerűen szertefoszlik, az ő két pártfogoltja pedig feleslegesnek vélheti tüsténkedését. Ne áltassam magam tovább dajkamesével; legalább önmagamat nel

Apámmal együtt valahogy kívánatosnak is tartottuk titokkémlését és csel-szövését; hathatós közreműködésének köszönhetően ugyanis nem volt szükségünk nagyobb erőfeszítés kifejtésére, hogy elérjük a célunkat, elvégezte helyettünk a munka dandárját. Épp ezért mi magunk árultuk el álmainkat, vagy legalábbis némely részletét, ami megkönnyítette a dolgát; mi voltunk a csalók (két számító kretén), tiltakozásunk ellenére is feltétlenebbül volt szükségünk a mama zsarnoki pártfogására, mint a foggal-körömmel védelmeszt szabadságunkra. Szédületes játék volt ez a javából, mindenki ismerte a játékszabályokat, és kényelmességből be is tartotta. Szenvedtünk; persze hihetőbb, ha azt mondom: valójában élveztük, hogy a zsarnokként ránk telepedő, sorsunkat aggályosan intéző mama nálunk is jobban szenved. Vincent-nak tökéletesen igaza van, amikor saját bőrén tapasztalván meg a nyomorúságot, efféle intelmeket ír le testvéreinek: *„Megtanulni szenvedni, anélkül, hogy panaszkodnánk, és a fájdalmat ellenkezés nélkül elfogadni – éppen ez az a pont, ahol a szédülést kockáztatjuk. Lehetséges, hogy egy másik létben ismerjük meg a szenvedések igazi okait, amelyek ebben az életben néha annyira elsötétítik a horizontot, hogy a kétségbeesve azt hisszük, a világ vége előtt állunk”*. Szegény mama, te már bizonyosan tudod mindhármunk szenvedésének igazi okát, s minden bizonnyal azon fáradozol, igen, még odaát is, hogy enyhítsd vergődéseinket.

Az asztallapra helyezett felvételeket nézem; apám, a botcsinálta művészet-történész, afféle szakértő pózában tetszeleg; egy helyütt kerek szemüvegerete kissé lecsúszik orrnyergére, s a felső szár felett hunyorogva tekint a szemlélt tárgyra, más helyütt egészen közel hajol egy alkotáshoz, akárha magába szívni óhajtana az olajfesték vagy a márvány illatát. Olyan a fizimiskája, akár egy tizenkilencedik század végi orosz értelmiségie; a külső alapján kimondott ítélet megfellebbezhetetlen: titkokat fürkésző és javíthatatlan könyvmoly, amolyan ábrándozó és félnék alkat. Talán csak a démoni vonás hiányzik belőle; félreértés ne essék, nem a perverz gonoszságra, nem az állati kegyetlenségre, nem is a fogvicsorgatásra gondolok, hanem a szelíd örültségnek egy picinyke jelére, amely, a rólam készült felvételeken, gyermeki önmagam tekintetében megpillantható. Ha kézbe venné fényképemet egy idegen, kevésbé szigorúan ítélkezne a tizenéves csibész szemében bujkáló sandaságot, makacsságot látva, mint én; ellentétben velem, tudom, hogy a felvétel készítésének pillanatában már azon mesterkedtem, miként törhetném össze apám szemüvegét, hogy a hátra lévő napokban azon sopánkodjon: alig lát valamit, s egészen közel kell lépnie egy festményhez, ha az eredeti színeket óhajtja észlelni. Marhaság? Akinek van fogalma arról, hogy olykor miféle eltérés figyelhető meg az eredeti festmény és a róla készített reprodukció színvilága között, ismeri milyen belső izgatottság és fokozott kíváncsiság keríti hatalmába a művészet iránt érdeklődő embert, ha végre szemtől szembe találja magát egy régóta megcsodálni vágyott képpel.

Jómagam éppen két kedvencem: Van Gogh és Brueghel festményeivel jártam így; nem is tudom hányféle színnyomatban láttam viszont a *Napraforgókat*, s egészen addig kétségeim voltak az albumbéli sárgák árnyalatával szemben, amíg nem szemlélhettem meg testközelből az eredeti képet, s aggályaim végleg szertefoszlottak. A lángot vető krómsárga, olykor a tikkadt föld okker színét öltötte, s ettől olyasfajta hervadtságot sugárzott, ami épp ellentétes volt a festő szándékával és lelkivilágával; máskor egy kevés narancs árnyalat keveredett a sárgába, ez pedig erotikus érettséget árasztott, a festő által megjeleníteni vágyott „legtisztább szeretettel” ellentétben. Bár az embernek lehetnek elképzelései a „napraforgó-sárgát” illetően, miért is ne, hiszen annyi minden másról alkotott fogalmat az évezredek során: a jóról és rosszról, az erkölcsről és szépről, s válságba kerülésük idején iparkodott visszatérni abszolút jelentésükhöz, hogy nincs mit mosolygni erőfeszítésén. Csakhogy az impresszionista és expresszionista festészetben a színről alkotott elképzelések könnyen megcsalhatják a nézőt, éppen Van Gogh látomásos színvilága bizonyíték erre; sajátlagos színválasztásával- és keverésével újra meghatározza a konkrét dolgok fogalmát. Érthető hát, hogy apám sértődötten és duzzogva vette tudomásul csínytevésemet, mely elrontotta kedvét az utazásunk egész idejére: én pedig kifogyhatatlan voltam az ötletekben, miként is törhetnék borsot az orra alá.

Egy megvető gesztussal félretolom az apámat ábrázoló képeket, s a rólam készültet nézegetem. Az egyik kép tanúsága szerint, a Calais főterén elhelyezett Rodin szoborcsoport alakjai között bujkálva örökített meg engem a mama; emlékszem, az ellenségnek városkulcsot átadni kényszerülő s beláthatatlan jövőjükkel szembesülő polgárok némelyikének gögje, megvető gesztusa teljesen rabul ejtett. A gögnek nem minden változata meríti ki a nemtelenséget; bizonyos esetekben a felülemelkedettség, a tisztesség, az érinthetetlenség megnyilvánulása, s ha időnként gögösen viselkedtem, nem is akartam mást ellenfeleim tudomására hozni, minthogy kiseded játszmájukban nem ér a nevem. Ha kívülállásom kinyilvánítása ellenére is bele akartak rángatni aljas kis üzelmeikbe, részesévé kívántak tenni szánalmas hazudozásaiknak, bűntársuknak óhajtottak kikiáltani egy olyan ügyben, melyhez semmi közöm sem volt, megvetőn tartam szét a kezem, mint aki azt állítja: annyit ér ártani akarásuk, mint a falra hányt borsó.

Eddigi életemben oly sok felfuvalkodott és semmire kellő embert figyeltem meg, akik meg sem próbálták elrejteni veszteség- vagy vereségtudatukat, s csilapíthatatlan dühüket igyekeztek legyőzőjük nyakába zúdítani, hogy nem volt nehéz észrevennem valamiféle paraszti csökönyösséget, nyers úrhatnamságot és fékeveszett birtoklásvágyat arcrezzenéseikben, melyekből nyilvánvalóvá vált a számomra, előbb-utóbb erőszakosan torolják meg kárukat. A polgári nagyvonalúságnak: a bukás méltósággal való elviselésének, a talpra állásban bi-

zakodásnak, a viszonylagos vagy teljes szegénység elfogadásának semmilyen nyomát nem fedeztem föl bennük. Valahányszor legyőztem (márpedig életem a dacos ellenállások és megsemmisítő vereségek története), mindig az emlékezetből megidézett calais-i polgárok fennhéjázó gőgje rajzolódott ki az arcomra: semmit sem tartottam olyan értékesnek, hogy ne tudtam volna nyomban lemondani bármiről. Nem lenni rabja senkinek és semminek: milyen kevesen vannak birtokában e nemes bölcséletnek; szájalommal töltenek el mindazok, akik betegesen ragaszkodnak valamihez, s képesek elveszettnek hinni magukat, ha meg kell válniuk egy adott tárgytól vagy más javaktól. Volt idő, amikor elmeháborodottnak gondoltak, mert egy hozzám közel álló személynek az első szóra odaadtam akár a legértékesebb darabját is örökségemnek. Miközben gyorsan távozott a frissen szerzett zsákmánnyal, nehogy meggondoljam magam, és alkalmam legyen visszakérni, meglehetősen jól mulattam a kapzsiság és birtoklási vágy megnyilvánulásán, s azon, hogy még csak egy perce volt tulajdonosa az ajándékba kapott tárgynak, máris hatalmába kerítette a félelem, hogy elveszítheti, s inkább rúgta fel a barátságot, mintsem elszántságot mutatott volna jellemgyöngeségével szemben. Azt hiszem túlságosan nagy kísértés volt barátaim és ismerőseim számára az örökségem; szerintük várható volt, hogy igen hamar elherdálom; s nem szerettek volna kimaradni az osztogatásból. Alig-alig akadt közöttük olyan, aki ne ácsingózott volna valamire, tudom is én, apám egy könyvritkaságára, íróasztala ékének számító bronzöntvényére, a mama törött aranykarperecére, festett kínai kávéskészletére. Ha valamelyikük fillérekért vagy ingyen kapott tőlem egy értékes darabot, egyszeriben hátat fordított nekem; ha pedig nem mutattam hajlandóságot a balek szerepére, akkor is hasonlóan jártam: nem sok jóra számíhattam tőlük, különösen azután nem, hogy kisemmiztem magam. Legtöbbjüket hiába hívogattam telefonon, amikor bajban voltam (néha ugyanis egy lyukas garas sem maradt a pénztárcámban, és bizony száraz kenyeret majszoltam konzervhallal, vagy a piaczás után pulton hagyott lucskos gyümölcsökkel kellett beélnem), nem hittek nyomorúságomban, mivel úgy gondolták, hogy bőségesen van még mitől megválnom, és némi tartalékkal is rendelkezem. Kétségbeesett segélykérésemet gyakorta elintézték egy jó tanáccsal: „adj el valamit, édes öregem, s ne idd el rögtön az árát annak, amit elkótyavetyéltél”; máskor pedig egyértelművé tették, hogy nem kívánatos személynek tartanak. „Bajban mutatkozik meg ki a barát”, szokták mondani, s noha két évtizeddel korábban még összeszámolni is nehéz lett volna őket, az utóbbi években hozzá kellett szoknom, hogy szép lassan elkopnak mellőlem. Igyekeztem hát a leghűségesebbeket és az újonnan szeretteket megtartani, ezért sem fukarkodtam utolsó javaim jótékony osztogatásával.

Egyébként is, szerettem látni mások arcán az örömet, melyet nagyvonalúságommal okozhattam; miért is ne lennék önzetlen, ha számomra nincs érté-

kük a tárgyaknak, másvalaki pedig majd eleped értük, s én teljesíthetem mohó szerzési vágyát. Senki se higgye, hogy az egyik tulajdonsága az önzetlenség, aminek révén bizalmas társat szerezhetnek maguknak. Épp ellenkezőleg tapasztaltam, noha bizonyosan léteznek hozzám hasonlók is. Volt egy agglégény ismerősem, akinek már a szülei is egyikék voltak; nem szerelemből házasodtak, inkább a paraszti birtok gyarapítását és megőrzését tartották szem előtt, s maguk is konokul ragaszkodtak őseik alapelveihez, hogy elegendő egy gyermeket nemzeni a birtok átadásához, bele sem gondolva abba a lehetőségbe, akadhat egy olyan leszármazott, aki egyszerre véget vet az örökösödési láncnak. Ez a renitens leszármazott az én ismerősöm volt, aki sosem tapasztalt szeretetet a szülei részéről: sem egymás iránt, sem pedig az ő irányába. Az örökös kuporgatás, a zsugoriság szellemében cseperedett föl, s annak ellenére, hogy elhagyta a családi gazdaságot és tanár lett, foggal-körömmel ragaszkodott a földhöz, sőt, időről időre újabb taggal gyarapította leendő örökségét. Egy olyan parányi és sötét garzonlakásban nyomorgott, hogy az ágy mellett szűkösén fért meg az asztala karosszékeivel egyetemben; jellemző volt otthona méreteire, hogy egy alkalommal, amikor cipőt vásárolt magának, némi iróniával azt válaszolta az őt faggatóknak: „azért viszem haza az üres cipős dobozt, hogy legyen egy kis szobám is”. Ugyan ki tudhatta volna róla, hogy a Duna mellett saját nyaralója, szőlőskertjei és szántói vannak, melyeket rendre kiadott haszonbérbe. Saját bevallása szerint a tanítási időben az iskola menzáján étkezett, hétvégeken pedig konzervet melegített; nem dohányzott és inni is csak módjával ivott, csak-hogy félre tehesse megtakarított pénzét földvásárlásra. Szeretőivel (egyébként szép számmal akadtak), fősvény volt a végtelenségig, soha egy csokor virággal, csipkés alsóneművel nem kedveskedett volna nekik; s ha egyiket-másikat meg is hívta vacsorázni, mindig valamelyik kiskocsmába invitálta kedvesét: menüt enni. Bár inkább természetes férfiasságáért vonzódtak hozzá, mintsem az egyébként is titkolt vagyonáért, állandóan attól rettegett, hogy valamelyik nő kipuhatolja titkát és behálózza őt, ezért inkább igyekezett idő előtt véget vetni valamennyi viszonyának, még ha egyre fenyegetőbbé is vált a veszély, hogy mindörökre magányos marad. Hagyján, hogy a szeretőivel szemben fősvény volt, magával szemben egyenesen faszarinak bizonyult, kollégái társaságában mindig a legolcsóbb sört kérte ki, évekig járt ugyanabban a kitaposott cipőben, feslett felöltőben, s ahogy öregedett, elhullajtott fogait sem iparkodott pótoltatni. Amikor hatvan felé teljesen magára maradt, ismerősei legnagyobb csodálkozására „megbuggyant”; noha bármely szeretőjét maga mellé vehette volna élettársnak, aki talán még egy gyermekkel is megörvendezteti, nem ezt tette. Gondolt egy merészet, és egy mélyen vallásos diáklányra íratva minden vagyonát, hogy tanulhasson és boldoguljon az életben. Semmiképpen sem nevezném nagyvonalúságnak tettét, a magam részéről még örültséget sem feltételezek szándéka hátterében. Inkább azt gyanítom, apja halála után megszűnt benne mun-

kálkodni a nyomasztó bizonyítási kényszer, talán már a tulajdonlás terhéből is eleget, egyszeriben szabadulni próbált egész addigi élete rögeszméjétől: a földvásárlástól. Különös testamentuma után sem lett kevésbé önző és fősvény, mint volt korábban; rigolyái egyre elviselhetetlenebbé tették, önmaga számára is kellemetlen társnak bizonyult.

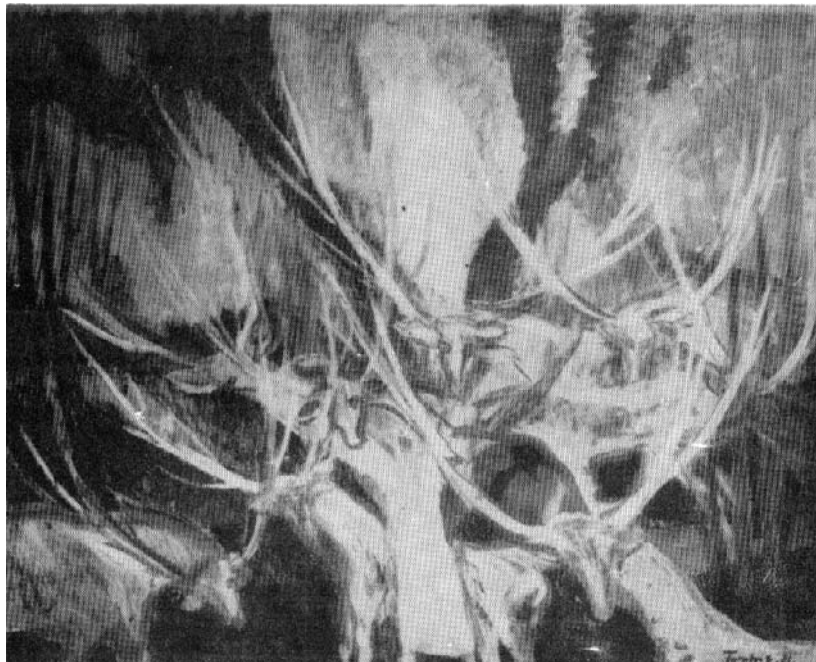
Mint mondtam, nem ragaszkodtam örökségem semmilyen darabjához, nyílt szívvel és fájdalom nélkül váltam meg bármelyiktől. Az viszont mulatságos volt számomra, hogy az egyik barátom, megkaparintván apám évtizedekig féltve őrzött tusrajzát, melyen a híres festő két parasztféjet skiccelt föl, azonnal kettévágta az öreg papírost, mert zavarta a szokatlan kompozíció. Persze, azt, amit én mulatságosnak gondolok, egészen másféleképpen magyarázhatja másvalaki. Számtalanszor megfigyeltem, hogy egy tárgy újdonsült tulajdonosa, szinte a birtokba vétel pillanatában átalakítja vagy megváltoztatja az eladdig csodált és megszerezni óhajtott tárgy jellegét; ki tudja, talán saját ízlését érvényesítendő, talán feledtetni kívánva az előző tulajdonos kilétét, talán a jobb hasznosításra hivatkozva teszi. Egy tárgy eredeti állapotának és funkciójának e kényszeres átalakítását, részben a tárgy és a körötte képződött varázslatos aura iránti tiszteletlenséggel, az elmúlt korok szellemiségének lebecsülésével, részben pedig a parvenük minden áron való különbözni akarásával és ostobaságával szoktam magyarázni saját magam számára. Bármennyire is gyűlöltem apám örökségét, s éreztem időnként késztetést arra, hogy kárt tegyek egy darabjában, sosem állt szándékomban a saját ízlésemnek megfelelően átformálni a tárgyakat, inkább környezetemet alakítottam hozzájuk.

Gyakorta faggatom magam, az évekig semmittevéssel és haszontalan bolyongással idejét töltő hasonmásomat: érdemes-e egyáltalán megannyi felesleges dologra vágyakozni, megszerzésükért annyi erőfeszítést kifejteni? Felidézem emlékezetemből egykori osztálytársaimat, beérkezett tudósok, neves orvosok és sikeres vállalkozók szinte mindannyian; nem csoda hát, ha méla undorral viseltettek irántam. Tudtommal szép új házuk, méregdrága autóik, pompás hegyi nyaralójuk, és őszintén mondom: irigylésre méltó szeretőik vannak, egyszóval nagykanállal habzsolják az életet. Hozzájuk képest nemcsak hogy élhetetlen alak vagyok, de egy senki is, aki mondhat bármit, szavainak nincs súlya, mivel a darabka kenyere sem szolgálta meg, amelyért olykor kilincsel. Szókratész és Szent Ferenc hiába érvelne előttük a szegénységről, lemondásról, belátásról, süket fülekre találnának, úgy kezelnék őket, mint egy vásári komédiást. A szférákhoz tartozni, irigyelt hírességnek lenni, magukat kiváltságosnak tudni vonzóbb, mint bármi másféle életforma, melyet egyen értékűnek vallanak a semmittevéssel. Boldognak vallom magam, hogy a mama szándékával ellentétben, a lemondás gesztusát gyakorolhattam, s amíg mások a lelküket

is eladták, csakhogy valamit a sajátjukénak tudhassanak, önszántamból mondtam le a tulajdonlás fárasztó terhéről. „Bandikám, a függetlenséget és a szabadságot a javak biztosítják. Jó apád és én gondoskodtunk a jövődről, csak meg kéne emberelned magad. Olyan nehezedre esik megbecsülnöd, ami van, édes kisfiam? Másnak még a betevő falatra is alig futja. Te pedig sosem ismerted azt a szót, hogy nincs”, intett gyakorta. Nem tudom, hogy a mama által használt „megemberelni” kifejezés arra utal-e, hogy képesnek kellett volna lennem megtartani, sőt, gyarapítani örökségemet, akár azon az áron is, hogy félretéve aggályaimat, élek a kiváltságos helyzetem adta; vagy pedig arra, hogy felhagyok az értelmetlennek tartott lázadással és önemésztéssel, s ha utólag is, de csatlakozom a gimnáziumi klán tagjaihoz. Ezekhez a valóban nagyszerű, sikeres, szüleik által teremtett kiváltságos helyzetükhöz ragaszkodó, korábban velem bizalmas viszonyt ápoló társakhoz, akiktől azt remélte a mama, hogy jobb belátásra bírnak.

Ó, ha ma ismernéd őket, mama, te nagy emberismerő, korábbi életem szorgos alakítója, megértenéd, miért is mondom: mégsem szeretnék a helyükben lenni. Ugyanis napi tíz-tizennégy órát robotolnak, s noha már rég nem a biztos megélhetés biztosításáért, gyermekeik gondtalan jövőjéért hajszolják magukat, képtelenek leállni, mert egyszerűen munkamániássá váltak. Ezt tartsam követendő példának? Ezt a józan ésszel megmagyarázhatatlan önkínzást, tagadhatatlan életcéltevesztést? Ha látnád őket mama, te, aki örökké aggódtál egészségemért, törekeny alkatomért, s észbe vennéd, hogy mind gyomorbetegségeim és eszelősek, lépten-nyomon gerincbántalmakra és szédülésre panaszkodnak, képtelenek huzamosabb ideig vezetni a méregdrága autójukat, szenvednek a tengerparti nyaralásuk alatt, a boldogtalanságtól oly elgyötört ábrázatuk, akár egy haldoklóé, talán kevésbé szégyenkeznél miattam. Azt is elmondom neked, mama, hogy a többségük persze rég elvált (az egykor oly szemérmesen szűzies lányokat, a klán rátarti és kiváltságos fruskáit sem kímélte meg ettől a sors), mégis oly megveszekedetten akarnak bizonyítani – nem is tudom kinek –, hogy időnként kedvem volna az orrukra koppintani. „Nono, barátocskáim, és a züllés, önpusztítás útján elinduló, vagy legkülönbözőbb betegségben szenvedő gyermekeitek vajon miért utálnak oly fenemód benneteket? Ugyan miért is követik inkább az én példámat a szédületben, mintsem tiéteket a hasztalan vagyunkporgatásban? Miért bukdácsolnak az iskolában, hogy az örületbe kergessenek benneteket? Hogyan vélekedjem arról, hogy büszke hitveseitekkel, korábbi csatáitok zászlóvivőivel képtelen vagytok emberi módon szót váltani, s inkább kisebb vagyont fizettek nekik azért, csakhogy megszabaduljatok tőlük? Miféle kiváltságról és kiválóságtudatról beszéltek nekem, ha magányosan ültök kincses ládikáitokon, s a gyermekek zsarolásától és hazudozásaitól félték, szeretet helyett filléres örömet kaptok szeretőitektől, egymásra is gyanakodva néztek, s egyedüli menedéketek a munkába temetkezés?”

Mármost bármilyen szomorúan állok is pénz dolgában negyvennégy éves fővel, s magántitkárként pártfogóm kegyelemkenyerét eszem, nem akarom át lépni saját árnyékomat, nem áll szándékomban, hogy a világ megbecsülését kívívjam magamnak bizonyos szolgálatok fejében. Hogy mire gondolok? Tény, hogy amióta zablát vetettem szenvedélyeimre, s kivasaltabb lett a magánéletem, az egykori klán némely tagja újra bizalmába fogadott, s tőlem, a pokoljárótól kér tanácsot magánéleti gondjai megoldására. Nem az a szégyellni való szárnalmas alak vagyok ma már, legalábbis az ő szemükben, mint akinek tartottak, amíg sütkéreztek a dicsőségben. Nem áltatom magam azzal, hogy többet tapasztaltam volna a nyomorúságomból, mint egykori diáktársaim a szakmai sikerből és magánéleti bukásukból, épp ezért könnyebben is viselem el a kudarcot, a csalódást, az egyedüllétet, ami beárnyékolja és megkeseríti az életemet. Kárörömet sem érzek amiatt, hogy ha évtizedekkel később is, de közülük is sokan megtapasztalhatták a lelki nyomorúságot, az „élhetetlenek” vergődését, környezetük képmutatását, azt az álságos erkölcsösséget, melynek nevében azonnal kegyvesztetté válik, aki megsérti a játékszabályokat s nem ad a lát-szatra.

FONTOS SÁNDOR

*LÁSZLÓFFY ALADÁR***Alternatív**

*A végét járom, mint a táncot.
A zenekarok lemaradtak.
Vágják a cimbalom-akácot,
a hárfa-hársat a tavasznak.*

*Nekem már nem jut új majális,
sőt amit félre tudtam tenni,
visszaadom, használja más is
mikor pokolra szokás menni.*

*Dudások, skótok, minden kelták,
akiknek ez még most is semmi...
Itt annyiféle népség kelt át,
nyugatra iskolába menni.*

*Most megint indul ingajárat
a mézesmadzagról a készre.
Ne tülekedjék, aki várhat,
jussunk a legfőbb semmi része.*

*Kezemben kárpótlási jeggyel.
Várnak újabb Szibériáim.
Két oldalamon tele beggyel
keselyű-Ábel s véreb-Káin.*

Szeged felől jön egy halász

*Huszár, baka, tüzer juhász,
a kalapján fekete gyász,
ki van a két szeme sírva,
a szerződés aláírva.
Hol lakik a magyar költő
ha végleges múltat ölt ő?*

*Ki van a két szeme sírva.
A hazáját tennék sírba.
Hol lakik a magyar költő
ha végleges jövőt ölt ő?
Szegedekben Bakapista,
a mennyekben orgonista.*

Hungarica

*Ki itt vagy ott meg-megszületvén
egyik tájnak vagy más hazának
tulajdon érdeként szereztél
dicsfényeket s amnesztiákat.*

*Vagy aki vagy, bilincset rázván,
te „jó Budám”, te boldog börtön,
kiben vagyok hol Petrus Pázmány,
hol Illyés Gyulaságom töltöm.*

*Kezdetől biztatott a lélek:
okozat sincs, csak újabb ok van.
Ady vagyok, kit meleg élet
öntött el hideg Párizsokban.*

*Dózsa vagyok, ki hetedhétszer
támad neki a magyar burgnak,
mert nem hiszem, hogy a középszer
mutatja amit megtanultak.*

*Zrínyi vagyok s a másik oldalt
vezetem néha magam ellen,
ki váltig biztatom a tolvajt
hogy sose hátba, – döfjön mellen.*

*S végül majd vallomást tesz rólam
a lánc-csörgésű magyar szótár:
tudom benned ki mennyi s hol van
s hogy egyik betlehemem voltál.*

Korlatvasz

*A martilapu kinn a marton.
Mint Kolumbusz a tengerparton.
Elnéz. Indulna máris messze,
hogy gyökérkéje ne eressze.
Szél fúj kis fodros napsugárból.
Bús zöld vitorlák raja gyászol.
Így van, ha kikukucsálsz ötért,
de most még negatív a gyökér
szerepe.*

MARSALL LÁSZLÓ

Öreges lamentáció

*Hogy testem mely égtáját kezdi nyúni a rontás,
s hogy nekigyürkőzött-e vagy csupán tapogatja,
jósolhatják a tudós doktorok,
a szív kihagy és hörren a torok.*

*Komótos lassúsággal indul a földérintés,
vércsatornákon, idegpályán kúsznak a kémek,
lassan gyúlik-gyúlik a hír-anyag,
évre-perc, éjre Nap-támadat.*

*Mint rátarti gebék, őszülve vékonyodom, és
nem vagyok bajnok a magasugrásban és cipelésben,
Professzor Ur, a klinikai halál
s az „igazi” még csak távlatosan vár.*

*Ezidőt képzeletemben, ha még lesz „ilyenem”,
megtervezhetek újabb hadviselést is magam ellen,
vodkaiban lehetek lépes méz,
vastüdő-szeletelő körfűrész.*

*Avval kanyarítok ki négy jó kerekecskét
s hunyoros Égbe föl, fia-lélek szekerezem, s míg
nővér-kézből a testem jönni várom.
Tiblábolás, s már itt csapáz vén Kháron.*

Igric-gajd

*Megnyílt az Ország-börze?
Munkában az Ország-bazár?
Kicsiny az ár?
Magas az ár?*

*Botoznak az öregecskék,
Meglilik a régi mesgyét?
Kocognak a dombtetőre
Kálváriás temetőbe?*

*Vékonypénzű ifjuncok
Libegik a nagyobb koncot?
Nyugat iránt tülekeszenek,
Egy-egy brit szót lejegyeznek?*

*Teng az ajtó leng a kapu
Küszöbökön útilapu?
Macska meg Hold otthon őre
Fölkusz-mász a háztetőre?*

*Csukódik az Ország-börze.
Lazsálgat az Ország-bazár.
Tűnik az ár.
Szűnik az ár.*

FERDINANDY GYÖRGY

Végbélfájdalmaim

Magyarok mindenütt vannak – így szoktam válaszolni. Még a világ végén is. A kérdés csak az: milyenek? Mert akárkivel ugye nem kezd közösködni az ember, csak azért, mert, úgymond ő is Mátészalkán született.

A Szigeten – így folytattam – mindjárt az első nap felfedeztem egy honfitársamat. Az évnyitó napján volt egy állófogadás. Bemutatták az új tanerőket, a diákkórus elénekelte a „megérkeztek, megérkeztek az idegen doktorok” kezdetű zengzetet. És hát az újak között volt egy apró termetű, tatárszemű ember, egy argentin, aki a Sánta Kiss névre hallgatott.

A rum hamar a fejembe szállt. Amikor mellésodródtam a tömegben, jól hátbavágtam az emberemet.

– Vigyázzon, meg ne hallják! – nyögte ki vérvörösen. Itt gyűlölik az idegeket!

– És egy argentin, az nem idegen?

– Nem – felelte Sánta Kiss. Nem egészen.

Vállat vontam, magára hagytam. Gyáva népnek – mondják – nincs hazája. Én magyar voltam a trópuson is, és nem idegen.

Hát ezzel az alapállással magamra maradtam. „Őseink, a rómaiak” – állt a tankönyvek borítóján, a rabszolgák unokái pedig bebiflázták ezt a nagyképű szöveget.

A módszerem az volt, hogy magamról beszéltem. Arról, hogy odaát, az Óvilágban, milyenek az emberek. Egy idő után a diákok is elkezdtek mesélni. Egyre lelkesebben, amikor észrevették, hogy amit mondanak, érdekes. Innen már csak egy lépés volt, hogy ne szégyelljék az őseiket.

De én nem az ilyen szakmai fogásokat szoktam elmesélni. Itthon nem ezt várták tőlem az emberek. Ennek a történetnek is más, vidámabb csattanója lett.

– A folyosó végén tanítottam – folytattam – Sánta Kiss irodája pedig ott volt, éppen szemben velem. Ehhez még tudni kell, hogy a trópuson *ajtó-ablak nyitva-tárva*, mint mondja a nóta. Különben megfulladnának az emberek.

Azután, még valami. Intézetünk szabályzatában az állt, hogy a tanárok a tetszésük szerinti nyelven tanítsanak. Ezzel nyilván azt akarta elérni az alapító okirat, hogy a diákok ne őseik nyelvén – mint mondák: dialektusában – végezzék el a tanulmányaikat.

Én pedig – folytattam – bejelentettem, hogy magyarul fogom megtartani az óráimat. Tessék megpróbálkozni velem! Stanislavski bevehette volna a kísérletei

közé. „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok” mondtam, és végigfutott a hátamon a hideg. „Még zöldel a nyárfa az ablak előtt” – de itt már elcsuklott a hangom.

Az argentin-magyar megállt az irodája előtt. A diákok most már őt figyelték: folyt róla a verejték, így mesélték, és zöld volt, mint a tegnapi köpet.

„Elhull a virág, eliramlik az élet” – mondtam, és letöröltem a könnyeimet. Néma csendben nézték egymást, Sánta Kiss és a gyerekek. Sorstársam még sokáig nem fogadta a köszönésemet.

*

Az argentin kollégának kordovai felesége volt, egy szép, nagydarab aszszony, és hozzá három tatárképű gyerek. Nekem akkor már visszament Párizsba a családom, békét kötöttünk, már-már a barátom lett Sánta Kiss. Adigra ő is egyre gyakrabban magyarul beszélt, göcseji hanghordozással, az eddigi, a tukumáni akcentus helyett.

Hogy milyen ember volt? Egy szóval úgy mondanám: ügyeskedő. De ezt már nem szoktam elmesélni, hallgatóimat nem érdekelték az ilyen részletek. Vett például magának egy címet. Az egyetemen elterjedt a hír, hogy kollégánk régi nemesi családból származik.

– Végy te is magadnak! – Rámkacsintott: adsz száz dollárt, és megküldetem!

A címer azonban hogy is mondjam furcsa volt. Telistele színes hieroglifákkal, és olyan, mint a napkorong. Ami engem illet, jobban szerettem volna, ha a pajzs, ugyebár, a korpusz, nem lett volna kerek.

– Konstantinápolyban – magyarázta barátom – ilyenek a családi címerek.

Száz dollárért egyébként nemcsak nemességet vásárolt Sánta Kiss. Egyszer elárulta, hogy valami pápai intézet hadidoktorátusával vette őt fel az egyetem. Ez egy olyan tiszteletbeli cím volt, amit sebesült frontkatonáknak adományozott az olasz hadsereg. De később megvette a luxemburgi nagyhercegség aranydiplomáját, és – sose tudhassa az ember! – Oxford díszdoktori címét is megküldték neki az illetékesek.

Amerikában több mint ezren tanítunk – ezt mindig el szoktam mondani. Több mint ezer magyar ember, másfél tonna szürkeanyag. De hogy hánynak volt közöttük ilyen százdolláros doktorátusa, azt ma már nem lehet, és fölösleges is lenne kiszámítani.

Mi a jó ebben? – kérdezhetné az ember. Eldicsekedni vele? Nos, nem azért, nem egészen. Mert ami az én emberemet illeti, más is volt itt, nemcsak a dicsőség. A tankönyveivel például Sánta Kiss vagyonoikat keresett.

Azt pedig úgy, hogy felkereste az iskolákat. Új tantárgyakat agyalt ki, és eladta nekik – hozamra – a könyveket. Ezeket azután évről-évre megvették a diákok, a tanároknak a szerző százalékot – mint mondta: percentet – fizetett.

A tankönyveket azonban meg is kellett írni – mondhatná valaki. Hát igen. A születésnapjára egy kisollót ajándékoztam neki. Sánta Kiss ezzel az ollóval írta a könyveket.

Gyáva ember volt, nem mert haragudni. Megsimogatta a vállam, és halkán, kuncogva nevetett.

Meg kell mondjam, hogy én is próbáltam pénzt csinálni. „Híres emberek” címen meghirdettem egy életrajz-kötetet. Aki részt akart venni benne, elküldte a biográfiáját, és potom másfélszáz dollárt, a nyomdaköltségeket. Úgy kalkuláltam, hogy lesz a szigeten mondjuk ezer ilyen ember, ez pedig nekem több mint százezer dollárnyi hasznot jelent.

Nem ismertem a szigetlakókat. Hirdetésemre egyetlen híres ember jelentkezett. Egy tánc- és illemtanár Bukarestből. A bennszülöttekben nem volt meg az a nyugtalanság, ami űzi-hajtja, keresztül-kasul a nagyvilágban, a hozzám hasonló szerencsétleneket.

Vállalkozásom csődöt mondott. Lebecsültem a népemem.

*

A bevándorlók egyrészt, igaz, törtető, ügyeskedő emberek. Másrészt azonban kétségbeejtően szolgálalkúek. Az óvilágban úgy mondanák: hagyománytisztelők. Idegenben azonban értelmét veszíti ez a hagyománytisztelet. Hiszen a *new comer* még csak nem is ismeri a hagyományokat. Azt hozza magával, és azt őrzi, amit – annó! – az óhazától kapott.

Sánta Kiss mindkét fiát kadétiskolába adta. Mindkettőt kitüntették valamilyik gyarmati háborúban. Ma már veteránok, huszonévesen. A képük az ebédlőasztal felett lóg a falon. Volt egy lánya is, de a lány nem hagyta vágóhídra vinni magát. Megszökött egy arabbal még az első öbölháborúban.

Mindezt persze nem szoktam elmesélni. A hallgatóságom itthon is – hogy úgy mondjam – meglehetősen óvatos.

Elköltöztem az egyetemről, bent a városban vettem ki szobát. Később egy diáklány is hozzám költözött. Az ember néha nagyon magányos és nagyon kétségbeesett.

Hát igen, China. A lány. Előadásaimban persze róla se szoktam beszélni. Pedig bennem is volt iránta vonzalom. Nagyon fel tudja kavarni az embert egy ilyen koromfekete szépség. Még a tétlensége, de még a hallgatása is ötletes.

Mi úgy tudtuk, odaát az óvilágban, hogy a férfiember – szerepénél fogva kezdeményező. Elkapja, meghódítja a nőket. Kőkeményen, huszárosan. China pedig csak úgy szeretkezett velem, ha közben meg se mozdulok. Szigorúan rámszólt, ha megsimogattam. Még beszélni is csak neki volt szabad. Hogy milyen volt ez a szerelem? Ma sincsen rá szavam.

Sánta Kiss verseket írt ezekben az időkben. Kötetének a *Dolores* címet adta, ez a női név – mint tudjuk – fájdalmat jelent. Fájdalmakat, pontosabban, mert a kis kék füzetben minden fájdalomról szólt egy-egy szomorú szonett.

Amikor azt kérdezik, hogy volt-e a szigeten valamiféle néven nevezhető irodalmi élet, ezt szoktam elmondani. Ezt a történetet. Néha még el is szavalom a *Dolores de mi recto* – „Végbél-fájdalmaim” című siralmas éneket. „A kúpok – sóhajtom drámaian – a kúpok áramvonalasok. A végbél, a végbél, jaj! Megint fájni fog!”

Vége, befejeztem. A teremben méltatlankodva nevetnek az emberek. Meg vannak győződve róla, hogy szánalmas pojáca ez az argentin-magyar. A barátom. Pedig hát, mit tudom én, nem az, nem egészen. Szerencsétlen flótás, kétségtelenül. Olyan, mint jómagam. Hányszor visszament Argentínába, hányszor próbálta újrakezdeni az életet! A gyerekei neki is három kontinensen élnek.

Vajon magyarul álmodik-e még? Vajon sír-e még, ha meghallgatja a Szózatot? Van egy utolsó hírem róla: lent él az ültetvényeken. *Kiss* pedig, ugye, *csók*. És *Santa*, *ugye*, *szent*. A szigeten Kiss névre kereszteltek egy leánygyermeket.

PAPP GYÖRGY

PETŐCZ ANDRÁS

Az iowai indiánok búcsúja Orbán Ottótól

*Nem hagyjuk el, akit elhagyunk,
nem hagyjuk el egy pillanatra sem.*

*Egy pillanatra sem hagyjuk el,
aki távozik, akitől elbúcsúzunk.*

*És nem küldjük el, akit elküldünk
magunktól, mert nem küldjük el.*

Mert magunkhoz hívjuk, akit hívunk.

*Eh-woo-too, mondjuk, és megrázzuk a fejünk.
Hoo, hoo, mondjuk, és bólintunk hozzá.*

*Too ka-ho?, kérdezzük, és nyugodtak vagyunk.
Wa-yan-ka!, mondja a férfi, és a távolba mutat.*

*És akkor az erdőben megszólal a madár,
a madár, Aki Megszólal Valakiért.*

2002. 06. 11.

Orbán Ottó azt nem

*Orbán Ottó nem tudhatja,
miért oly sok az egész,
nincsen senki, hogy tudassa
fönről, miközben lenéz,*

*hogy merre-meddig, miért-hogyan,
hová is tart a Nagy Folyam,
hogy ki az, ki majd a mély vízben
biztonsággal átviszen,*

*ki az, ki majd vállára vesz,
lassú szóval hitelre tesz,
ki az, ki vágyva részegül,
hozzád csapódik, részedül,*

*Orbán Ottó azt sohasem,
hogy ez miért túl sok nekem,
ez az egész most meghalad,
nyergeld fel a halállovat,*

*fehér csikó, ha felnyihog,
valami baj történni fog,
és felzokog, ki felzokog:
fogak!, megcsikorduljatok!*

*Fogaim megcsikordulnak,
körmeim húsomba marnak,
szemeim elfeketülnek,
vérereim tömörülnek,*

*sötétségbe belelátok,
járok mozgás nélkül táncot,
rajtam illatos pomádé,
sápadt arcom a halálé.*

2002. 05. 29.

egy hajléktalan vallomása

*igen, csaltam az asszonyt,
megcsaltam őt a marival, nem tagadom,
nem voltam jó férj, meg jó apa sem,
elismerem;
és persze ő akart válni, nem én,
elváltunk, neki ítelték a lakást,
meg a gyerekeknek,
jól van ez így,
fájna a szívem őket kéregetni látni,
akár az apjukat;
béreltem egy lakást,
jó fizetésem volt, ment a cégnek,
nem féltem semmitől se,
a marival is jól megvoltunk,
egész addig,
míg aztán csődbe ment a cég,
munkanélküli lettem,
a lakást nem bírtam fizetni,
utcára kerültem,
a mari is otthagytott,
hajléktalan szállón vagyok mostan,
vonják a tartásdíjat a segélyből,
így aztán semmire se futja,
ezért amikor éhes vagyok,
először is rendbe hozom a ruházatomat,
valami emberi formát próbálok ölteni,
meg arra is vigyáznom kell,
hogy ne legyek túl bűdös,
mert ha bűdös vagyok,
akkor könnyen elszúrhatom az egészet,
szóval,
bemegyek valami nagyobb üzletbe,
és felvágottat kérek,
mondjuk sonkát vagy húsz dekát meg parizert,*

sajtot is, pannóniát, az a legjobb, abból tíz is elég,
néha szalámit, ha arra van gusztusom,
de csakis szeletelve,
vagy egy fél szál kolbászt,
aztán tovább megyek a hűtőpulthoz,
ott valami kisebb dolgot, túró rudit,
ilyesmit veszek magamhoz,
csupa olyat, amit könnyen ki lehet bontani,
esetleg csokoládét is elteszek,
a csokiban rengeteg a kalória, azt mondják,
aztán tovább megyek a tisztítószerekig,
és ott, ügyesen,
szép lassan kosárból bezabálom az egészet,
a sonkát,
meg a sajtot is,
a kolbászt, meg a túró rudit,
ami már bennem van, azt nem tudják elvenni tőlem,
a gyerekek, meg a lakás,
az mind-mind az övék,
de az a sonka, ott, az áruházban,
az már örökre én vagyok –

mint másnak a madleine sütemény

ott, a sziklák alatt,
ott laktak a hajléktalanok,
fél méterre a víz fölött,
egy barlangszerű mélyedésben

ki kell már végre mondani,
némelyik hajléktalannak erős,
kellemetlen a testszaga

olyan édeskés izzadtságzaguk van,
úgy általában, egyszóval,

*nem lehet azt mondani,
hogy valamelyik parfümgyár reklámfigurái lehetnének,
azt azért nem lehet mondani*

*édeskés izzadtságsgzag, olyan,
hogy az ember orra könnyen elfacsarodik tőle,
pedig nem vizelet szag ez,
nem is szarszag,
hanem valami pálott édeskés tisztaság szag,
nehezen megfogalmazható*

*sokáig nem értettem ezt a szagot,
egészen addig nem értettem,
amíg egyszer fel nem vettem magamra egy frissen mosott,
de még enyhén nedves gyapjúpulóvert,
szóval,
amikor abban a pulóverben felszálltam a buszra,
akkor megint éreztem azt a szagot,
és amikor leszálltam, akkor elmúlt egy időre,
majd hirtelen megint megcsapott,
és rájöttem, hogy az a szag most belőlem árad,
hogy én vagyok olyan bűdös*

*külöben láttam is a hajléktalanokat,
ahogy ott, a tengerparton,
a hideg késői őszben mossák a ruháikat,
és hogy amúgy nedvesen magukra szedik azokat,
és akkkor rájöttem,
hogy némelyik hajléktalan tényleg fürdik is,
csak éppen nincs hol jól kiszáradnia*

*azóta, persze, itthon is figyelem őket,
kiváncsi vagyok, melyiknek milyen a szaga,
szagolgom őket, hogy az ittenieknek,
más-e a szaguk, mint az ottaniaknak,
hogy szag alapján meg lehet-e különböztetni őket,
csak erre vagyok kíváncsi*

*ezért, ha hajléktalant látok,
akkor diszkréten odamegyek,
na, nem túl közelre,
hogy ne kelljen adni neki,
mert én is könnyen hajléktalan lehetnék,
ha mindegyiknek adnék valamit,
de mégis legalább annyira közel megyek,
hogy érezzem az illatát,
mert iszonyú kíváncsi vagyok,
mi a különbség a tengerparti
és a közép-európai hajléktalanok között,
már ami a szagot illeti*

*és be is jött a dolog,
állíthatom,
lényeges különbségek vannak,
úgy általában*

*csak nagy ritkán csap meg valami ahhoz hasonló,
olyankor a szokottnál is tovább szorgolgom,
mert nekem is szükségem van valami emlékezésre,
én is emberből vagyok,
és az a szag,
mint másnak a finom, édeskés madleine sütemény*

JÓKAI ANNA

A magzat imája

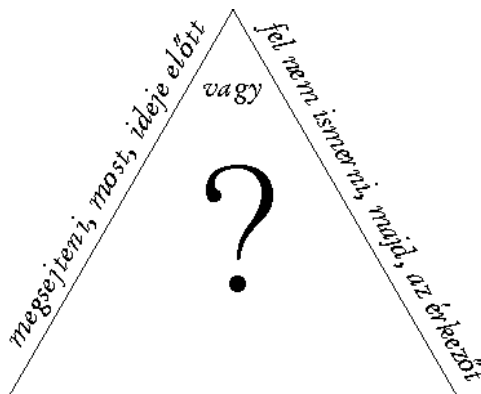
*Rándul az ötcentis testem –
 hát megint elvesztem?
 Vissza kell mennem?
 oly sokáig vártam
 az Égben születési láz van
 minden Egész törtté lett
 fölgyorsult az emberi történet
 több az életre vágyó lélek
 mint az életben foganó méhek
 – de jaj, akik fogannak mégse fogadnak
 „manó, légy elég önmagadnak”
 győzött a sátán-filozófia
 vérébe full a Fehérlófia
 átdöfik a Tündérlány szemérmét
 szilikonos mellekre tűzik ki az érmét
 Isten szemét lurex-függöny fedí
 ha nem lát mindent csak jobb neki
 helyette figyel a Big Brother
 olcsón megvesz és drágán ad el
 anyát, apát, családot nem keres
 megváltó lett az óvszeres.
 Tetovált dzsungel a hátakra marva
 ajakba, orrba üveggyöngy, tarka
 lappadnak a hasak, a köldököt fémgolyó zárja
 elcsurog a forrás, ha nincs edény alája
 a képernyőn ész nélkül, szív nélkül gyakran,
 van aki hirdeti: ez kell a magyarnak
 még itt vagyok...sikoltok: kegyelmezz
 az Éned tartalom, nem csupán csak jelmez
 Isten teremt s belegyilkol az ember
 halált szül az, aki életet szülni nem mer
 Ha megáll a Föld, befagynak az égi tervek*

*hiába szól Krisztus, hogy szeretlek,
Nem lesz többé Ország, sem Hatalom, oda a Dicsőség,
csak gyarmat, csak bitorló, alacsony minőség
...váltott a Törvény: aki felnőtt, felelős
aki gyermekkel, az Istennel is viselő.
Nyiss utat, te férfi, ne szakíts ki, asszony
botrány, hogy az ember Istent halasszon!*

A fáraó utolsó imája

*Ó, Egy – Aton!
mi a nagyobb vétek*

*Amenhotepből Ehnaton –
elfáradtam nagyon*

*Csak a Napra néztem – nem a Napba
A fényruhában a fénytetet nem vettem észre
Megölt a fél-tudás.*

(Mégis, mégis megérte.)

TÜSKÉS TIBOR

A sepsiszentgyörgyi csillagnéző

VERESS DÁNIEL

Ezerkilencszázhetven nyarán jártam először Erdélyben. IBUSZ-szervezte társasutazás keretében, magyar autóbusszal, helyi idegenvezetővel. Sepsiszentgyörgyön kihasználtam a pár óra szabadidőt, és a magyar színház titkárságán fölkerestem Veress Dánielt. Személyesen akkor találkoztunk először. Nagyjából egyidősek voltunk. Én akkor töltöttem be a negyvenedik évet, ő egy esztendővel korábban. Nevemet még abból az időből ismerte, amikor a pécsi irodalmi folyóiratot, a Jelenkort szerkesztettem. Én az előző nyáron Sajkódon, Németh Lászlótól hallottam róla. Németh munkássága legjobb ismerőjének mondta, úgy érezte, neki volna a legtöbb szerzett joga arra, hogy a róla szóló könyvet megírja.

A Németh Lászlóról szóló első könyv aztán mégsem az ő, hanem – a nem kisebb tehetségű – Vekerdi László keze alól került ki 1970-ben a Szépirodalmi Kiadó *Arcok és vallomások* sorozatában.

Veress Dánielnek az esszéíró Németh Lászlóról szóló tanulmányát, valamint Némethnek a tanulmányíróhoz írott tanulmány-terjedelmű levelét a müncheni Új Látóhatár 1971. áprilisi, Nyugat-Németországból becsempészett Németh László-számában olvastam.

Ennek a Németh László-írásnak némi cenzurális története is van. Németh László ugyanis a levélben – többek között – megemlíti: fontosnak tartaná, hogy gondolatrendszerének központi kérdését, „a minőség forradalmát” kettesben megvitassák „a feszülő keleti szél ellenére”. Nos, ez a „feszülő keleti szél”, ez a nyilvánvaló célzás a diktatúra eredetére, születési helyére kimaradt az írásból 1975-ben, amikor a Veress Dánielhez írott levél először itthon, a *Megmentett gondolatok* című kötetben megjelent. A tanulmány sértetlen szöveggel, teljes terjedelemben csak a *Németh László élete levelekben* című gyűjtemény harmadik kötetében, 2000-ben látott napvilágot.

De térjünk vissza az első személyes találkozásra Veress Dániellel!

A szentgyörgyi néhány órából legélesebben egy öreg, vakolatát vedlő ház és a hozzá tartozó elvadult kert képe maradt meg bennem. Ebben a gyümölcsfákkal körülvett, földszintes, pusztuló és szegényes házban élt Veress Dániel özvegy édesanyja. A ház és a kert olyan volt, mintha Gyulai Pál kisregényéből, az *Egy régi udvarház utolsó gazdájából* lépett volna ki. „Tulajdonkép nem is volt udvarház, ahogy Erdélyben a kisebb birtokú nemesek falusi lakait nevezik, még kevésbé várkastély, amely névvel csak a mágnások várakból átalakított vagy nagyobbyszerűen épített kastélyait szokás megtisztelni” – írta Gyulai. Veress Dániel nemesi család, az erdélyi Dálnoki Veressek leszármazottja volt. 1970-ben már se birtok, se rang, se előnév. Csak ez a pusztuló és szegényes ház a város egyik lebontásra ítélt negyedében.

Veress Dániel egy meghatározott órában minden nap meglátogatta édesanyját. A gesztusban, hogy erre az útra ezen a napon magával vitt, határtalan bizalmát éreztem meg.

*

Legközelebb Budapesten, a Keleti pályaudvar üvegcsarnokában találkoztunk. A Brassóból, illetve Sepsiszentgyörgyről érkező vonatról szállt le.

Veress Dániel Mikes Kelemen munkásságának egyik legkiválóbb ismerője. Tanulmányokat, drámát, kismonográfiát írt róla, *A rodostói csillagnéző* címmel kiadta válogatott leveleskönyvét.

A Móra Kiadó a hetvenes években *Így élt* címmel hasznos könyvsorozatot jelentetett meg a magyar irodalom és történelem számos kiváló alakjáról. A jellegzetes tipográfiajú, azonos, piros színű címlappal tervezett sorozatban a költő Zrínyi Miklósról írott könyvem 1973-ban látott napvilágot. A könyv sikere, két kiadása, a kiadóval kialakult kapcsolatom okán bátorságot éreztem arra, hogy a sorozatszerkesztőnek a Mikesről szóló könyv megírására Veress Dánielt ajánljam.

Újdonságnak számított akkor, hogy magyarországi kiadó határokon túli magyar szerzőt foglalkoztat, de a Móra igazgatója hajlott rá, és szerződést küldött Veress Dánielnek. A szerző határidőre szállította a kéziratot.

A baj ekkor kezdődött. Mert a kéziratnak nemcsak sorozatszerkesztője, szakmai ellenőre volt, hanem belső, kiadói lektora is. És ez a pusztán a pesti nyelvet ismerő és beszélő jámbor lélek minduntalan fönnakadt Veress Dániel stílusán, veretes erdélyi nyelvi kifejezésein, a mikesi atmoszférát földéző metaforákon. Mi az, hogy „szép zománcú szelídség”, mi az, hogy „fellobbanásait józansággal gyeplőzte”, mi az, hogy „a Zágon nevével ikresült Rodostó”? Veress Dánielnek minden szóért, eredeti kifejezésért meg kellett küzdenie. Úgyét jól védte, a harcot megharcolta, és a könyv 1978-ban Budapesten végül is megjelent.

Veress Dániel az erdélyi múlt számos nagyságának kiváló ismerője. Kutatásainak éppúgy tárgya Báthory Zsigmond, mint Wesselényi Miklós, Misztótfalusi Kis Miklós éppúgy, mint Kemény Zsigmond. Monográfiát és drámát írt róluk. De a legtöbb belső azonosulással Mikessel foglalkozott. Talán még Mikes testalkata is önmagára emlékeztette: „A férfi Mikes Kelemen zömök testalkatú, középtermetű, keménykötésű, szívós szervezetű hegyvidéki ember volt... nem nehéz magunk elé idéznünk fel-felderengő mosolyát, pajzánkodó szeme villanását, játékos kedélyét...” A belső sorsazonosság pedig talán még erősebb közöttük: Veress Dániel sepsiszentgyörgyi magányát szeretett Erdélyében bezártságnak, száműzetésnek érezte, ugyanakkor hűsége választott eszményeihez is a rodostói csillagnézővel rokonította. Leginkább ez indította Mikes életútjának „szapora léptű bejárására”.

*

A hetvenes évek végén hivatalos minőségben, szolgálati úton jártam Romániában. A kéthetes utazásra a magyar és a román írószövetségek közötti megállapodás keretében került sor. Amolyan egyszemélyes delegációként indultam el Budapestről vonattal Ceausescu Romániájába. Az első kötelező állomás Bukarest volt. A vasútállomáson a tolmács, a hivatalos kísérő várt. Az írószövetség titkárával úgy ültem le a kéthetes program megbeszélésére teremnyi irodájában, mintha a nagy török szultán sátrában lennék vendég. „Nagy örömmel és megkülönböztetett tisztelettel köszöntjük a Román Szocialista Köztársaság területén a magyar írószövetség küldöttjét...” – szólt az üdvözlés. Mire az én válaszom: „Nagy szeretettel és megkülönböztetett tisztelettel adom át a Magyar Írószövetség üdvözlését az önök nagy és szép országa, a Román Szocialista Köztársaság írószövetsége titkárának...” A jelenet olyan volt, mint IV. Mehmed török

szultán és I. Lipót német-római császár találkozása Weöres Sándor történelmi panoptikumában, *A kétfejű fenevadban*.

Rögzítettük a programot. Az első állomás: Curtea de Arges, a román királyok temetkezési helye. (Ez fölöttébb tetszett a vendéglátóknak.) Aztán a tengerpart, Constanta. Ujra Bukarest, majd északra, a kolostorvidék: Bacau és Piatra Neamt (én a csánigókra gondoltam; nem is sikerült eljutni). Illetve Brassó, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Kolozsvár. És Brassó után már tolmácsra sincs szükség, ott már magam elboldogulok. „A kísérő azért van, hogy kísérjen” – figyelmeztettek. És a két hét alatt nem is kellett Vanda asszonyt nélkülöznom.

Az első három napot Bukarest nevezetességeinek a megtekintésére szántuk. A meglepetés a harmadik napon ért. Kísérőm, a fürge mozgású idősebb hölgy közölte, hogy társam érkezett Budapestről repülőgéppel, ő is író, az egyik vidéki városban él, és holnaptól már két főből áll a magyar delegáció. Amikor Magyarországról elindultam, erről szó sem volt. A fiatalembert korábban személyesen nem ismertem. Bemutatkozott, és mindenben elfogadta a már megbeszélte programot. Őt is ugyanaz érdekli, mint engem – mondta. Ettől a perctől olyasmit éreztem, mint az anyaországból a gyarmatra érkeztet holland hivatalnok, aki nemcsak a fogadó ország titkosrendőrségének a figyelmére méltó, hanem akit a küldő ország is szemmel tart. Vagy aki után nemcsak a CIA, hanem az FBI is érdeklődik.

A fölismerés – amit azóta az idő igazolt – nem okozott különösebb gondot. Akkorra már megtanultam, hogy a szomszédos országok magyarjai között úgy kell viselkedni, hogy ne okozzak gondot azoknak, akik távozásom után otthon maradnak. De ügyeljek arra is, hogy itthon se számoltathassanak el semmivel.

Hármasban, a déli órákban, Brassóból autóbusszal érkezünk meg Sepsiszentgyörgyre. Föltett szándékom volt, hogy négyszemközt találkozzam Veress Dániellel. Levélben előre jeleztem, hogy keresni fogom. A város közepén az új Bodok Hotelben volt a szállásunk. Mindegyikünknek külön lakosztály. Fáradtak voltunk, azt beszélte meg, hogy lepihenünk, és két órákor az ebédnél, az étteremben találkoztunk. Nos, arra gondoltam, van másfél-két órányi időm, kimegyek a szállodából, és Veress Dánielt egyedül, személyesen fölkeresem a színházban.

Igen ám, de Dani nem győzött várni, már hazament, és azt az üzenetet hagyta, hogy menjek utána, a lakásán keressem meg. Mire a Gödri Ferenc utcát megtaláltam, már majdnem két óra volt. Amikor Dani meghallotta, hogy kutyaszorítóba kerültem, rekedtes hangján megszólalt: – Ne aggodalmaskodj. Legyél nyugodt. – Átment az egyik szomszéd lakásba (neki nem volt telefonja, jó okkal), és fölhívta a szállodát. Román nyelven bemutatkozott, elmondta, hogy ő ilyen és ilyen nevű orvos, most hoztak be hozzá egy magyarországi író, aki a szállodában lakik, de az utcán rosszul lett, ő ellátja, és mondják meg a tolmácsnak, hogy előreláthatólag rövidesen visszatér a szállására.

– Nos, ülj le, és mesélj, egy ideig nyugodtan beszélgethetünk.

Gyorsan eltelt a délután.

Gondban csak akkor voltam, amikor este visszatértem a szállodába. Vanda asszony türelmetlenül várt. – Hol járt? Ki volt az az orvos? Hogyan számolok el azzal az idővel, amíg maga távol volt?

Szerencsére nem kellett mímelnem a sápadtságot és az ijedtséget. Már három napja gyomorrontásra panaszkodtam.

Inkább ahhoz kellett némi színészi képesség, hogy másnap, amikor a színház titkárságán hármásban kerestük meg Veress Dánielt, eljátsszam a meglepetést, hogy évek óta most találkozom újra vele.

*

Ezekben az években már nemcsak Veress Dániel neve, a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színházban előadott művei (*Mikes, Véres farsang, Wesselényi*) sikerének a híre, az előadásokhoz készített tartalmas, irodalomtörténeti értékű műsorfüzetek jutnak el Magyarországra, hanem egyik drámáját a gyulai várszínház nyári színpadán is bemutatják. Valamint eljutnak hozzánk könyvei is, a *Két dráma* (Báthory, Wesselényi), valamint esszéinek, portréinak és tanulmányainak a gyűjteménye is, a *Vándorúton*. Megírja a sepsiszentgyörgyi színház történetét *A színház vonzásában* címmel. S eljut hozzánk testi valóságában is, Gyulára, Szegedre, Pécsre, a Balatonhoz, Budapestre. Több írását, így a Misztótfalusiáról szóló monodrámáját, *A megtévesztett* szövegét a Kaposváron szerkesztett Somogyi című folyóiratban közlöm. A kilencvenes években Cs. Szabó Lászlóról kezdett könyvet írni.

Cs. Szabó László nevét más miatt is említenünk kell. Ha Veress Dániel egyik írói eszménye Németh László volt, akkor a másik lelki és szellemi rokonaként Cs. Szabó Lászlót kell megneveznünk. A tág érdeklődés, a széles látókör, az európai horizontban való gondolkodás, valamint a kifejezés árnyaltsága és plasztikussága, az érzékeny és szemléletes stílus leginkább vele rokonította. Az erdélyi gyökerű irodalomnak Bethlen Miklósig visszanyúló hagyománya élt benne. A magyar prózaírásnak olyan értékei és eredményei, amelyek Veress Dániel szövegeit egyszerre roppant kifejezővé és sajátos-rűvé teszik. Nyelvét Mikes és az erdélyi emlékiratírók stílusán csiszolta, pallérozta. Ahogy sajnálni lehet, hogy a hazai figyelem megelégedett Cs. Szabó Lászlóról, Veress Dániel műveit a kritika még csak be sem emelte a magyar irodalom értékes és fontos alkotásai közé.

Irodalomtörténészként, kritikusként senkinek sem ártott: nem volt, aki félhetett volna tőle. Hívei is kevesen voltak: azok sem a befolyásos személyek közül valók. Elismerésre, rangra, díjra nem pályázott. Így aztán magára maradt. Igazát egyedül szolgálta, harcát egymaga – gyakran maga ellen – vívta. Eszményei a szülőföldhöz hűségesek és a világban messzire tekintők voltak.

*

Hetvenéves korában, 1999-ben jutott eszébe a Magyar Írószövetségnek, hogy hívja tagjai sorába.

Jubileumát az erdélyi folyóiratok és újságok megünnepezték, de az elismerés későn jött.

Veress Dániel ebben az időben már ki sem mozdult sepsiszentgyörgyi lakásából. Géppel írt, tartalmas és színes levelei egyre rövidebbek és egyre ritkábbak lettek, Sepsiszentgyörgy lett az ő Rodostója.

A tragédia a család életébe is berontott. Egyetlen gyermekük, Gerzson tehetséges költő volt, verseskönyvei jelentek meg, de sokirányú érdeklődése idővel bezárult, zárkózott, belül szenvedő emberré vált, kapcsolatát elvesztette a világgal. Szüleinél élt, de került az embereket. 1998 májusában egy kora reggelen szülei hiába keresték az ágyában. Tömbházuk tizedik emeletéről levetette magát a levegőző betonaknába. Az apa

még megírja „gyászjelentés helyett” a fiú halálának a történetét, próbálja kioldani magából a szenvedést, de minden önkínzás sikertelen, a rettenetes fájdalom feloldhatatlan.

2002 áprilisában Ilia Mihály írta meg Szegedről a hírt, hogy „amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket”, és kivéve közülünk a mi édes barátunkat és társunkat. Veress Dániel hetvenhárom éves korában Sepsiszentgyörgyön „meghala”.

Mikes Kelemen legavatottabb értője és értelmezője hagyott itt bennünket. Öröksége, életművének és hagyatékának őrzése és gondozása az erdélyi és a hazai irodalomra maradt. Méltóak leszünk-e rá?

A napokban, az egyik hajnalon a Kossuth rádió *Határok nélkül* című műsorában egy sepsiszentgyörgyi idős színész emlékezett meg róla. A színházi titkárról és dramaturgról. De ki emlékezik az íróra?

ZOLTÁNFY ISTVÁN

LENNERT TÍMEA

Hasonlat

*A messzeség: itt maradok,
itt halok meg,
vagy ha nem, még rosszabb,
mindig van még rosszabb,
sohasem voltam szép, okos vagy vidám,
ismeretlen vagyok,
vannak álmaim,
önös, tiszta álmaim,
ha valaki felém fordulna,
azt mondhatná, tettetem a szavakat,
s igaza volna,
ha őszinte akarnék lenni, sohasem szólalnék meg,
minden hasonlatomnak vége volna:
a fázós lepke költő,
a fázós lepke megfagy.*

Szürkület

*A házaló hajnal vigasztal:
így lesz, úgy lesz,
két hajóm lesz,
hétkor vacsorázunk,
holnap is hétköznap lesz.*

Együtt

*fűszeres tavasz,
pikáns nyár,
veréb ősz,
sirály tél
a legszükségesebb repülés:
a legtöbb idő, amit együtt tölteni lehet...
szárnyaid alól odahagysz a szabadságnak,
ami nem vezet senkihez:
átéli a hegyet,
elveszti a hegyet...
kiette szemedet a messzeség,
de az elköltöző sirályokat
túléljük.*

Mást látni

*Érzem, nincsenek indák,
csak szétkapcsolódó fák,
mindegyik maga felé,
mindegy, mit mondanak,
leperreg rólam a nap,
mert van valamim,
adott nekem az Isten,
belém fülel az Isten,
más nem érdekel,
nem is fontos, hogyan lélegzik a bika,
csak hogy nekimegy a falnak,
minden nap.*

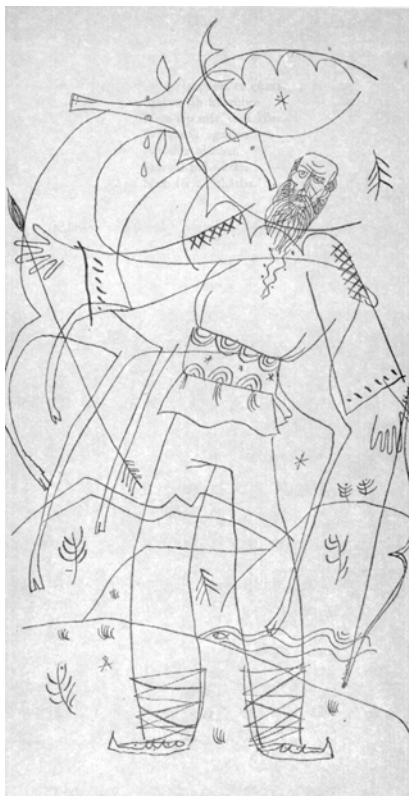

Ihlet

*Nem versből a kenyér,
a kenyérből a vers,
eladnám, ha nem volna
kenyerem:*

*Isten simogatása a perceken:
nem menekülök,
síklík a csend:
szabadság a falak között.*

PLUGOR SÁNDOR

MÓRA ZOLTÁN

Játék

*vállamat félve-kacéran
illető ujjak szírmán
kehelybe kacajt szító
kék szerencsetalizmán*

*bordák között bomlott taktust
cirogató langyos kéz
szerelmesem karcsú nyakán
félve ül meg az egész*

*megugrik a játék s folyók
árjában hegyek csontos
állán bámuló felhőkbe
botlik a kis bolondos*

*utánalépünk oly gyorsan
s könnyedén mint a tavak
durva hátán hancúrozó
hínárnyelvű róti halak*

Kasszandra

*messzeség ízével jött hószavú lány
két könny riszálja egymást jégszívta nyakán
medencéjén játszó déli szél porontya
lengé köténytét újra meg újra kibontja
csend tomporán rúgtató parázsszirmok
jaj nem kellett volna úgy elvakulnod
halovány lánya vakító mezőknek
marék kékség marad majd belőled*

*azt mondd ismersz és mégsem imádod
az ablakodra szálló nagyszemű holdvilágot
te szűzszemű asszony kit emészt a bánat
ha sötét vagy is hagyd hogy szívedbe lássak
s hogy körbefonjalak az ástó ég alatt
segíts hogy mint egy titkot magamba zárjalak*

Intés

*ha az ég a szerelmesek szemének
levetkőzik szemérmét ne nézd meg
s ne bámulj rá a meztelen csodára
mert szemed a kétely penészvirága*

*csak tudd hogy meztelen és minden este
álszemérmed fojtó indáit nyesd le*

Elvira Madigan

*miért kellett aratáskor
minden pénzem ráköltennem ?
lám Will O'Neil kapujába
ült ki Elvira Madigan*

*pedig tavaly a zabföldön...
fehér kendőjének felén
osztottunk mi akkor s ottan,
Elvira Madigan, meg én.*

*lám, most mivel más lányt vennék,
csókra való pénzem sincsen.
Willie O'Neil kapujából
nevet Elvira Madigan.*

Impotencia

*lázízű magvakat nyelek,
lázam nincsen, mégis reszketek.
nem tudom, hogy a világnak
melyik bűnéért vagyok beteg.*

*mákot etettek meg veled,
lenyelheted vagy kiköpheted.
mégis, hogyha le nem nyeled
asztalom mellett nem lesz helyed.*

*sűrű erdő mélye nyeljen,
körbe-körbe járj végzetetlen,
illatod átkozott legyen,
feszíttess keresztre a hegyen,*

*torkod mélyen elmetszessen,
piros véred elfolyattasson,
soha kenyérre ne teljen,
pőrére vetkőzzél a havon.*

*virágom, értsd meg, nem lehet,
kínozol csókoddal szerfelett.
nem tudom, hogy a világnak
melyik bűnéért vagyok beteg.*

Mítosz és szavak

HOPPÁL MIHÁLY MEGJEGYZÉSEI EGY DOLGOZATHOZ

Varsa Máttyás dolgozatában a mítoszlról elmélkedik. Arról a világról, amikor a nyelv és jelképek születtek. Arról amikor a nyelv szavai egyben a teremtés szavai voltak, vagyis, hogy a Világ a nyelv által rendeződött költészetté bennünk. Ez a kor a mitikus óskor, amelyben a szavak gyökei szinte megegyeztek, alig különböztek ahogy szerzőnk mondja a nyelv maga volt az Isten. A modern mitológia kutatás (V. V. Ivanov, V. N. Toporov és mások) azt mondják, hogy a mítoszokban az istenek nevei mintegy „sűrített szöveggént működnek” vagyis ha kimondunk egy nevet, akkor abból a hóshöz kapcsolódó összes történet azonnal emlékezetünkbe idéződik, mert a hős neve fonetikai szinten sűríti a hozzá kapcsolódó információkat (gondoljunk csak Lehel kürtjére vagyis a Lél vezérhez fűződő mondanörre). Ha egy kicsit költőien akarunk fogalmazni, azt mondhatjuk, hogy a mitikus gondolkodás őrzi egy-egy nép közös lelkiületét és ez a közös lelkiiség köti össze a nyelvet a használókkal, vagyis egy kulturális közösség tagjaival. A közös nyelvhasználat és a nyelvben gyökerező mítoszok erősítik a közösséget és minden *veszedelem* és *sélvés* közepette megőrzik a közösség tagjait. És ez így van nemcsak velünk, magyarokkal hanem a velünk távoli rokon obi-ugorok mítosz nyelvvel is ahogy erre Varsa oly sok kitűnő példát hozott. Mint sámankutató további példákkal is szolgálhatnék az általa hozottakat gazdagítva, annyi bizonyos, hogy az ízről mondottakkal nemcsak egyetérttek, hanem sokat is tanultam belőle. Vagyis dolgozatának egyik tanulsága, hogy szavaink leg-többjének többértelműsége a mitikus időben gyökerezik.

Hoppál Mihály

VARSÁ MÁTYÁS

A legrégibb magyar mítosz

Nem tudom, ki hogy van vele, én gyerekkorom óta furcsának találok, hogy olyan szavak is vannak a nyelvben, amelyek hangzásra azonosak, de különbözik a jelentésük. Élénken emlékszem rá, hogy amikor az iskolában először tanultunk azonos alakú szavakról, milyen makacs igyekezettel próbáltam közös értelmet találni az egyező formák mögött. Valahogy így: az égen ég egy tűz, a nap, mint a villanyégő a szobában... és teljesen kétségbe ejtett, hogy hosszú töprengés után sem tudtam meggyőző kapcsolatot találni az ár (szuszterszerszám), ár (hőmpölygő áradat), és ár (mint áru értéke) között.

Tény és való, hogy az azonos alakú szavak természetellenesek a nyelvben. Hiszen a szavakat éppen azért találta ki az ember, hogy meg tudja velük különböztetni a tárgyi és fogalmi valóság eltérő dolgait.

Az egyező formák mögött önkéntelenül egyező tartalmakat feltételezünk. Miért van ez így? Mert agyunk folytonosan közös vonásokat keres. Közös tulajdonságok alapján rendszerez, csoportosít, próbál rendet teremteni a káoszból. Ezen az elven támadnak a fejünkben asszociációk (valamilyen szempontból azonosnak tűnik, ezért eszembe jut róla valami), ezen alapul minden ismétlődés, az ütem és a ritmus, a rímek és alliterációk. Ide tartoznak a különféle kartáncok, tánckarok és díszszemlék; maga az egyenruha, amelynek célja, hogy személyünkben éljük át a másokkal való azonosságot, azt, hogy mindannyian egyek vagyunk. És ide sorolandó a mágia is, amelynek lényege, hogy bizonyos külsődleges hasonlóságok alapján tartalmi azonosságok feltételezhetők a világban.

Eliaidetől tudjuk, hogy a primitív ember legfőbb törekvése az, hogy a szent közelségében éljen. Hogy vágját megvalósíthassa, isteni mintákat utánoz. Rituális körülmények között ismétli meg az első eseményt, legyen az a mindenség teremtése vagy a sör elkészítése, egy város alapítása vagy a csónak-prototípus megszerkesztése. Minden cselekvésmozzanatot úgy végez, ahogy első alkalommal az isten csinálta. Nemcsak a (ciklikusan ismétlődő) kultikus szertartásokban nyilvánul meg ez az ősi vonzódás, de tetten érhető a mindennapokban is, a réges-régi ember számára a világ teli van üzenetekkel. Lakhelyét szent elvek szerint rendez be, a ház tűzhelye a föld köldökével azonos számára, a jurta középső oszlopa megfelelést mutat a mindenség középpontjában álló világfával, a sátor kupolája az ég boltozatát jelenti, a füstnyílás azzal a lyukkal azonos, amelyen át a sámán állat alakban a fenti és a lenti világok közt közlekedik. Szem előtt tartja az égtájak irányát (a bejáratot általában kelet felé fordítja), a lakótér gyakran nemek szerint ketté oszlik, ilyenkor, ha egy nőnek szüksége van valamire a férfioldalról, nem maga megy érte, hanem egy gyereket küld oda. A természeti népek embere a szimbólumok szoros kötelékeiben él. De amit mi szimbólumnak tekintünk, az számára a valóságnál is szentebb és igazabb valóság.

Ahol a kézzel fogható ennyire földöntúlvil telített, és minden lényeges eszköz szent eredetre vezethető vissza, legyen az íj és nyíl, tűzcsiholó szerszám vagy hombár, ahol valamennyi fontos esemény a születéstől a magvetésig, a vadászattól a temetésig az istenek első cselekedetét tükrözi; ahol az ember legfőbb törekvése arra irányul, hogy a káoszt megszelídítő isteni kozmosz védje és övezzé; aligha képzelhető el, hogy a pontosan kidolgozott rendből épp csak a nyelv maradhatna ki.

„Legyen világosság” – mondta az ótestamentumi Isten, és lőn. Majd „elnevezte a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjszakának nevezte”. Ezután ezt mondta: „váltják láthatóvá a száraz... és elnevezte a szárazt földnek...” A *név* teremtő és termő erő. Ezért áll a teremtés első helyén az ige.

A Kalevala hősei is szóval teremtenek. „Derék öreg Väinämöinen /- / Dalolgtatja énekeit /- / Csak énekel, s úgy varázsol: / a ragyogó holdat hozza / fenyőfa arany hegyére, / göncölt állít ágaira”¹ A hősök nem fizikai valóságukban csapnak össze, hanem „ledalolják” egymást. Lemminkäinen így óvja az anyja: „Ledalolnak ott a lappok, / turjaiak tesznek téged / agyagba arccal, szénbe szájjal, / szálló koromba karoddal, / forró hamuba kezeddal, / énekelnek égő kőbe.” Maga a fiú is szavakkal vívott küzdelmekről beszél: „ledaloltam a varázslót, / a nyilazót nyilvánvesszőstül, / vasastul vajákos embert, / tudós embert acélostul.” Észak asszonya is mágikus szavakkal teremt seveget. Amikor pedig Väinämöinen csónak készítésébe fog, három hiányzó varázsigé

¹ Nagy Kálmán fordítása.

miatt le kell ereszkednie a föld alatt alvó óriás, Vipunen testébe. Amikor Lemminkäinen anyja előgeregelyezi a tengerből a fia testét, és lelket lehel belé, azt mondja el neki, milyen ígét kellett volna legyőzőjével, Tuenola kígyójával szemben használnia. A második találkozásakor aztán a fiú Tuenola fejére olvassa származását, szülőjének, viselőjének, pólyálójának nevét, pólyáltatása idejét és helyét, lelkének anyagát, lélekadójának nevét, szeme, szíve, esze, szája keletkezésének egész történetét. Végül így szól: „Itt van ím a nemzetséged” – mire a kígyó megsemmisülten félrevonul.

Minden elnevezés egy valamikori hasonlításon alapszik. Ezzel magyarázható, hogy nyelvünkben kiterjedt szóbokrokkal találkozunk. Beszéd vagy írás közben nem gondolunk arra, hogy az *állat*, *állít*, *állam*, *állomás*, *állapot*, *állítólag*, *állhatatos*, és számos (összesen harminckét) mai szavunk az *áll* igére visszavezethető egykori hasonlat; vagy hogy a *sarok*, *serdül*, *serény*, *sarkantyú*, *serkent*, *sürget*, *sűrű*, *szorgalom* több más szavunkkal együtt közös szóbokorba tartozik. Az ősi kultúrákban a szent elválik a profántól, de minden lényeges dolognak szent mintája van. Ez azt jelenti, hogy amikor a réges-régi ember névvel látott el valamit, a névadásban nem a dolgok mindennapos tulajdonságai játszottak szerepet nála, nem a hétköznapi élet analógiáit használta, mert a dolgok őseredeti, mitikus tartalmi fontosabbak voltak számára. Nem a profánból indult ki, hanem a szentből. A szavak nem helyezkedhetnek el más rend szerint a mitikus tudatban, mint a világ egyéb elemei. De ha ez igaz, akkor ennek – legalább nyomaiban – ott kell lennie mai nyelvünkben. S ha feltárjuk a szavak ősi kapcsolatrendszerét, olyan eszközzel gazdagodhatunk, amellyel lehetőségünk nyílik arra, hogy a korábbiaktól eltérő szempontok szerint merüljünk alá a múltunkba.

Sok esetben szent maga a hang is. Az óind isten, Deva (etimológiája megegyezik a latin Deus- és a görög Zeusz-éval) nevének három jelentése van: isten, védelmező és rezgés. Deva az *ősnyelv neve*, mert *a nyelv maga isten, a kozmosz bizonyos síkjain kifejtett vibráció*. A jógik szerint a szanszkrit betűk száma annyi, ahány síkja van a világnak. A rabbinikus hagyomány a héber abc huszonkét betűjét tartotta szentnek. Az Isten nevéét alkotó négy betű kimondhatatlan volt. A JHWH-t írásban használták ugyan, de a helyén mindig adonájt mondtak. Ma sem vagyunk teljesen biztosak Isten nevében, mert a héber írás nem használt magánhangzókat. A közmegegyezés utólag Jahve-t alakított ki, de létezik más elképzelés is, mindenekelőtt a Jehova név. A régi zsidó hagyomány szerint Név és Tárgy azonos. Mégis, ha különbséget teszünk a kettő közt, a név a felsőbbrendű, mert a név maga az élet, a tárgy csak élettelen anyag hozzá képest.

A hang szentségének, mint általában mindennek az ún. primitív ember gondolkodásában, roppant logikus magyarázata van. Az ősi gondolkodású ember – a Biblia tudósításához hasonlóan, amely szerint az idők kezdetén Isten lelke lebegett a világ felett – a lehetetet a lélekkel azonosította. Természetes következtetés ez: régen úgy állapították meg, meghalt-e valaki, hogy tükröt tartottak a szája elé, és ha nem homályosult el a tükör lapja, nyilvánvalóvá vált, hogy a lelke elszállt. A lehet-lelket (amely lélegzet is egyben) a hanggal hozták összefüggésbe, hiszen mi más a hang, ha nem a lélegzet kiáradása? Könnyen megállapítható, hogy ez a magyar nyelv mitikus tudattalanában is így van: az ősi finnugor *lélek* egy *lélegzet* értelmű *lél* alapszóra megy vissza (vogul, osztják: *lil*). (Megjegyzendő, hogy egészen a 17. századig *léleket* alak volt használatos, de a szóközepi zöngétlen *k* – *g*-vé vált az idők során, mert hasonult a zöngés *z*-hez.) Hogy ide tartozik a *lehelet* is, az jól tetten érhető az ismert árpádkori herceg *Lél* nevében. A *Lél* név *lélek* jelentésű. Lélek azonban volt egy másik neve is: *Lehel*. A legenda szerint *Lél* vezérnek volt egy nevezetes attribútuma: a kürt. A kürt megfúvásához bő

lélekzet szükséges, amikor Lehel megfuvintotta, messziről meghallotta az egész sereg. Különös, hogy miután Lélt és Bulcsut kivégezték (az augsburgi csatavesztést követően), a magyarok nem léptek többé német földre. Nem mintha nem lettek volna képesek arra, hogy komoly haderőt állítsanak, inkább – ma így mondanánk – babonás félelem szállta meg őket. Lehel kürtje nem pusztán rohamra-visszavonulásra indító hangszer volt őseink számára, hanem a szent nevű herceg lehelet-lelkének otthona, „csont-hüvely”, amely háború közben ott lebegett a sereg felett. A monda szerint a kürt Lél halála előtt jelentős szerepet kapott. A vezér, mielőtt a vesztőhelyre vitték volna, agyonsújtotta vele a győztes császárt, e szavak kíséretében: előttem mész, és szolgálom leszel a másvilágon. A legenda bevilágít őseink tudatvilágába, attól tartottak, hogy a győző kezébe került Lél lelke a túlvilágról az ellenséget fogja szolgálni. A sújtástól a kürt is megrepedt, és elveszítette régi hangját.

Látjuk, hogy Lél neve a mondában egyidejűleg jelöli az általános lélekfogalmat, a herceg lehelet-lelkét, a sereg lelkét, Lél lélegzetét, a kürt hangját, és persze a vezér nevét. Ez a szó képezi a monda „gerincét”. A történet valószínűleg azért született – de mindenképpen azért maradt fenn – hogy megokolja, miért hagytak fel a magyarok a régi életmóddal, miért kellett letelepedni őseinknek. Ma is ezt a feladatot tölti be az iskolai oktatásban. De a régieknek elmondott még valamit, amit mi már nem értünk, pedig épp ez lehet a monda örök életének legfontosabb titka: Lél személyében elveszett, de *a közös lelket megőrizte* – azzal, hogy halálba küldte az ellenség szakrális vezetőjét. Így a nép megőrizhette erejét és függetlenségét.

Bár számos ősi kultúrában tartják úgy, hogy az ige, a hang, az abc betűi, vagy épp Isten neve régebbi, mint a világ maga, ma általában úgy vélekedünk, hogy a nyelvnek mégiscsak előbb kellett léteznie, hiszen ha nincs beszéd, hogyan fogalmazódik meg és beszélődik el, hogy az ige volt az első? Ma úgy vélekedünk, hogy a nyelv kialakulása szerves fejlődés eredménye, amellyel párhuzamosan alakult ki a gondolkodás, és csak ezt követően születhettek meg a világ rendjéről és keletkezéséről szóló regék. Eközben azonban – tételezésünk szerint – a mitikus gondolkodás sémái nyelvi építőkövekké alakultak (amelyekből sokat máig megőrzött nyelvünk). De hogyan gyakorolhatott hatást a mitikus gondolkodás *utólag*, a nyelv kialakulása után, a nyelvre?

Több indoeurópai kultúrában, így a homéroszi görög, az óízlandi, az óír hagyományban létezik egy olyan mitológiai elképzelés, amely szerint az istenek és az emberek külön nyelvet beszélnek. Homérosznál például a *vér* szó az istenek nyelvén *ikhór*, az emberekén *aima*. Hasonló elképzelések bukkannak elő az ókori kelet mitológiáiban is. Mint Hoppál Mihály szóbeli közléséből megtudtam, a sámánoknak is külön nyelvük van. Ismert jelenség tehát az ősi kultúrákban, hogy az ember, miközben a mindennapok nyelvét használja, külön nyelvet alkot, egy, a hétköznapok szintje fölött működő, mesterségesen vagy inkább költőileg kialakított szent nyelvet.

Egész titkos nyelvezet fejlődött ki az obi-ugoroknál is. Titkos szavakkal nevezik meg a medve részeit, tetteit, titkos szavak szolgálnak a vele történt események megjelölésére. Ez a titkos nyelv az ún. *medveműnyelv*. Kialakulásának oka az, hogy az eredeti szavakat – mivel szent „személyről”, és tettekről van szó – tilos kimondani. Ezek a szavak tehát tabu alá esnek. A medveénekeket a medvetoron adják elő, ezeken az ünnepségeken úgy állítják be a medve elejtését, feldarabolását, egész életét, mintha halála önként vállalt áldozat lenne, amit a maga jószántából követett el a törzs jóléte és boldogulása érdekében. Nemcsak a medvét éri ilyen megtisztelő megkülönböztetés. A szellemvilágtól való félelem miatt óvakodnak kiejteni a közeli rokon halottakkal, a ha-

lállal, a temetővel kapcsolatos szavakat is. Még a meghalt emberről elnevezett gyerek nevének kimondását is kerülük hosszú ideig. A sok tabu miatt a medvénekeket, de a többi szent állat vadászataról és halászatáról, a temetésről szóló közléseket is, *csak a beavatottak érthetik meg*.

Összegezve az eddigieket: a mitikus gondolkodású ember – akárcsak a mostani – az új dolgokat régi ismeretei alapján képezi le. Ugyanez történik a nyelvben is, az új tárgyak, fogalmak, cselekvések, stb. jelöléséhez szükséges szavakat (ha nem idegenből veszi át), a régiekből alkotja valamilyen praktikus, vagy vallásos természetű hasonlítás alapján. (Utóbbi dominál – a mindenütt jelenlévő szakralitás miatt.) Másrészt: nyelv fölötti nyelvet konstruál, a tabuk miatt kialakított nyelvet, amelyben a szavak szent, „lényegi-hangzásbeli” azonosságon alapuló szabályok szerint csoportosulnak. Végül: új, „mesterséges” szavak keletkeznek a „kimondhatatlan” szavak helyén a hétköznapi életben is, mert a szent szavak kimondásának elkerülésére, körülírással új szavakat alkot a szabadon használható szavakból. Valószínűleg utóbbi csoportba tartozik a farkas (állat, amelynek farka van), a szarvas, (állat, amelynek szarva van) és talán maga az állat szó is (olyan lény, amely a lábain áll, állatbálvány).

Az azonosalakú szavak, egyező tövek mögött sok esetben mitikus jellegű azonosságok állhat.

Vegyünk egy példát: *föld* szavunkról könnyen úgy vélhetné valamely magyarul épp most tanuló avatatlan utazó, hogy az valami fejünk feletti dolog lehet. Nem gondolnánk, hogy az Etimológiai Nagyszótár szerzőinek is feladta a leckét ez a szó. A nyelvészek álláspontja szerint ugyanis a *föld* szó *föl-fel*, valaminek *fölső része, fölseje, teteje* főnévből való keletkezésének hang- és alaktani akadályai nincsenek. Mégis bizonytalanságot okoz az a jelentéstani nehézség, hogy „a *föld* szó a tudatban nem annyira a 'felső rész' jelentéshez, mint inkább az 'alj, alapzat, ami alul van' jelentéshez kapcsolódik.” De ha valaki fölnyitja a Finnugor–szamojéd (uráli) regék és mondák² c. könyvet a vogul mondáknál, mindjárt a kötet elején találkozhat egy Eurázsia-szerte ismert történettel, amely a föld keletkezését beszéli el. A rege azokba az időkbe visz, amikor még a földet víz borította. Mindössze két lény élt ekkor a világon. Mindkettőjüket rémesen zavarja a töméntelen sok víz, ezért egyiküknek az az ötlete támad, hogy menjen le a másik az óceán fenekére, és hozzon *föl* onnan egy csipet *földet*. Le is úszik, méghozzá búvárkacsa képében Földanyához, és kicsipent belőle egy darabot, akkorát, amekkora a szájában elfér. A „csipetkét”, „*fölhozott-kát*” a víz színére fektetik, és az varázsszavak hatására növekedni kezd. Előbb tenyérnyi lesz, majd akkora, hogy egy ember végig tud feküdni rajta. És azóta is csak nőttön nő.

A *földet* tehát *fölhozták* valamikor, és *földdé* lett a víz színén, a tej kérgesedő *föle*-hez hasonlóan. De mi a helyzet a szóvégi *d*-vel? A szótár ezzel kapcsolatban tanácsatlanságot árul el, azt mondja: „e képzőnek kicsinyítő-becéző tartalmából igen korán ki-fejlődött személy- és helynévképző, valamint nagyító funkciója”. A mítosz ismerete alapján azonban teljes határozottsággal kijelenthetjük, hogy – mivel a mai föld valamikor *fölöcske* volt (sőt lényegében az ma is, hiszen még mindig nő!) – indokolt, hogy kicsinyítő képzővel lássák el (még a becézgetés is érthető volna); a *d*-képző tehát feltételezhetően megőrizte eredeti kicsinyítő tartalmát.

Vegyünk egy másik példát... A nyelvészek előszeretettel hivatkoznak a *dob* igére és a *dob* főnévre, amikor arról akarják meggyőzni hallgatóságukat, hogy a szavak formája

² Finnugor–szamojéd (uráli) regék és mondák (szerk.: Domokos Péter, Budapest, 1984.).

esetleges, a formának és a jelentésnek nincs semmi köze egymáshoz. Lehet, hogy általánosságban igazuk van, de ebben az esetben nincs... Figyeljünk csak: „Azután a szellemek egy fiatal vörösfenyőhöz vezettek, amely oly magas volt, hogy az ágai az égig értek. Hangokat hallottam, amelyek így szóltak: 'elrendeltetett, hogy ennek a fának az ágából készüljön a dobod'. Azután azt éreztem, hogy a tó madaraival együtt repülök. Ahogy felemelkedtem a földről, a Fa Mestere rám kiáltott: 'Letörött az ágam és esik lefelé... Kapd el, és készíts belőle dobod, amely egész életedben téged fog szolgálni'. Látam, hogy az ág esik lefelé, s röptében elkaptam.”³ Ezek Djukhade (más helyen Djuhadie) tavgi szamojéd sámán szavai. Azt meséli el, hogyan jutott a dobjához. Az idézett helyen a szerző, Piers Vitebsky, egy fényképet közöl egy másik sámánról a következő képaláírással: „A nepáli magar sámán a Djukhade által elmondott szertartáshoz hasonló rituálét ad elő. Dobjával elkapja az ágat, amelyet az Életfárról dobott le egy sámán, ezután maga is tanító és vezető lesz.” Eszerint hát a hangszer neve a *ledobás* aktuára utal. Nemcsak ősi nyelvrokonaink, a szamojédok és a nepáli magarok ismerték ezt a rítust, hanem a magyarok is.

Most olvassuk el a következő beszámolót egy mitikus állatról: „a kihalt óriás állat, a mamut az obi-ugorok és a szamojédok szerint még most is él a vízben, különösen ott, ahol örvények, *VESZ*élyes folyamszakaszok vannak az Obban. A mamut az osztjások szerint a szarvával, a kondai, tavidai és vagilszki vogulok szerint félszarvával felhasítja a jeget, így 'mamuthasítások', partszakadékok jönnek létre. Vízi-állatnak, föld-rénökrének nevezik, a vogulok víz urának, az osztjások *VESZ*-nek, *VESZ*-öregnek, és még több más *VESZ* kezdetű összetétellel utalnak rá. A külsejét nem adják meg egységesen (-) a vaszjugániak még ember-*VESZ*-ről is tudnak. (-) Az irtisiek szerint a mamut gátként elzárhatja a folyót; az utazók számára *VESZ*élyes, (-) ezért Berjozovban áldoznak neki, hogy az utazókat jégtöréstől és partszakadástól megvédje. Közösen *VESZ*nek egy rénszarvast, melyet egy örvénybe dobnak. Ezzel egyúttal a halfogási lehetőségek is javulnak. Ahol mamut tanyázik, éppen ott nem *VET*nek ki hálót, onnan lehetőleg még vizet sem *mernek* (állhatna így is: *VESZ*nek). A Tavidán a vízen átúszó lovakat magához *vonja* (fogalmazhatnánk így is: *magához VESZ*). A pelimieknek állítólag sikerült meggyújtott puskaporral, gyantával stb. és egy embernek öltöztetett bábuval egy csónakot az örvénybe hajtaniok és a mamutot megsemmisíteniök.”⁴ (Vagyis: el-*VESZ*ejteniök. Kiemelés tőlem. V. M.)

Nyelvi rokonaink (az obi-ugorok és szamojédok) mitikus állatának neve azonos egy mai magyar szóval. Lehetne véletlen, ám ahogy megismerjük az állat tulajdonságait, szokásait, a hozzá kötődő hiedelmeket a magyarra fordított szövegből az elbeszélő szándékától teljesen függetlenül egyre inkább a szó máig érvényes magyar jelentései fejlenek ki. *Vesz* veszélyes, *elveszejt* az embert. Közösen áldozati állatot *vesz*nek, vízbe *vetik* neki, amit *Vesz elvesz*, *magához vesz*. Ahol lakik, onnan még vizet sem *vesznek* (nem *mernek*).

Tekintsük át a fentieket az etimológia oldaláról. Első érdemleges észrevételünk, hogy a *vesz* szó feltehetőleg elkülönült alakváltozata a *visz* igének (értsd: *visz* vhová alakit, valamit; vezet, kísér ; vezet [út]; állapotba juttat; sodor; nyereményt [pl. kártyán] elvisz; stb.). A *visz* legközelebbi finnugor megfelelői *vesz* jelentésűek. A *vész* tő ellenben, amelyből többi közt a *veszekedik*, *veszély*, *veszedelem*, *veszendő*, *eszeveszett*, *veszt*,

³ Piers Vitebski: A sámán. Budapest, 1996. 81.

⁴ Vértes Edit: Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. Budapest, 1990. 184.

szélvész, jajveszékel, vezekel származtatható, *bizonytalan* eredetű. Talán ősi finnugor örökség, de mindössze egy votják 'eltűnik, elhordja magát' jelentésű *vez-* alak ismert. A fogalomkörbe sorolható még egy másik *visz* tő, amelyből a *vissza, összevissza, viszálykodik, viszonzoz, viszontagság, viszony, stb. származik*. A szó ismeretlen eredetű...

Itt kell megállapítanunk, hogy vizsgálódásunkban nélkülözhetetlen ugyan az etimológia használata, de a *megközelítés maga* nem az etimológia tárgykörébe tartozik. A szavak eredete nem lehet perdőntő szempontunkból. Elsősorban azért nem, mert a régi ember nem etimologizált. És mi az ő eszejárását kívánjuk követni. Egészen más fogalmai voltak arról, honnan ered a beszéd, kitől származik a szó. A régi embert ugyanaz a cél vezette a nyelvalkotásban, ami bennünket, hogy a világ dolgait és összefüggéseit minél pontosabban tudja szavakba önteni. Csakhogy az ő fejében másként állt össze a világ. Mindenekelőtt minden dolog szorosan összefüggött a lélekkel. Nyelvi rokonaink, az obi-ugorok és szamojédok úgy vélik, nemcsak az élőlényeknek, hanem még az élettelen tárgyknak is lelke van. Ha eljön az ideje, az embert és az állatot elhagyja a száján keresztül, a tárgyat azonban össze kell törni, meg kell rongálni ahhoz, hogy megszűnjék élni. A fentiekből következően más dolgokat találnak azonosnak és más dolgokat különbözőnek mint mi. A tartalmi (értsd: lelki) azonosság vélelme olyan dolgokat is összekapcsol, amiket mi ma teljesen összetartozhatatlannak tartunk.

Lássunk egy példát! Van egy szavunk, úgy hangzik: *íz*. Ez a szó helyet kap mitológiánkban, mint megszemélyesített betegségszellem. Olyan kifejezésekben maradt ránk, mint: „Íz egyen meg! Rontson meg az íz”. Etimológiai Szótárunk a 'szájüreg betegsége, fene, rákfene'-ként említi. Túlságosan sokat nem tudunk róla. Az elnevezés az obi-ugorok és a szamojédok körében is ismert, mint *árnyéklélek*. Szóösszetételekben is előfordul. (Az *árnyéklélek* az ember védő társa, amely ki tud lépni a testéből, ha nincs teljes öntudatánál, például alvásakor, lázálomban, ájulás esetén, révületben. E *második én* segítségével képes végtelen utazásokat tenni a sámán – többnyire állat alakú segítőszellem révén.) Ha azonban ismét Djuhadiéhez fordulunk, és megismerkedünk beavatási rítusával, amit révületes lázálomban élt át, akkor azzal a meglepő tapasztalattal találkozunk, hogy az avatás történései egybegyűjtik az *íz* szó azonosalakú szavait, érintenek ezenkívül még több *íz* tövű szót is, és ezeket szóbokorrrá fűzik. Djuhadie elmondja, hogy az alsó világban a kovács várta őt. (A sámánmitológiában a kovács a sámán bátyja.) Amikor megérkezett hozzá, a kovács tüzet izzított, majd szétszedte őt *ízzel*. Külön választotta a csontjait és izmait (az izom régi neve: *íztag*), majd *ízzel* összeillesztette újra. Utoljára – miután még egyszer megkalapálta – a fejét tette helyre (a hit szerint az *árnyéklélek* – tehát az *íz* – a fejben lakik). Létezik egy olyan felfogás is, hogy a sámánnak csak azok fölött a betegségek fölött van hatalma, amelyek szelleme a beavatás során kóstolt (*ízlelt*) a húsából. Djuhadie nem említi meg ezt a momentumot, de mielőtt a kovács sátrába lépne, a betegségszellemekhez tér be. A Hímlemberek kivágják a szívet, majd egy üstbe vetik, hogy megfőzzék, Djuhadie sátorról sátorra jár és találkozik valamennyi betegséggel. Ha a szívet kitépik és megfőzik, akkor nem kell hozzá sok hogy meg is ízleljék. De az egykori magyar táltost (ha már ízekre szedték, és izmaitól a csontját elválasztották) minden bizonnyal megízlelték – a nyelv erről állít ki tanúsítványt számunkra!

Továbbá: a révület szó etimológiáját tekintve a *hővel, forrósággal* kapcsolatos. Van egy 'a *bálvány heve, lebelete, amely a sámánt megszállja*' jelentésű osztják megfelelője is. A kovács alakja pedig a sámán lázálomban merül fel. Alombéli funkciója ugyanaz, ami

a révületé. A révület hevít, *izzít*, és az *izzít* következménye az *izzad* megjelenése. Jelen-tésanilag idecsatlakoztatható az *izgul* (*izgat*), a szórványosan előforduló *izog* (*izgó* inakkal), bizonyára az *izé* is; s ha az *iz* szócsaládja nem volna, talán nem gyökeresedett volna meg nyelvünkben a szlávból átvett *izgága* sem. Nyilvánvaló ugyanis, hogy azok a „jövevények” szívesebb fogadtatásra találnak a nyelvben, amelyek – ha megízleli őket – könnyedén illeszkednek a szavak hálózatába. Az *izgága* személy nyughatatlan, ci-vódó ember, szinte ugyanolyan, mint az *izgat*-ból etimológiailag tisztán levezethető *iz-gékony*. S ha figyelembe vesszük azt is, hogy *iz* az obi-ugoroknál sokszor *isz*-ként buk-kan fel, az *izzad* mellé állíthatjuk az *iszamost* is, és mivel tudjuk hogy a sámán sokszor menekül a hivatása elől, mert a beavatás iszonyatos kínokat okoz, talán idehelyezhet-jük az *iszonyodik*-ot is.

Az ősi kultúrák embere azonosulni akart a nála hatalmasabb erővel. Emberi do-log ez: nem volt más választása, ha egyszer nem tudta legyőzni őket. Integrális tudata volt, összebújt egy fészekaljából való társaival, a csoportban egy test, egy lélekként, „törzsként”, „tag”-ként létezett. Legtöbbször istenektől származtatta nemzetségét, vagy, ha nem, ősei szelleméhez viszonyult úgy, mint istenekhez. Az istenek freudi ér-telemben szülei (vagy inkább nagyszülei) voltak, a régi ember gyermeki lélek volt, akinek „biztos családi háttérre”, érzelmi biztonságra volt szüksége. Ezért olyan hatal-masak a mitikus hősök, félistenek (akiknek megjelenése már az önállóságért vívott harc, a szülő elleni lázadás kezdete). Az ősi ember *mintakövető* volt. S ahogyan egyre inkább maga alá gyűrte a fenyegető természet nyers és vad erőit, bevilágított az árnyé-kos zugokba és kifüstölte a szellemeket a világ odúiból, a tekintélyelv egyre inkább háttérbe szorult; hogy helyét fokozatosan más típusú, módosult mintakövetések ve-gyék át.

Már az ősi idők embere is rendet óhajtott maga körül, fix pontra, kapaszkodókra volt szüksége. Olyan koordináták közé kíváncszott, amelyek a valódi létezés teljessé-gével telítettek, vagyis szeretetet, biztonságot, önmagán túlnövekvő erőt adnak, egy-ben biztosítják saját (csoportos) létezésének különleges voltát (élete értelmét) – tehát szentek. Világképre volt szüksége. A világkép sokszor lerajzolható ábrázolat, emble-matikus sűrítetttségű világábra. Ilyen rajzok láthatók a szibériai sámándobokon is (ame-lyek, tudjuk, a világ sugárzó centrumából a világból készültek). Hogy ilyen ideo-grammával a mi eleink is rendelkeztek, kiolvasható mai nyelvünkéből.

Állítsuk fel a koordinátangelyt! Először írjunk fel négy szót: *észak*, *éjszaka*, *dél*, *dél*. Látjuk, hogy a zeniten álló napot ugyanazzal a szóval jelöljük, mint az egyik (déli irányban lévő) égtájat. Még érdekesebb, hogy *észak* (korábbi neven: éjszak) mind elő-tagjában (éj), mind utótagjában (szak) megegyezik az *éjszakával*. Hasonló kapcsolat más nyelvekben is tapasztalható, a német 'Mitternacht' (éjféli) régen északot is jelentett, ugyanez figyelhető meg az oroszban is. Mi lehet a magyarázat? Kezdjük hátulról a dol-got, induljunk ki a *szak* utótagból. Ez 'darabot, részt, szakaszt' jelent. Miután ez tisztá-zódott, fordítsuk figyelmünket a *dél* szóra (vagy szavakra). Ha földbe tűzünk egy pál-cát, megfigyelhetjük, hogy akkor legrövidebb az árnyéka, amikor a nap épp delelőn áll. Ilyenkor az árnyék hajszálpontosan észak felé mutat, a nap pedig mindig déli irányban látható. A zeniten álló nap az északi félteke bármely pontján déli irányba esik tőlünk. A nap útja, „nyomvonala” kétfelé osztja a világot. Az „aranykapun” túl *Dél* birodalma látszik, az ellenkező irányban pedig az *éj szaka* található. Az *éj szakasza* együtt mozog az árnyékkal, mindig átellenben a nappal. Amikor a nap az égen jár, az *éj szaka* a föld alatt van. A *szak* főnév a *szakít* ige töve is. Tudjuk, előfordul néhány me-

sénkben – így például a Csongor és Tünde alapjául szolgáló Árgirus históriájában – hogy amíg a hős („hős”: a „valamely finnugor néppel” hosszú ideig együttélő csuvasok mitológiájában a napisten neve Hev) alszik (*alszik*: ez alul lehet, valahol az alsó világban, ahol talán *ál*-mában jár az ember), valaki *leszakítja* a világ... (világ: ez a szó világot is jelent), *leszakítja* hát a világfárol a fény aranyalmáit. A *szak* szó esetében tehát ismét azzal a különös dologgal találkozhatunk, amit már a korábbiakban tapasztaltunk: *a mitikus szavak többértelműségének jelenségével*. (Különösképpen, ha tekintetbe vesszük, hogy a *szak* mindezek mellett *idő szakasz* is – az ősi kultúrákban a helyet jelölő szavak gyakran idővonatkozásúak.) Ha konzekvensnek tekintjük ezt a világot, márpedig látjuk hogy az, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az ember az éj szakában áll és él. Azt látjuk ugyanis, hogy ahová a nap nem tud besütni, ott azonnal előtűnik az alapvető valóság, az éj egy darabkája, az árnyék. A régi ember tehát nem a nappalt tekintette a mindenség kiinduló állapotának – negatívabb világszemléletű volt nálunk. Ez mutatkozik meg a mitológiákban is általánosságban, a sötétség a kezdet, ő az anya, amelyből megszületik a fény. És ez a magyarázata annak is, hogy az ősi kultúrákban miért kap olyan jelentős szerepet az árnyék. Az árnyék a dolgokban és az emberben lévő éj; amelynek szakába visszalép amikor alszik, elájul, megrémül vagy révületbe esik; ilyenkor abba a világba kerül, ahol a halála előtt élt, és ahová majd a halála után jut.

Egy gömb körvonalai rajzolódnak ki előttünk, olyan gömbé, amelynek sarkpontjai a sötét és hideg *észak*, és ellenpontja a *dél*, a hasonlóan sötét és hideg *éjszaka* (pontosabban az éj szakaszának felezőpontja, az *éj fél*), és a vele szemben álló zenit, a *dél*. Kettős polaritású világ. Pólusai: *észak-dél*, *észak-dél*. Es ezzel máris leszűrhetünk egy tanulást: amikor ez a „nyelvi ábrázolásmód” kialakult, *eleinknek duális vilásképe volt*.

Haladjunk tovább! A sámándobokon általában rajzok találhatóak, a felület alsó felében sok esetben a kozmikus íj ábrázolata látható.⁵ Az íj húrja a világ vízszintes tengelyének, azaz a föld színének felel meg. Ez a középső világ síkja, a mi világunk. A függőleges tengely a nyílvevő, egyben világfaszimbólum. A nyíl mellett egyik oldalon a nap, másik oldalon a hold látható. A rajz alsó felét tehát az íj foglalja el. Tudnunk kell, hogy e kultúra szimbólumrendszerében az íj íve az *éjszakát*, az *alsó világot*, a *telet* (talán mert északon nemcsak hideg és sötét, hanem tél is van) és a *túlvilági életet* jelenti. Két, mai fülünknek is csaknem azonos hangzású szó kerül ezzel egymás mellé: az *éj* és az *új*. A sámándobokon látható ábrák tanúsága szerint e két szó jelentése azonos fogalmat fed. Magyarul: a szimbólumrendszerben *éj* jelentésű az *új*. És az *új*: *éj* jelentésű. Miért? Az íj az egész világon elterjedt kozmikus anyaméh szimbólum. Ha az afrikai bennszülött gyermekáldásra vágyik, íjat aggat a fára, ázsiai rokonaink íjat akasztanak az ajtófélfára. „Hát te ki íja fia vagy?” – kérdezik a magyar népmesékben. A nyíl férfiúi szimbólum. Hogy ez így lehetett a mi őseinknél is, azt pontosan kifejezi *ajz* szavunk, amely jelentheti az íj felajzását, felhangolását, de éppúgy vonatkozhat a nő szexuális felizgatására is.

A *nyíl* – mint már említettük – világfaszimbólum. Lehet-e valami köze ahhoz a *nyíl* tőhöz, amelyből a *nyílik*, illetve a *nyílás* szavak származnak? A *nyíl* szó bevilágítja a világfa mitikus etimológiáját. Volt már szó róla, hogy a jurta középső oszlopa világfa szimbólum, s hogy a mellette lévő lyuk, a *füstnyílás* teszi lehetővé a világok közötti utazást a sámán számára. Az obi-ugor Numi Tórem, a legfőbb isten is egy lyukon te-

⁵ Mitológiai Enciklopédia I. Budapest, 1988. 103.

kintget lefelé a felső világból, ezen át nézi meg időnként, hogy rendben mennek-e a dolgok nálunk. A *nyíl* mellett tehát *nyílás* van, talán épp a nyíl ütötte. De hogy kapcsolódik a *nyíl* ige ebbe a körbe? Hát úgy, hogy a világfa *nyílik*, virágzik. Mit virágzik a fa? Természetesen fényt, erre utal a mellette ábrázolt nap és hold. A fa világosságot virágzik. Rajta kel és nyugszik a nap. Ha valaki kételkedne ebben, annak csattanós feleletet ad nyelvünk. Benkő Loránd megállapítása szerint a *vil* (világosság) és *vir* (virágzás) töve régen ugyanaz a szó volt. A *vil*-ből különült el a *vir* nem is olyan régen, a magyar nép külön életében, az ősmagyar korban. Világosság és virágzás tehát együtt, ugyanazon a fán történik. Míg a fény reggel *virrad*, este *alkonyul*, addig a virág (a fán) *virít*, *virul*, *aláalkonyul*.

(Az *alkonyodik* akkor illik bele a képbe, ha nem az 'illeszkedés, alkalmazkodás' jelentésű *alk* tőből származtatjuk, hanem összetett szóként kezeljük, amelynek alótagja az *al*, *alá*, utótagja a *kanyarodik*, *kunkorodik* rokonságába való 'lehajló, lecsüngő' értelmű *kony*, ami jelentését tekintve jól illik a növényi megjelenítéshez [lásd: haj, hajt, hajlik] a szócsalád tagja a *konty* is, tudjuk, régen az asszonyok éjjel leeresztették a hajukat, ilyenkor *alá konyult*, de nappalra fölötötték, *felkontyolták* – ez olyan, mintha így fejeznénk ki magunkat: „felsüngesztették”).

A *virradat*ot sokszor hasonlítják a *vér* színéhez. Vérszínű virradat – milyen szépen hangzik. A sámánkultuszban lóáldozatkor az állat ütőerének elszakítása útján küldték a ló lelkét a túlvilágra. Az ütőér: *verőér*. Olyan ér, amelyben *ver* a *vér*. Ha megalvad, *var* keletkezik, s a sebgyógyulást utánozza a szakadt holmit „gyógykezelő” nő, amikor *varr*. A hasonlításnak ezt az ősi, kikövezett útját járja a hegesztő, akinek túpálcája alatt hegedő „vas sebe” a *varat*. (Sebesebben heged a sebnél.) De mágikusan idekapcsolódik *hegedű* szavunk is. Talán zenével gyógyítottak annakidején? Bizony. „Gólya, gólya, gilye / mitől véres a lábad? / török gyerek megvágta, / magyar gyerek gyógyítja / *síppal*, *dobbal*, nádi *hegedűvel*” Ez azonban még nem minden: a *vér* szóból *veres* színt alkot nyelvünk, és analógiás mágiával azonosságot teremt a *vér* meg a *tűz* között. Hogyan? Részben a kovácson keresztül (aki a sámán bátyja), a tűzzel olvasztó kovácsot egész a XII. századig *verő*-nek „szólította” nyelvünk. Másrészt az első megjelenésekor *vir*-ként feltűnő vérnek a vereslő *virradat*hoz hasonlóságán keresztül, amely ugye a tűz maga.

Végül: a dobra rajzolt világmodell kiegészíthető még egy érdekes nyelvi megfeleléssel, az íj két vége a mitikus tudatban a világ keleti és nyugati végét jelenti. E két végpontot összekötő húr ősi neve: *ideg*, amely megegyezik az *idő* régi alakjával. (Az *idő* ugyanis, amennyiben török származású szó, eredetileg: *ideg*ként hangozna [az utolsó hang g helyén képzett zöngés réshang]. Ha finnugor eredetű szó az *idő*, mert ez is elképzelhető, az *ide* alakra vezethető vissza. De erre az alakra vezethető vissza az *ideg* [íjhúr] is! Mert ebben az esetben egy ősi, uráli *ide* alapszóból később, [a finnugor korban, vagy a magyar nyelv külön életében] alakult ki az *ideg* változat.)

A két szó ősi formái egyezése olyan képet fest elénk, mintha eleink mitikus világ-tudatában a világ keleti és nyugati végét összekötő íj húrjain pendülne, hullámozna az *idő*, azon a szintjén a világnak, ahol az ember éli törekeny és tünékeny életét. Persze, ha kifeszítik, ezen az útvonalon halad a nap is (általa telik az *idő*), erre viszi a rezgő fényt, s halálunk után az ideg visszaröpíthet az éjbe. Az ajnuk így nevezték a másik világból átjövő medvét: *idegen*.

Az íj–nyíl szimbolikában tehát megjelenik a kozmikus nász, az ősnemzés; míg a növényi megjelenítés által összekapcsolódik a teremtés a természellel; a növényi szimbo-

lika fény szimbolikával egészül ki, a világfa ágain világol a virág – ahogyan ez a gondolat még a középkorban is élt, nemcsak Magyarországon, hanem Európa-szerte, a világ koordinátakeresztjére feszített fényhozó Jézus Krisztus képében, aki virágnak virága, világ világossága.

A bevezetés után térjünk dolgozatunk tárgyára, a címben *legrégebb magyar mítosz-ként* aposztrofált monda „etimomitikus” értelmezésére. A rege címe: Csillagmítosz.⁶ Enyec mítoszként tartjuk számon. Az első sorok után megállapítható, hogy a Csillagmítosz gyönyörű. „Ez a költői szépségű monda – írja Domokos Péter – a híres kamasz sirám szomorú képeit idézi emlékezetünkbe”, amely egy nemzet elfogyásáról ad hírt. Ilyen hangütéssel indít a Csillagmítosz elbeszélője is. Mielőtt belefogna a mesébe, elmondja, hogy ezt a legendát a Szojta nemzetség utolsó sarjától hallotta, majd a ma is létező színhelyre, a Sátoros Ördög-patakhöz vezet bennünket. Nem véletlenül nevezik Sátoros Ördög-pataknak, valamikor nagyon sok sátor állt a patak felső partján. Most már összedőltek a tartóoszlopok, elkorhadtak a sátorfedő lapok. Ezután kezdődik el a történet. Egy öregasszonyt látunk, aki egyedül maradt meg a valaha nagy népből. Nincs mit ennie, hát elindul *szedret szedni* a folyóparton. Nagy és kerek mocsárhoz jut, amelyet erdő vesz körül. „Szeptember volt, szeder sehol”. A mocsár közepéig jut. „Mindegy hol patkolok el” – gondolja, és oldalára dől. Egy egér villan föl előtte, elkapja, agyonszorítja, megeszi, azután elalszik. Ami ezután történik, nem tudjuk valóság-e, vagy valóságon túli. Az előadó újabb, még mélyebb rétegbe von minket. Az öregasszonyt jajongó hang riasztja fel. Nem hagyja nyugodni, végül fölkel, és a hang után indul. Fűbenőtte dombocskához ér, amelyen mintha *kinyűtték, letaposták volna a fűvet*. A fű alatt csecsemőt talál, egy kisfiút. Ringatva, botladozva hazaviszi, hol elesik, hol feláll. „Majd megnő – mondja – és *fajdra vadászik*, talán még halat is fog.” Hamarosan nevet ad neki (a mesében igen gyorsan telik az idő): „*Füvecske* lesz a neved, vagy Moha, mert te a *fűben* születted”. Elmondja azt is, hogy Fű-fi (nevezhetnénk akár így is) árva. Azután kimegy a sátorból, kint mindent hó borít, „*fajdok futkosnak mindenütt, futkosnak a sátor körül*”. „Fiam, nem fognál *fajdot*?” – kérdezi – „Csinálok neked íjacskát meg nyílvezzőt.” Mint említettük, a mesében meghökkentően gyorsan telik az idő. Magának az öregasszonynak is feltűnik, hogy Füvecske szemlátomást növekszik. Nem kell hozzá sok és már beszél is. Az imént még szeptember volt, most már leesett a hó. Néhány sort halad a szemünk, és a fiú íjacskát és vesszőt kap, olyan íjat, amellyel vadászni is lehet. Az anyó így szól a *fajdvadászatra* induló Füvecske után: „ne menj messzire, *nem jó ott járni, annyi a halott, mint a fű, ártalmadra lesz! A halottak még eltalálnak kapni*.” A fiú fogja íját, elmegy, lő egy *fajdot*. Már hazafelé tart, amikor arra lesz figyelmes, hogy az ég közepén megy egy ember, egy fényes alak sítalpakon halad a csillagos éjszakában. Füvecske látja, hogy az égi ember leereszkedik hozzá. Ezt mondja magában: „egészen megrészegettem ezektől a szemektől, karom lehanyatlott, rajta felejtettem a szemem. Egész bensőm reszket. *Egyik kezemben a fajdot tartom, a másikban kis íjamat*.” Az égből leszállt ember *Dj*ának nevezi magát, s elmondja a legénykének, kik a szülei, és hogyan született: „Ég-Fia leszállt a földre, itt az erdő mögé a mocsárra, akkor én az égen jártam, és láttam. Odajött hozzá Föld-Leánya. Föld-Leányával lefeküdt, és kettesben aludtak. Ég-Fia meg Föld-Leánya.” Tőle tudja meg azt is, hogy kicsoda az anyó: „Nem anyád ő neked. Tudod, ki az az anyóka? Ő a

⁶ Finnugor-szamojéd (Uráli) regék és mondák II. Pilinszky János fordítása.

Föld szülőanyja. Minden ember ettől az anyótól született.” Dia-tól szerzi meg azt az ismeretet is, hogy ő kicsoda: „Azt mondd moha vagy; inkább Két-isten-fia.” Otthon *megezi az anyóval a fajdot*. De reggel, amint kivilágosodik felugrik, és elfut; lábnyomai sem maradnak a földön, talán nem is a földön jár. Az erdő melletti mocsárhoz megy. Ugy látja, mintha a mocsár közepén ülne valaki, egy ember, talán kettő is. „De az a folt nem is fekete, inkább fehéres”

Itt új bekezdés következik és a sor elején ez áll: „Teljes erőből fut az árnyék felé”. Hamarosan többet lát már: „egy lány vagy asszony van ott”. – állapítja meg. „Csupa fű a ruhája, de ragyog az egész, tiszta, tiszta fű, zöld, mintha most is nőne. A másik – férfi. Nevetgélnek, ügyet sem vetnek rám. Mellettük állok. A férfi mellén csillag, a hátán csillag. Olyan, mint egy közönséges ember, de a ruhája, mint a felhő. Nézem őket. De ők rám sem hederítenek: csak nézik egymást, mindegyik a másikat.” Füvecske rájuk kiált: „kik vagytok? *Nővérem-e, bátyám-e?*” A két különös alak eltűnik, *egyikük a földbe bújjik, a másik az égbe emelkedik*. Az apa és anya – mert őket látta a mocsárban – eltűnésekor egy *fajd száll le a dombon*. A fiú kapja az úját, és lelövi, pont a fején találja el. *Ezután körülövezi magát a fajd szárnyaival*, mégpedig úgy, hogy a karjai szabadon maradjanak. Így indul haza. Útközben újból találkozik *Diával*, aki megdicséri, amiért ügyesen körülövezte magát, elmondja neki, hogy az apját és anyját látta, meg hogy *azokat az állatokat is el lehet ejteni*, amelyekkel út közben találkozott, egyiket nyúlnak hívják, másikat héjának. Dia (most is, mint az előző alkalommal), úgy indul el a sítalpakkal, hogy *a lábai közé veszi a fiút*, így fut vele egy darabig amíg el nem emelkedik a földtől. Fű-fiú hazatér a fajddal, lakmároznak Föld-Szülőanyjával. Közben beszámol neki a Dia-val történekről, és elmondja, az a szándéka, hogy egyszer meglesi a szüleit, és elkapja valamelyiket. Az anyó igyekszik elijeszteni a tervétől: „ha elfogod őket, Ég-Fia elragad téged a fél édig, és levet, te meg a fákra nyársalódsz, vagy a földre zuhansz, hogy a hasad szét pattan. Ha Föld-Leányát fogod el, ő a föld alá bukik. Örökre elvisz téged, és elpusztulsz. *Ijedtükben ragadnak el téged.*” Helyette ezt javasolja: „kedvesen fordulj hozzánk, ha nem hallanak meg, hadd menjenek útjukra! Harmadszorra talán meghallgatnak. Ha másodszor, harmadszor mész oda, tudjad, azon *a kis halmon születél*, ott *van a fű kitépve*. *A fű alatt van egy gödör, akkora, mint egy madárfészek*. *Abba a gödörbe fekédj bele*. Ők beszélgetni fognak, és te mindent meghallasz. *Apád nem ismer téged*. *Amikor anyád megszült, ott hagyott.*” Fű-fiú másnap reggel ismét elindul a mocsárban lévő dombhoz, nézi a helyet, ahol szüleit látta előző nap: „biztosan nem egyhamar jönnek ide, mert megijedtek” – gondolja. Lő egy nyulat, majd egy héját: „*Dia nagyon okos*. Ha nem mondta volna, nem ejtettem volna el ezeket.” Föld szülőanyja jóízűen falatozik belőle, Füvecske azonban ezután *már sohasem éhes*.

Új szereplő jelenik meg a regében. Amikor Füvecske az erdő felé jár, egy hangra lesz figyelmes: valaki „úgy nevet, mintha kiabálna”. Kiderül, hogy az illető Föld-Szülőanyja leánya, akit a születése után rögtön „erdőbe engedett” az anyó – úgy hívják hogy Porneku. Eljön a tél, és megjön a nyár. Füvecske nem észak, hanem dél felé megy vadászni. Ismét meghallja a nevető hangot az erdőben, és találkozik Pornekuval. Porneku egy fatönkön ül, a fiú így okoskodik: „persze, ez *valami szellem*, ha egyszer az erdőben él.” Küllemre így fest: „farkát vonszolja maga után. Ruhája nincs, de testét nem látni, csupa szőr.” Amikor Porneku meglátja őt, elszalad. A fiú „*nővérem*”-nek szólítja, a leány megáll, aztán *rohan a fák között*. Füvecskének eszébe jut az anyó tanácsa: „ha félni fog tőled, mondd neki: oba, s akkor nem ijed meg és odamegy hozzád.” Így is történik. Porneku a fiú neve után faggatódzik. „Fű-fi” Föld-Szülőanyja gyerme-

kének mondja magát. Porneku azonban tudja róla, hogy Föld-Leánya és Ég-Fia gyermeke. Ezen összevesznek. „Tűzön égetlek el” – mondja a fiú. „Összekarmollak”-így a leány. „Tűzbe doblak, csak *hamu* marad belőled” – mondja a fiú. „Mihelyt a *karmaim közé kerülsz, széttéplek* téged” – felel Porneku. Ezután a mesélő elbeszéléséből megtudjuk, hogy Fűvecske „száraz fűvel szítja a tüzet. Felcsap a láng”. Fűvecske elkapja a leányt, belevágja a tűzbe. Porneku elég, „*akár egy fahasáb*”. Utolsó lehetetével ezt mondja még: „szálljanak a szikráim szerteszét *földeden!* Bárhol legyenek is emberek, csípjék őket! Válljanak a *szikráim szúnyogokká!* Így is történt” – tudjuk meg.

Jön *Dia*, a győztest már *Ég-Fia fiának* szólítja: „Te elégetted Pornekut, és az egész világon lesznek szúnyogok”, Majd teljesen váratlanul így folytatja: „En is mindent megtudtam. Nézz csak fel! En nemrég egyik éjszaka tudtam csak meg, hány csillag van. Össze tudnád őket számolni?”

Nem, *bátyám* – feleli a fiú. *Dia* közli, hogy hétezer-hét. A fiú kijavítja: „Még hetet hozzá kell adni. Ott van még hét csillagsomó, a *Fiastyúk*.” Ezután *Dia* megjósolja, hogy a fiú lesz az igazi emberek istene, majd a magasba emelkedik sílécen, amelyeknek nyomából lett a Tejút.

A rege végén Föld-Szülőanya elbúcsuzik „Fű-fiú”-tól: „Te a világban fogsz járkálni, én meg elrejtőzöm a föld alá. Ha feleséget veszel magadnak, és ő másállapotos lesz, és ha fiad vagy lányod születik, tudd, hogy én küldöm. Itt a kis késem, itt a kis fejszém, amivel fát vágok. Amikor megszületik a fiú, azt, amije lesz neki, ezzel a kis késsel én fogom kifaragni. Itt a fejszém. Amikor megszületik a kislány, testén először nem lesz hasadék. Aztán vágni kell rajta. Ezzel a kis fejszével hasítok neki. Én vagyok az egész föld, az emberek, az egész világ szülőanya. Az én nevem Szülőanya lesz, mert *tőlem ered minden ember*.” Megcsókolják egymást, a fiú a mocsár felé indul, ott találja apját és anyját, megragadja mindkettőjüket. A szülők úgy döntenek, hogy a fiuk kettejük között fog élni. Amikor elereszti őket, az apa az égbe száll, az anya földbe bújik. Ezután a fiú emberalakú bálványt készít, felállítja dél felé arccal, ez a *Raba* bálvány: ő maga pedig *Nga*, a kórokozókat és halált hozó isten lesz. Felemelkedik, de nem túl magasra, úgy hívják, hogy *Embernevelő-Isten*. Eddig tart a rege.

Minden történetet sokféleképpen lehet előadni. Természetesen én is azoknak az elemeknek, részleteknek kiemelésével igyekeztem (a tőlem telhető legnagyobb pontossággal és rövideggel) elmesélni a mítoszt, amelyek a bizonyítás során majd lényegessé válnak. Láttuk, hogy a történet többretegű. Az elbeszélő saját korában él és beszél (hangja nemcsak a saját hangja, hanem egyben koráé is), de a „mábol” kiindulva „archeológiai rétegek” felé vezet bennünket. Az anyó először mint éhező, időss asszony tűnik fel, úgy képzeljük, egy magára maradt, időss asszony azon a vidéken ma is így viselkedne, ha hasonló helyzetbe jut. Bár a szereplők távoli, különös világban élnek, viselkedésükben, karakterükben nem látunk rendkívülit. Fűvecske vágyakozása a szülei iránt egyénített és árnyalt, úgy érezzük, egy ilyen gyereket gond nélkül beilleszthetnénk a mi korunkba, vagy legalább a 20. század első felének Magyarországa. Meghitt és emberi ábrázolásokkal, helyzetfestésekkel találkozunk. Nincs semmi hősi, patetikus attitűd. Ebbe a nagyon is emberi világba csöppen bele egy földöntúli lény, *Dia*, de ő is, mint „ember” említődik, aki az égben síel ugyan, de épp úgy síel fent, ahogyan mások lent. Nem isten, aki mindent lát, hanem egy csupa kisstílusú, hétköznapi tulajdonsággal feruházott: kíváncsi, kukucskálós, locsi-fecsi, okoskodó alak. Az elbeszélés folyamán derül ki az öregasszonyról, hogy ő valójában a Föld-Szülőanya, akitől minden élő származik, Diáról is, csak utólag tudjuk meg (éppen Földszülőanyjától) hogy kicsoda,

később derül ki a fiúról is (még ő maga sem tudja meg mindjárt), hogy nem olyan fiúcska, mint a többi, hanem isten-árva. Utólag derül ki a mocsárban látott párról, hogy a szülei, s az is, hogy nem közönséges, hanem isteni lények. A hétköznapi élet típusai mitikus kanavászbá ágyazódnak, menet közben derül ki róluk, hogy valójában a szamojéd mitológia alakjai. A mese mögött pedig egy hős mítosz húzódik, a hős mítosz mögött egy beavatási rítus áll, a rítus mögött pedig egy szent és alapvető azonosság, egy *név*. Pontosabban négy „egynév”, egy szó négyféle jelentéssel, amelyre fölfűzhető a rítus és a mítosz is.

De ne vágjunk a dolgok elébe! Talán emlékeszünk még rá, hogy az anyó *Füvecske* nevet ad a fűben született fiúnak. Maga az elbeszélés teremt tehát szimbolikus azonosságot *fiú* és *fiú* között. A *fiú* szó ősi örökség a finnugor korból. Megfelelői: vog. *pü*; osztj. *paχ*; zürj. *pi*; votj. *pi*; cser. *pü*-. A fentiekhez tegyük hozzá, hogy a vogul (manysi) mitológiából ismerünk egy – melleleg *Füvecské*hez sok tekintetben hasonlító – hőst, akit Ekva-Pi vagy Ekva-Piris néven neveznek, s ebben a *pi* fiút jelent. *Fü* szavunk ősi örökség az ugor korból, vog. *pom* (o-n egy pötty), *pum*, osztj. *pam*, *pum* (rajta fordított ékezet). A szótár megjegyzi, hogy a szó az ugorban valószínűleg i-t tartalmazott. A *fiú* és a *fiú* (*fi*) szó tehát a régiségben is nagyon hasonlított, de előbbi feltehetőleg később lépett be a „rokonságba”, nem elképzelhetetlen talán még az sem, hogy annakidején a *fü*-vet ad absurdum éppen a *fi* (*fiú*)-ból alkották egy rítus mintájára.

Lépjünk tovább! Mint minden árva gyerek, *Füvecske* is olthatatlanul vágyódik a szülei után. E mögött a „ki vagyok én?” – kérdése húzódik. Identifikációjához a szülei ismeretére volna szüksége. A nemzeti elvek szerint szerveződő közösségekben különösen fontos lehet, hogy az ember (gyermekember) melyik alomból, milyen fészekből való, kinek a fajához, ki fajtájához tartozik. A hova tartozás kérdése mögött tehát a „melyik nemzetséghez tartozom?” – kérdése áll.

Igazi meglepetés akkor ér bennünket, ha a *faj* szócikknél felnyitjuk Etimológiai Nagyszótárunkat, mert a következőket tudjuk meg belőle: „talán szóhasadás eredménye: a *fiú* szó *tövének változata*.” A Csillagmítosz azonosítja tehát a *füvet* a *fiúval*, ugyanakkor a történet harmadik kulcsszava a *faj*, etimológiai értelemben alakváltozata a *fiúnak*; vagyis a két szó *fiú* és *faj* valamikor a régiségben egy volt.

Hogy milyen értelemmel bírt ez az egykori közös szó, arra nincs adat, annyi azonban biztos, hogy a *faj* első, 1195-ös említése is már: „származásbeli kapcsolatban lévő élőlényeknek csoportja, alcsoportja” – jelentésű volt. Vagyis ugyanazt jelentette, mint amit ma, és így a hajdani „szóközösség” idején feltételezhetőleg egyaránt eleget tudott tenni a 'közös nemzetségbeli csoport', és a 'fiatal férfi' jelentéstartalomnak. A két szó között lévő átmenet lehetőségére mutat a Halotti beszéd egyik adata, „amelyben a *fajának minden jelentéskülönbség nélkül felcserélhető* volna a *fiának*-kal. A közös eredet bizonyítéka lehet a *fiú* és a *faj* néhány származékának esetében egyes jelentések pontos egyezése: *fias: fajos, fiatlan: fajtalan, fiazik: fajzik*.”

A történetnek van egy első ránézésre csendes háttérszereplője: a *fajd*. Az öregasszonynak, mindjárt ahogy fölemeli a fiút a fűből az jut eszébe: „majd megnő és *fajdra* vadászik”. Miután nevet ad neki, kilép a sátorból, ahol: „*fajdok* futkosnak mindenütt, futkosnak a sátor körül”. Amikor a legényke íjat kap, az anyó *fajdvadászatra* küldi, ló is egy *fajdot*, azzal tér haza. Amikor megbűvölten nézi az égből aláereszkedő Diat, egyik kezében *fajdot* (másikban íjat) tart. A találkozás után *fajdot* lakmározik az anyóval. Amikor meglátja a szüleit a mocsárban lévő dombon, rájuk kiált, és miközben azok elrebbennek, egy *fajd* száll le a helyükre. A fiú lelövi, pont fejen találja. De nem

elégzik meg ennyivel: ezután körülövezi magát a *fajd* szárnyaival. Amiért Dia megdicséri. A mítoszból mindenünnen *fajd*ok bukkannak elő. Egyre inkább olyan érzésünk támad, mintha – legalábbis a rege első felében – a háttérjelenségnek tűnő *fajd* főszereplő volna.

Nézzük meg mindezt az etimológia oldaláról!

Fajd szavunk finnugor korból való ősi örökség. Megfelelői: vog. *pal'tà, pōlt* 'nyír-fajd, siketfajd'; zürj. *baid eg, baid ik* 'hófajd'. A szótár megjegyzi, hogy a magyarban a szó végén valószínűleg hasonulásos zöngésülés történt (vagyis a szóvégi *d* helyén korábban *t* állhatott). Ha azzal a feltételezéssel élünk, hogy a *fajd* korábban *t* végű volt, akkor kézenfekvő, hogy a „*fajt*”-ot összevessük a *fajta* szóval... (és így a *faj* főnévvel, és ezen keresztül a *fiú*-val) annál is inkább, mert a *faj* és a *fajta* jelentése közt csak árnyalatnyi különbség van. (Közöttük a választást sokszor csak szaknyelvi megállapodás, vagy mondatszerkezetből adódó kötöttség irányítja.) Másrészt a *fajta* magyar fejlemény és a *faj* szóból származik. Végződése (*t* vagy *ta*) kicsinyítő képző (utóbbi esetben az „*a*” személyrag). Ebből az a következtetés vonható le, hogy a *fajd* *d* illetve *t* végződése is lehet (ősi, talán még az ugor, vagy a finnugor korban a szóhoz illesztett) kicsinyítő képző. Tudunk rá példát, hogy finnugor nyelvben kicsinyítő képzős alakkal jelölik a *fajd*-ot, mert két megfelelésünk közül az egyik, a zürjén kicsinyítőképzős alak. Ismert dolog azután, hogy az ember nemcsak azt becéli akit szeret, hanem azt is, akitől vár valamit; a manysik és a hantik például, 'atyácska', 'apácska' jelzőt illesztenek legfőbb istenük neve mellé.

Ha a *fajd* szó (őseredetije) megegyezik a *faj* szó (ősalakjának) kicsinyítőképzős formájával, akkor tökéletesen azonos a Csillagmítosz hőséne, Füvecskének a nevével. A levezetés a következő: a *fiú* más szóval *faj*, ha ehhez kicsinyítő képzőt teszünk *fajt* (vagy *fajd*) lesz belőle, ami ugye *fiúcskát* jelent vagy *fajocskát* (*fajtácskát*), emellett *fajdot*. Ugyanaz a szó szolgál tehát a *füvecske*, *fiúcska*, *fajocska-fajtácska*, *fajd*, *fajdocska* megnevezésére. Mi lehet a magyarazata?

Induljunk ki abból, hogy a mítosz egy pontján *fajd* lép a szülők helyére. Amikor a fiú elrebbenti őket a mocsári dombról egy *fajd* ereszkedik le oda, ahonnan a szülők eltűnnek. Maga a hely sem hétköznapi terület, itt született meg a gyermek, itt talált rá az anyó, s tudjuk, hogy a letaposott fűben már ezt megelőzőleg is jártak valakik. A letépett, letaposott fű (tép és tap) szexuális szimbólum. Feltűnő az is, hogy Földszülőanyja sokszor nem úgy beszél a fiú szüleiről, mintha emberek, mégkevésbé mintha istenek lennének. „Ha elfogod őket” – öntudatlan lényekről beszélünk így, fáciánt vagy tyúkot szokás elfogni. Máskor azt mondja: „ijedtükben ragadnak el téged”. A szülők nem ijednek meg a gyereküktől, és végképp nem menekülnek olyan fejvesztve, hogy magukkal ragadják. Hát még az istenek! Állatok szokták magukkal ragadni, elragadni az embert. Továbbá: az anyó azt tanácsolja Füvecskének, ha találkozni akar a szüleivel, feküdjön a mocsári dombon a fű alatti gödörbe, amely „akkora, mint egy madárfészék”. Nem oktalanság mindebből arra következtetni, hogy a fiú szülei a rege régebbi változatában *fajd*ok voltak. Ha a szülők *fajd*-jellemzőkkel rendelkeznek, abból arra következtethetünk, hogy a mítosz korábbi változatában *fajd*ok töltötték be azt a szerepet, ami most az emberalakú istenekhez kapcsolódik.

De nemcsak a szülők azonosíthatók a fajddal, hanem a fiú is. Ezt abból látjuk, hogy miután elejti a szülők helyén megjelenő madarat, „körülövezi magát a szárnyaival”. Mintha ezt mondaná: „*fajd* vagyok már én is.”

A fajt megszemélyesítése nem idegen a finnugor kultúrkörtől. A Kalevipoeg így beszél Kalev menyasszonyáról: „*fajd* tojás *fiasodott* /-/ *fajdból* Linda, szép szüzecke”; máshol: „vőlegényéhez vezették, / *fajd* leányát, lányseregbe /-/ kőből rakott rejtekében / *Pázsit-anyó* pátyolgatta, / *erdő-leány* ékítette”; vagy épp: „jött a *fajdleányt* megkérni, / Lindát vonni varsájába”⁷.

De miért lövi le a fiú a fajtót? Miért pusztítja el a saját fajtáját? Fölfogható-e, hogy aki ennyire vágyik a szülei után, miért akarja mindjárt az első találkozáskor megölni őket? (Pontosabban a helyükbe lépő és őket jelképező fajtót) A válasz a hősmítoszok mélyén rejlő avatási rítusban rejlik. Az avatási szertartások jellemzője ugyanis az a sajátosság, méghozzá azokban a kultúrákban, ahol totemkultusz dívik, hogy az avatandónak (neofitának) meg kell küzdenie a totemmé, vagyis a törzs atyjával.

Mielőtt válaszolnánk a kérdésünkre fussunk át megegyeszer azon, milyen alkalmakhoz kötődik a fajt megjelenése: 1. Névadás (amikor a történet hőse a Füvecske nevet kapja). 2. Amikor Füvecske íjat és nyilat kap (az anyótól). 3. A Diával történő csodálatos találkozáskor. 4. A hazatérés után, amikor az anyóval esznek a fajt húsból. 5. A szülőket helyettesítő madár lelövésakor. 7. Ezt követőleg az anyónál. (Föld-Szülőanyja igen, de a fiú már nem eszik a fajt húsból. 8. (Áttételes értelemben) amikor Fű-Fiú elkapja a szüleit. 10. (Áttételes értelemben) a szülők eltűnésekor. A felsorolásból az tűnik ki, hogy a *fajd* minden esetben a főhős életének jeles és jelentős pillanatában jelenik meg. Ezek a jeles és jelentős pillanatok pedig meglehetősen pontosan azonosíthatók a hősmítoszok mélyén rejlő beavatási szertartások rituális stációival. Mint említettük, a törzsi, nemzeti kultúra szintjén megjelenő totemkultusz jellegzetes vonása, hogy a neofitának (avatatlannak) a beavatási szertartás egy pontján meg kell küzdenie a törzs ősatyjával (azaz: a totemmé). Ennek az epizódnak a regében „fennmaradt” nyoma a szülőket behelyettesítő fajt.

Az archaikus avatási mítoszok maradványai számos klasszikus, akár a mai napig is ható mítoszban megtalálhatók. Elég, ha Jákob küzdelmét említjük az angyallal (Istennel), akivel hajnalig birkózik, és csak hajnalhasadáskor ereszi el őt, ekkor nevet kap tőle, így lesz Jákobból Izrael (Istennel viaskodó).

(Következő számunkban folytatjuk)

⁷ Rab Zsuzsa fordítása.

DÉR TERÉZIA

A liturgikus énekek Szent Istvánja

Gyakran hangoztatott s történeti irodalmunkban is sokszor megfogalmazott kijelentés, hogy minden kor kialakítja a saját képét az államalapító magyar királyról. A 21. század első Szent István monográfiájának szerzője a következő sorokkal zárja e kiemelkedő uralkodóról alkotott portróját: „Szent István neve forrt össze a legszorosabban a magyarsággal és egyszersmind a magyarok európaiságával. Az ő nevének szinonimája a szent király, ő volt a falvak százaiban a templomcím, a település névadója. Ő az örök hivatkozási alap, minden cselekedet viszonyítási pontja, ő a Nagy Kezdet, az országalkotó, az államszervező, a keresztény hitet terjesztő uralkodó. Ő a valaha élt legnagyobb magyar államférfiú.”

I. Istvánról elmondható, hogy nemcsak életével és tevékenységével szolgálta népe érdekeit, hanem – sajátos módon – a személye körül kialakított szentkultusz révén halála után is. I. László kezdeményezésére az 1083. évben több kanonizáció zajlott le. Július 16–17-én Zoerard-András és Benedek szent életű remetéket, július 25-én Gellért vértanú püspököt, november 4-én pedig Imre herceget avatták szentté. A legfényesebb esemény kétségtelenül első királyunk felemelése volt augusztus 20-án a székesfehérvári bazilikában. I. László, aki a törvényesen megkoronázott Salamonnal szemben illegitim uralkodónak számított, ily módon kívánta hatalmát megerősíteni, annak elismertségét növelni. A nemzeti szentek kultuszának megeremtése természetesen gyarapította Magyarországot és a király nemzetközi tekintélyét, ugyanakkor István kanonizációja válasznak tűnhetett VII. Gergely pápa azon 1081-ben kinyilvánított véleményére is, hogy csekély a kanonizált uralkodók száma. Klaniczay Gábor 2000-ben megjelent, *Az uralkodók szentsége a középkorban* című könyvében rámutat, hogy István az első olyan szent király, aki nem vértanúként, hanem hittérítőként, uralkodói tevékenységének eredményeként került az ég polgárainak sorába. Személyében tehát új szentkirály-típus született.

Az 1083. évi kanonizáció adott lendületet első királyunk, a magyar protorex azon tiszteletének, amely az évszázadok során erősödve és gazdagodva a társadalom egyre szélesebb rétegeiben talált követőkre, s amely nem csekély mértékben járult hozzá Szent István grandiózus portréjának kialakulásához. A saját szentek kultusza erőteljes ösztönzést jelentett a latin nyelvű liturgikus költészet felvirágzásához immár magyar földön is. A Szent István tiszteletére készült középkori latin nyelvű alkotások közül három zsolozsma (*officium*), négy himnusz és két, a mise folyamán felhangzó ének, azaz szekvencia maradt ránk. Ezek a munkák is megalkotják István-képüket, sajátosan örök érvényű ábrázolásmódjuk mellett keletkezésük korának jellegzetességeit, olykor politikai törekvéseit is tükröztetve. Az alábbiakban a legkorábbi zsolozsmának a kanonizáció alkalmára készült saját (*proprium*) tétélei, a 13. századra datált két ének – a *Gaude mater Ungaria* kezdetű himnusz és a *Corde voce mente pura* indítású szekvencia –, valamint az 1280–1290 között keletkezett officium egyes passzusainak ábrázolásmódjával kívánunk foglalkozni.

A legrégebbi, rímes prózában írt zsolozsma csupán néhány *proprium* tétellel rendelkezik, melyeknek szövegét és dallamát a grazi egyetemi könyvtárban fellelhető,

a 12. század alsó feléből származó liturgikus énekeket tartalmazó szertartáskönyv (*antifonále*), a Falvy Zoltán és Mezey László által 1963-ban kiadott *Codex Albensis* őrizte meg számunkra. Ezen officium anyagából kiemelkedik a három antifóna. Az első kétőt a későbbi zsolozsmák is megtartották, míg a harmadikat csupán egy szepesi antifonále őrizte meg. E három énekből bontakozik ki az a Szent István-kép, amelyet a kanonizáció kora alkotott. A latin szöveget a *Codex Albensis* említett kiadása alapján hozzuk.

Az első két antifóna tehát a következőképpen hangzik:

*Ave beate stephane
inclita spes gentis tue
ave doctor et apostole
credulitatis nostre
ave speculum sanctitatis
et iusticie
per te christo credidimus
per te in christo salvemur
ora pro populo
interveni pro clero
ut nullus de tuis
predat(!) fiat hostis.*

(Codex Albensis 87.)

*Sanctissimus rex stephanus
ungarorum apostolus
signis et virtutibus
cottidie declaratur
celitus quem supplices
deposcimus ut nos muniat
a malis omnibus.*

(Codex Albensis 87-88.)

Üdvözlégy Boldog István,
néped nemes reménysége,
üdvözlégy hitünk tanítója
és apostola,
üdvözlégy szentség
és igazságosság tüköre:
általad hittünk Krisztusban,
általad üdvözülünk Krisztusban.
Imádkozz a népért,
járj közben a papságért,
hogy tieid közül
senki ne legyen ellenség prédája.

(Török József fordítása)

Legszentebb király, István,
magyarok apostola,
a magasságból érkező jelek és erők által
mindennap kinyilvánítottak;
mi, könyörgők, állhatatosan kérjük őt,
erősítsen meg bennünket
minden rosszak ellenében.

(Török József fordítása)

A két ének ihletett sorai István királyt mint a kereszténység tanítóját magasztalják, aki megteremtette a magyarok számára a Krisztusban való üdvözülés lehetőségét. A protorex népének nemes reménysége (*inclita spes gentis*), megtérésének doktora és apostola (*doctor et apostole credulitatis*), a szentségnek és igazságoságnak tüköre (*speculum sanctitatis et iusticie*), a magyarok apostola (*ungarorum apostolus*), aki dicsfényben tündökölt, s tökéletes szentsége naponta égi igazolást nyer. A magasztalás mellett azonban – amint arra Falvy Zoltán a *Codex Albensis* bevezető fejezeteinek egy helyén felhívja a figyelmet – a fohászban felsejlenek az István halálát követő küzdelmek. E sorokban megzendül az István halálát követő ún. pogánylázadások és hatalmi harcok okozta félelem és szenvedés hangja is. Az első antifóna befejező sorai valóban átélte, megtapasztalt, esetleg még mindig fenyegető veszélyt idéznek. A *hostis* szó minden bizonnyal utal a Vata-féle pogánylázadás (1046) résztvevőire is, akiktől Magyarország akkori 10 főpapjából csak három menekült meg, s akiknek áldozatul esett Gellért püspök is. Aligha vonatkoztathatunk el azonban attól a szomorú tényről, hogy a hatalmi harcok, amelyek már kereszténnyé lett uralkodók között bontakoztak ki, szintén nem kímélték a népet, s igen sokszor az egyházat sem. I. András – uralmát az I. István-i ala-

pokon megerősítve – határozott intézkedéseivel sokat tett a keresztény hit helyreállításáért, valamint az ország helyzetének megszilárdításáért, s a további Vazul-ági utódok elvitathatatlan érdeme, hogy a protorex életműve nem dőlt romba a halálát követő küzdelmes évtizedekben. Az 1083. évi szentté avatásokat kezdeményező s 1192-ben szintén kanonizált László király uralma alatt stabilizálódott ugyan az ország s a kereszténység helyzete, azok a hatalmi harcok azonban, melyeknek szikrái talán már Salamon királlyá koronázásakor felvillantak, I. Béla és I. Géza országlásán át László király uralkodásának jelentős részét is végigkísérték. I. István szentté avatásának napjaiban is börtönben sínylődött a trónjától megfosztott koronás király, Salamon. Ezt a súlyos s az egyház számára is nyilvánvalóan gondot okozó helyzetet örökíti meg a Kálmán király korában íródott Hartvik-legenda, a protorex sírjáról elmozdíthatatlan kőlap motívumában. László királysága a Salamon okozta súlyos tehetetlétől csak unokaöccse halálával (1087-ben) szabadult meg véglegesen.

Az első két antifóna által ábrázolt kép megegyezik azzal a portréval, amelyet a kortárs külföldi feljegyzések tükröznek. Ezek arról tanúskodnak, hogy Istvánban a keresztény hitre tért, népét megtérítő, keresztény érdemekkel ékeskedő uralkodót látták. E két ének jelentőségét, elfogadottságát, népszerűségét jelzi a már említett tény, hogy a későbbi zsolozsmák beépítették anyagukba, s azokban szintén kiemelkedő helyet kaptak, valamint az, hogy a későbbi századokból magyar átültetésük is ránk maradt. A *Sanctissimus rex Stephanus* magyar változatát a *Keszthelyi Kódex* őrizte meg, az *Ave beate Stephane* indítású antifóna pedig az *Érdy Kódex* magyar nyelvű prédikációjába beépített idézetként szerepel.

A harmadik antifónában a harcias király alakja jelenik meg:

*Gloriosus cultor dei
rex stephanus
ungarorum doctor egregius
ferocitatem gentium perdomuit
mores crudelium superavit
victor in Christo
populum acceptabile
domino preparavit.*

(Codex Albensis 88.)

Isten dicsőséges imádója,
István király,
magyarok jeles tanítója,
a pogányok szilajságát megszelídítette,
a kegyetlenek hagyományait kiirtotta,
Krisztusban győztes,
az Úr előtt kedvessé
tette a népet.

(Török József fordítása)

E sorokban a kemény, kegyetlenségektől sem mentes térítő tevékenység Istvánja, Koppány irgalmatlan legyőzője áll előttünk. A szentté avatás korában még elevenen élt azon véres harcok emléke, melyeket a protorexnek a saját népéhez tartozókkal, olykor rokonaival is meg kellett vívnia, hogy uralmát a Kárpát-medence egészére kiterjeszthesse, a keresztény vallást annak területén meggyökereztesse, s ezáltal országát a korabeli „modern” Európa részévé tegye. Ez az ábrázolásmód a Kálmán király uralkodása idején íródott kisebbik legenda István-portréjához áll közel. Talán az erőteljes, kemény ábrázolásmód az oka, hogy a későbbi officiumok ezt az éneket nem építették be anyagukba. A király érdeme megmarad akkor is, ha a hit tanítója- és apostolaként ünneplik, a portré pedig szelídebbé, elvontabbá válik azáltal, hogy a későbbi századokban vizsgált énekünket egy általánosabb megfogalmazású antifóna váltja fel, amely Mezey László megállapítása szerint a szentté avatás idején keletkezett, s amely a Megváltó csodálatos hatalmáról, a király és hitvalló Szent István érdemeiről és megdicsőüléséről énekel. Hasonló folyamat figyelhető meg a legendák István-képének alakulásá-

ban is. Több kutató megállapítja, hogy a nagyobb legenda színtelenebb, ég felé tekintő királya s a kisebbik életírat olykor végtelenen kemény kezű uralkodójának képe mintegy kiegyenlítődik a Hartvik-legendában.

Az István-portré szelídebbé válásának folyamata nyomon követhető hosszú évszázadok alatt a néphagyományban is. A köznép a protorex tevékenységének eredményeképpen gyökeresen szakítani kényszerült nemcsak korábbi életmódjával, hanem egész gondolkodás- és érzelemlámpájával is. Ez a változás drámai és fájdalmas volt, s több évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a felkorbácsolt indulatok s az új rendet megszenvedő nép keserősége által az első királyról festett s annak könyörtelenségét s kegyetlenségét kiemelő kép kedvező irányban változzon meg. Kristó Gyula idézett *Szent István király* című monográfiájában rámutat: 1567-ben tűnik fel az első egyértelmű bizonyítéka annak, „hogy a néphagyomány befogadta István alakját”. Egy Magyarországon átvonuló olasz katonatiszt Baranyavár környékéről ebben az évben ad hírt arról, hogy ott „Szent István királyról a nép sok csodát regél”.

A Szent István király tiszteletére készült későbbi énekek közül a legelterjedtebb a *Gaude mater Hungaria* kezdetű himnusz és a *Corde voce mente pura* indítású szekvencia. A kutatásban elfogadott álláspont szerint mindkét mű a 13. században keletkezett, s – amint Török József megállapítja – a hazai liturgikus költészet azon megújulási folyamatába illeszkedik, amely a tatárjárás után IV. Béla új országépítő tevékenysége idején, azt támogatva bontakozott ki. Mindkét munka sikerült, a kor európai színvonalán álló alkotás. Az István-legendákra, főként Hartvik püspök művére alapozva, szentírási ihletésekkel s a latin nyelvű liturgikus költészet általánosan elterjedt formakincsét alkalmazva ünneplik hősiüket. A magyar protorex térítő és egyházszervező tevékenységére helyezik a hangsúlyt, s lényegében a 1083. évi szentté avatásra készült első két antifónában megalkotott képet örökítik tovább, helyenként új elemekkel gazdagítva azt. A két énekből csupán néhány szakaszt emelünk ki, amelyeket formai vagy tartalmi szempontból megemlítenélünk tartunk. A latin szövegeket Dankó József *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae* (1893) című munkája alapján hozzuk.

A Szent Domonkos himnusának ihletését tükröző *Gaude mater Hungaria* kezdetű ének második strófája találó megformálásban kapcsolja össze a király térítő és törvényhozói tevékenységét:

*Hic tibi uerus lucifer
lumen fidei prebuit,
datus est ad hoc legifer
uiam salutis docuit.*
(Vetus hymnarium 205.)

Ő néked igaz fényt hozott,
hit fényét adta át neked,
istenes törvényt alkotott,
mely üdvösségre elvezet.
(Csanád Béla fordítása)

A versszak kulcsszavai a *lucifer* és a *legifer*. Mindkettő bibliai ihletésű. Az esthajnalcsillagot jelentő *lucifer* Istvánra vonatkoztatva annyit jelent: Ő a magyarság igazi csillaga, „fényhozója” (*lux, lucis*: fény; *fero, ferre*: hozni), aki népének „törvényhozójaként” (*lex, legis*: törvény; *fero, ferre*: hozni) „a hit fényét (*lumen fidei*) adta át”. A keresztény törvényhozó István alakja – amint később látni fogjuk – a verses zsolozsmában is nyomatékos szerepet kap.

Mindkét ének 1-1 strófája szép szentírási hasonlatot tartalmazva örökíti meg a gyermek növekedését, a versszak szabadon maradó soraiban utalva a – mindkét ének egyéb helyén is felbukkanó – szülők legendabeli csodás látomására. A himnusz 6. strófája a következőképpen hangzik:

*Puer crescens progreditur,
sicut cedrus in libano
predictum nomen inditur,
huic a beato stephano.*

(Vetus hymnarium 206.)

Mint libanoni cédrusok,
olyan sudár mint kisgyerek,
s miként előre mondatott,
a Vértanúról kap nevet.

(Csanád Béla fordítása)

A szekvencia hatodik félstrófájában az alábbiakat olvassuk:

*Credit pater et miratur
parit mater et letatur:
infans crescens exaltatur,
ut cedrus in libano.*

(Vetus hymnarium 212.)

Hisz az atya, csodálkozik,
Szül az anya, vigadozik,
Nő a gyermek, magasodik,
Cédrus Libanon felett.

(Csanád Béla fordítása)

Mindenképpen figyelmet érdemel, hogy a vizsgált himnusz és szekvencia az első magyar király alakjában ténylegesen prédikáló, ígét hirdető, népet keresztelő uralkodót örökített meg annak ellenére, hogy István nagyobbik legendája ennek *expressis verbis* ellentmond: „Méltán nyerte el tehát uralma határain belül az apostol nevet, mert ha személyesen nem is vette magára az igehirdetés feladatát mégis mint a hit szószólóinak vezére és mestere, védelmével és támogatásával vigaszt nyújtott nekik” (Kisdi Klára fordítása). Ezt a passzust a Hartvik püspök által készített életirat is átvette. Úgy ítéljük meg, hogy az 1083 körüli keletkezésű proprium tételek a legendabeli felfogásnak felelnek meg, s – amint látni fogjuk – a későbbi íródott énekekben kap kiemelt szerepet a ténylegesen ígét hirdető király alakja.

A himnusz nyolcadik versszakában a következőket találjuk:

*Adolescens agreditur
cibum salutis serere,
gens hec ungara convertitur
et baptizatur propere.*

(Vetus hymnarium 206.)

Már életének hajnalán
az üdv ígét hirdeti,
s a magyar nemzet, a pogány –
a keresztiséget elnyeri.

(Csanád Béla fordítása)

A *Corde voce mente pura* indítású szekvencia kilencedik félstrófája így szól:

*Per hunc xristus predicatur,
turba credens baptizatur:
fides xristi dilatatur
in tota pannonia.*

(Vetus hymnarium 212.)

Mindig Krisztust prédikálja,
Hisz a népe, hallgat rája,
Krisztus hite mind bejárja
Az egész Pannóniát.

(Csanád Béla fordítása)

Ez az ábrázolásmód a reánk maradt latin nyelvű énekekben általánosnak mondható, jellemző az itt nem tárgyalt himnuszokra, szekvenciára s a 13. század végén készült verses officiumra is. Ez utóbbi egyik antifónájában a következőkre bukkanunk:

*Iste sanctus predicator
hungarorum primitus,
cristiane legis lator
factus est divinitus.*

(Vetus hymnarium 195.)

E szent első prédikátor
A magyarok közepett
Írt az Isten hagyásából
Keresztény törvényeket.

(Sík Sándor fordítása)

E helyen az igehirdető s keresztény törvényeket hozó király képe fonódik össze. A prédikátor uralkodó alakja a zsoltosma egyéb passzusában is feltűnik.

Az első magyar király múlhatatlan érdemeit ünneplő s életének főbb mozzanatait is megéneklő himnusz és szekvencia 1-1 strófája arról a szűkebb környezetről s arról a korról is árulkodik, amelyben az énekek keletkeztek. A kisebbik legenda megjegyzi, hogy István „már kisgyermekként teljesen belemerítkezett a grammatika tudományának tanulmányozásába” (Kisdi Klára fordítása). Az életirat ezen kitételének valóságartalma vitatott kérdése történettudományunknak. A magunk részéről azok véleménye felé hajlunk, akik szerint aligha hihető, hogy a korabeli viszonyok lehetővé tették Géza fejedelem és Sarolt fia számára a latin írás és olvasás tudományának elsajátítását. A legenda azonban Kálmán király uralkodása alatt íródott, s a 12. századra kialakult új királyeszménynek már része volt a műveltség is. Az idézett kitételnek a legendába kerülését támogathatta az is, hogy maga Könyves Kálmán – aki Szent Istvánt eszményképének, követendő példaképének tekintette – valóban iskolázott, kiemelkedő műveltséggel rendelkező uralkodó volt. Vizsgált himnuszunk 7. strófája a következőképpen hangzik:

*Dignis datur doctoribus
hic inbuendus literis,
probis ornatur moribus
sub annis adhuc teneris.*
(Vetus hymnarium 206.)

Oktatják híres doktorok
szent műveltségre nevelők,
s jámbor erkölcse fölragyog
már zsengén minden nép előtt.
(Csanád Béla fordítása)

A kisebbik legendában található mozzanat átvétele, s annak hangsúlyozása, hogy a gyermek István elsajátította a latin írás és olvasás tudományát azon litterátus domonkos szerzetesek értékrendjének hatását is tükrözi, akik a 13. században a ferencesekkel együtt – Mezey László szavai szerint – a „liturgikus költészet fő mesterei” voltak, s akik az iskolázást kiemelten fontos feladatuknak tekintették.

Hasonló felfogásról árulkodik – más összefüggésben – vizsgált szekvenciánk alábbi félstrófája:

*Ad docendum hic prelatos
viros ponit litteratos,
iustos fidos et pobatos
ad robur fidelium.*
(Vetus hymnarium 212.)

Tanítónak, vezetőnek
Tudós férfit rendel főnek,
Igazat, ki a hívőnek
Szolgál mindig javára.
(Csanád Béla fordítása)

Az ének szerzője fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Szent István király olyan főpapokat választott a hívek tanítására s azok támaszaiul, akik rendelkeztek a saját korukban korszerűnek tartott műveltséggel. Kiemeli a király egyházfői tevékenysége mellett a főpapokkal kialakított bensőséges viszonyt. Erre a kapcsolatra utalnak a jelzők: *iusti, fidi, probati*. A jó viszonyra, a király és a főpapok szoros együttműködésére a 13. század magyar történetének megpróbáltatásai közepette különösen nagy szükség volt, olykor azonban csak lett volna.

Ennek a harmóniának megszűntéről, a király és az egyház súlyos konfliktusáról, az ország válságos helyzetéről árulkodnak a – más vonatkozásban már idézett – 13. század végi verses zsolozsma egyes passzusai. Mezey László az officium keletkezését az 1280 és 1290 közötti évekre teszi, s megállapítja, hogy „megíratásának fő motívuma ... a korszükséglet volt.” A zsolozsma elkészítését Lodomér esztergomi érsek szorgalmazta, a feladat megvalósítója valószínűleg Miklós perjel ágostonos kanonok volt. A magyar egyházfő s a klérus célja olyan Szent István-kép megalkotása volt, amelyet példaként

állíthattak IV. László elé. A nagyúri csoportok játékszereként vergődő ifjú uralkodó megpróbált szabadulni túrhetetlen helyzetéből, az utat azonban végképp elvétette. Szűcs Jenő szavait idézve: „nem volt hajlandó elfogadni az alternatívát, mely 1282-83 táján kínálkozott”. Nem fogadta el „Lodomér érsek jobbját”, nem hallgatott a „hűséges klérikus”, Kézai Simon által sugallt javaslatra: nem vette igénybe a nemesség és a klérus felajánlott támogatását. IV. László „megkísérelte a királyi hatalmat mintegy kiszakítani a keresztény-feudális koordináták közül”, kiérdemelve ezzel a „Kun László” nevet. A zsolozsma által ábrázolt Szent István mindenben ellentéte az ifjú László királynak. A már idézett strófában igehirdető, s keresztény törvényeket hozó uralkodóként jelenik meg. A második éjjeli óra (nocturnus) egyik éneke pedig a következőképpen zeng:

*Sed cum iuventutis metas
sanctus primum posuit,
atque iam virilis etas
in eo invaluit.
Ex tunc factus est famosus
eximius laudibus,
in bellis victoriosus,
prudens et fortissimus.*

(Vetus hymnarium 198.)

Ám mikor szent ifjúsága
Korlátaiból kinőtt,
És a férfikor virága
Erőssé edzette őt,
Attól fogva dicsőséges
Híre hét országot ér,
Bátor, okos, erősséges,
Győzedelmes hadvezér.

(Sík Sándor fordítása)

Úgy véljük, mindenképpen meg kell említenünk a második nocturnus második antifónáját, amely az egész zsolozsmának talán legtöbbször idézett passzusa:

*Nam ut athila sub rege
hungarorum populus
tyrannidis lata lege
seviit incredulus:
Sic sub stephano regnante
vertitur crudelitas,
quo figuras transmutante
formatur credulitas.*

(Vetus hymnarium 197.)

Vad volt a magyar s hitetlen
Attila király alatt,
S mint zsarnok-szokás, kegyetlen
Dúlta az országokat.
Ám Istvánnak idejében
Hitből új világ terem,
S a kegyetlenség helyében
Úrrá lesz a kegyelem.

(Sík Sándor fordítása)

Ez az ének Kézai Simon hun történetének tükröződése a zsolozsmában. László király hűséges udvari papjának, „*fidelis clericus*”-ának műve a korabeli európai népek „ősvállalási” folyamatába illeszkedik a hun–magyar azonosság tételének adaptálásával. A gesta erőteljes hatását mutatja, hogy az officium antifónája elfogadja a hun–magyar azonosság ideáját, továbbá Attilát *rex*-nek nevezi, noha egyébként az egész zsolozsma azon Hartvik püspök legendájának ihletését tükrözi, aki munkájában csak a felkent és megkoronázott uralkodót tartja méltónak a *rex* névre.

Kézai Simon a hun történet megalkotásával azt a szemléleti váltást közvetíti, amely szerint fontosnak tekintendő a nép történetének az a szakasza is, amely a „kereszténység korszakváltó cezuráját” megelőzte. Az antifóna e szemléleti váltásra elutasító választ ad, amikor élesen szembeállítja Attila és István alakját.

Mindenképpen szólnunk kell e helyen a zsolozsma harmadik nocturnusának antifónáiról. Az első és harmadik ének erőteljes biblikus ihletéssel ünnepli István térítő tevékenységét, kérlelhetetlen szigorát sem hallgatva el, s a szentírásbeli Sámsonhoz ha-

sonlítja őt. A második antifóna indokolja meg, miért választotta Isten e bátor és szigorú királyt a nép térítőjéül:

*Si plebs ista suscepisset,
alium discipulum
forsitan ei misisset
deus quendam alium:
sed rebellis gens et fortis
gens grandis audacie,
per eundem virum fortis
danda fuit gracie.*

(Vetus hymnarium 199.)

Ha e nemzet mesterének
Mást is bírna vallani,
Tetszett volna Istenének
Más apostolt küldeni.
Ám e nyakas, délceg fajta,
Kardos markú nemzetet,
Nem más, csak egy magafajta
Harcos téríthette meg.

(Sík Sándor fordítása)

Kétségtelen, hogy az antifóna sorait büszkeség színezi. István nyakas, bátor népének kiváló sarjaként törekszik az általa elnyert hitre szorítani annak többi tagját.

A 13. század végi zsolozsma a műfaj legkiválóbb alkotásai közé tartozik. A grandiózus, átfogó és célzatos István-portré megrajzolása mellett igen nagy érdeme, hogy sorai mögött a keletkezés korának meghatározó kérdései és törekvései is tükröződnek.

Fejtegetéseink végén igazoltnak látjuk, hogy a liturgikus költészet egyes darabjaiból kibontakozó Szent István-portrék állandó vonásai mellett, amelyek már a legelső énekekben megjelentek, feltűnnek az egyes munkák keletkezési idejére utaló, annak törekvéseit támogató jellegzetességek is. Szent István képének megrajzolásához ezek az alkotások nagy mértékben járultak hozzá.

VÁLOGATOTT IRODALOM

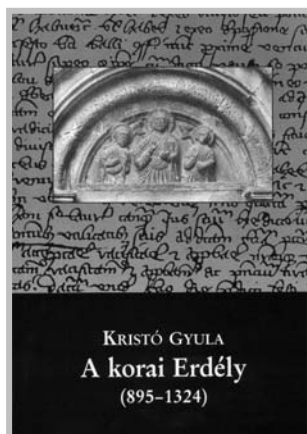
- CSANÁD BÉLA: Szent István király arca a magyar breviáriumban. In: Teológia 1970, 214–219.
- DANKÓ JÓZSEF: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapestini, 1893.
- FALVY ZOLTÁN–MEZEY LÁSZLÓ: Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert. Graz–Budapest, 1963.
- KLANICZAY GÁBOR: Az uralkodók szentsége a középkorban. Budapest, 2000.
- KRISTÓ GYULA: Szent István király. Budapest, 2001.
- MAKK FERENC: Megjegyzések I. András történetéhez. In: Uő.: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged, 1998, 127–142.
- MEZEY LÁSZLÓ: Szent István XIII. századi verses históriája. In: Magyar Századok. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948, 41–52.
- MEZEY LÁSZLÓ: Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Budapest, 1979.
- SÍK SÁNDOR: Himnuszok könyve. Budapest, 1943.
- SZŰCS JENŐ: Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993.
- TÖRÖK JÓZSEF: A középkori magyarországi liturgia története. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Budapest, 1985, 49–66.
- TÖRÖK JÓZSEF: Szentté avatás és liturgikus tisztelet. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Fügedi Érik, Budapest 1986, 33–47, 303–305.
- TÖRÖK JÓZSEF: Szent István tisztelete. Budapest 1988.

SZABADOS GYÖRGY

Erdély első századairól

A történelméről gondolkodó magyar ember számára Erdély mindig is több volt, mint a Kárpát-medence akármely más – nemkülönben értékes – tájegysége. Az itt leélt századok alatt Erdély fogalma folyamatosan gazdagodott, sőt a három részre szakadt ország csonkjai közül éppen ez telítődött a nemzeti államiság jelentésével. Bocskai István gondolata szerint: „Valameddig pedig a Magyar Korona ott fen nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar Királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fen-tartani, mert nékik is oltalmokra, javokra léssen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a Magyar Korona, Magyarországban magyar kézhez kelne, egy koronás királyság alá, úgy az Erdélyieket is intyűk, nem hogy attól el-szakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéllyék tehetségek szerént, és egyenlő értelemből azon Korona alá a régi mód szerént adják magokat.” A fejedelem távlatos szavaiban hosszú idők fejlődése tükröződik. E sajátos különállás gyökerei messze Mohács elé nyúlnak vissza. Jóllehet a kutatók figyelme nem került el a középkori Magyar Királyság erdőn túli részeit, és komoly eredményeket felmutató kötetek, tanulmányok is születtek e tárgyban, Erdély első századairól ez ideig nem készült önálló formában kiadott, könyv terjedelmű, és tudományos igényvel írott összegzés. A Szegedi Középkortörténeti Könyvtár sorozat tizennyolcadik tétele, *A korai Erdély (895–1324)* ezért is hiánypótló értékű.

Kristó Gyula egyetemi tanár évtizedek óta kutatja Erdély középkori történelmét. Behatóan foglalkozott az Árpád-kori erdélyi különkormányzattal, a korai helynevekkel, a székelyek eredetkérdésével, illetve a krónikák, gesták, oklevelek erdélyi vonatkozású forrásproblémáival. Részt vett abban a történészvitában is, amelyet az 1986 folyamán kiadott, nagy érdeklődést kiváltó háromkötetes Erdély-történetről folytattak. A vitaülés anyaga egyébiránt önálló kötetbe rendezve szintén napvilágot látott (*Rácz István szerk.: Tanulmányok Erdély történetéről. Debrecen, 1988.*) A korai Erdélyről szóló

könyv tehát igen alapos előkészületek gyümölcse, megírása pedig – amint azt a szerző az „Előzetes megjegyzések” élen hangsúlyozza – „tudományos feladat, szakmai kihívás.” E gondolat más „rendes” medievisztikai munka bevezetőjét a közhelyszerűség koloncával terhelné, itt viszont hírértékkel rendelkezik. Kristó professzor maga is figyelmezteti olvasóit, hogy a história Erdély vonatkozásában hosszú ideje nemzetpolitikai célok szolgálatába kényszerült, így önállóságát veszítve megbízást kénytelen teljesíteni. Nem mellékes, melyik nemzet milyen mértékben és milyen kérdésben vár politikai öngazolást Erdély korai

Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.
Szeged, 2002.
 326 oldal

múltjától. A szerző fontos útravaló gondolata szerint Erdély történelmének annyi olvasata van, ahány etnikai közösség tagjai írják. A szász historiográfiát fölényes(kedő) elzárkózással, a román a dák-római eredet kényszeres dogmájával, a magyart pedig Makkai László 1944-ben napvilágot látott gondolatával jellemzi. Makkai szerint „*Mióta a magyarság egy évezreddel ezelőtt a Kárpát-medencében új hazát alapított magának, Erdély sorsa a magyar sorssal elválaszthatatlanul összeforrott, történelmében, azóta nincs egyetlen mozzanat sem, mely ne az általános magyar fejlődésbe illeszkednék be. Az erdélyi történelem főszereplője tehát nem Erdély, hanem a magyarság Erdélyben.*” Az minden, a politikában valamelyest tájékozott magyar ember előtt nyilvánvaló, hogy a legnagyobb elfogultság a román historikusok munkáit terheli, hiszen a dáko-román származás, az ősfoglalásban gyökerező kétezer esztendősnél hosszabb etnikai folytonosság tévtana bő nyolc évtizedes erdélyi uralmuk jogosultságát hivatott aládúcolni. A korai Erdély monográfiája érthető módon nem tekintette feladatának hosszasan taglalni a jelenlegi román öngazolás tényhamisításig rugaszkodott elmeszüleményeit; inkább Ștefan Pascu és Ioan-Aurel Pop elretentő példái-ból válogatott kis „csokrot” nyújtott át az olvasónak. Döbbenetes, mi mindent voltak képesek elővarázsolni a kútfőkből a régebbi és a mai udvari történészek! Elég arra utalni, hogy Pascu a XIII. század elején élt három erdélyi vajdát, ti. Benedeket, Neucát és Simont nemes (vagy inkább nemtelen) egyszerűséggel román vajdaként vette számba!

Az előbb soroltak csak erősítik azt az igényt, hogy Erdély korai századairól ne politikai megrendelés, hanem végre kizárólag történelmi kútfők alapján tájékozódjunk. A tényleges történelmi fejezetek előtt azonban nélkülözhetetlen volt sorra venni azt, hogy mely korszakra milyen műfajba sorolható emlékek állnak rendelkezésre. A forrásbázis láttán egyetlen tónusú kép rajzolódik ki: a X–XI. század lefedettsége erősen hiányos az írásművek tekintetében; a régészettől sokat lehetne várni, csak hogy a román politikai szándék némelykor átíratja a leletek múltját. (Kínos, ha nem annak a kultúrának a tárgyi emlékeit fordítja ki a régész ásója, amelyiket a megrendelő elvárja. Legszemléletesebb példa Kolozsvár fura ura, aki valahányszor ósromán kincsek után ásat, rendre magyar leletre lel). Ezt az ínséget a nyelvészeti adatok, elsősorban a helynévanyag vizsgálatával enyhítette Kristó, amíg el nem jutott a XII. század második feléig, attól kezdve ugyanis egyre biztosabban építhetett az írott kútfők bővülő körére, amelyek aztán a tárgyalt idő előrehaladtával átvették a vezető szerepet. Az elbeszélő források évtizedekkel ezelőtt kritikai kiadást értek; mára a hazai és az erdélyi magyar kutatás legújabb eredményeinek köszönhetően az oklevelek feltárása is befejeződött. Ennek kapcsán két – e tekintetben egymást kiegészítő – sorozatot kell megemlítenünk. Az *Erdélyi okmánytár* első kötete 1997 folyamán jelent meg Jakó Zsigmond gondozásában, az 1023–1300 közötti anyagot magában foglalva. Az 1324-ig hiányzó emberöltő diplomatikai termését pedig az 1990 óta közreadott *Anjou-kori oklevéltár* tartalmazza. A megjelent köteteket Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Piti Ferenc, illetőleg e sorozat főszerkesztője, Kristó Gyula állította össze. A 895 és 1324 közötti Erdély bemutatása tehát elsőként most történt az írott források gyakorlatilag teljes feldolgozottsága alapján. Az időhatár első tagja magától értetődik, hiszen a magyarok bejövetele az egész Kárpát-medence életére volt sorsfordító hatással, de a záró évszám egyáltalán nem közismert dátum. A szerzői indoklás két 1324-es uralkodói rendeletre hivatkozik: egyfelől a vajdai (és így a királyi) hatalom kiterjesztését, másfelől a helyi nemesi jogállás emelkedését hozó intézkedésre. E kettős, politika- és társadalomtörténelmi határkő újszerű szakaszolást kínál, amennyiben a térség belső fejlődését veszi alapul. Mínt hogy azonban ezt a „belső” fejlődést „külső” (vagyis Király-hágón inneni) magyar királyi akarat mozdi-

totta elő, ezért még ez a helyi sajátosságra tekintő korszakolás is azt bizonyítja, hogy Erdély középkori történelme leválaszthatatlan a magyar nemzeti história egészéről.

Számtalan, ennél nyilvánvalóbb példával is alá lehetne támasztani a fenti tételt, de mindennél többet mondóan igazolja azt Erdély „Erdély” neve. A magyar tájelnevezési szemlélet sajátosságát tükröző szavunk az „erdőn túli” jelentésű *erdőelve* ~ *erdőelü* alak származéka. A hazai latin feljegyzésekben sokáig ingadozó kifejezéssel áll, ami szintén annak jele, hogy előbb volt a magyar változat, és ezt próbálták az írásbeliség hivatalos nyelvében meggyökereztetni. Az „Erdély fogalma” alfejezet gazdagon adta közli az oklevelek, illetve az elbeszélő kútfők próbálkozásait az 1075-ös kiváltóságlevél *ultra silvam* helymeghatározásától kezdve a térség főnevesült, de csak lassan általánosodott *Transsilvania* megnevezéséig. Nagy könnyebbség az olvasó számára, hogy a szerző itt nem elégszik meg a forráskiadványokra történő utalással, hanem betűhű átiratban közli a latin kifejezéseket, esetenként pedig az olyannyira becses magyar szórványemlékeket, mint például az *Erdevelu* formát, amely Anonymusnál és Kézainál egyaránt előfordult. A német és román névadásra is kiterő nyelvi adattár után megkerülhetetlen a történelmi Erdély-fogalom tisztázása, a történeti-földrajzi keretek kijelölése. Ma sokan a trianoni diktátummal elcsatolt 102 ezer km²-t értik ezen (ideszámítva a Partiumot is), valójában 60 ezer km² sem tartozott az erdélyi vajda joghatósága alá. A körülhatárolás során újabb román ideológiai szörnyszülöttbe, az „egységes történelem – egységes földrajz” elvébe ütközünk: eszerint a Kárpátok barátságos vonulatai összekötik Erdélyt Havasalfölddel és Moldvával. Elrettentő példánkat a táj adottságainak szakszerű leírása ellenpontozza Tövissi József erdélyi természetföldrajza alapján. A középkor kutatója ehhez egy más nagyságrendi szemlélettel járulhat hozzá: a határjárás okleveles adatai a régi emberek szemszögéből láttatják az életközösségek természeti környezetét, ahol a falu, az egyes birtokok határait nem mesterséges építmények, hanem erdők, bércek, hegyek, mocsarak, rétek jelölték.

A magyar honfoglalás előestéjéhez érkezve a IX. századi román népi „jelenlét” kérdése merül fel. Kristó Gyula az írott források sokoldalú elemzése kapcsán adja meg az – egyedül helyes – elutasító választ. Az *Orosz Évkönyv volohjainak*, majd Anonymus *vlachjainak* azonosítása kapcsán korábbi eredményeit idézi fel. Érvelésében viszont van egy újszerű vonulat, amelyre érdemes figyelni: a románokkal ellentétben az ott lakó szlávok több felől kimutatható nyomot hagytak hátra, amelyeket egykorú írott források adataiból, a sajátjukként számon tartott urnasíros régészeti leletekből, valamint a szláv eredetű földrajzi nevekből egyaránt ki lehet olvasni. A helynevek felsorolása a szerző anyagkezelésére jellemző módon, bőséges adattárban öltött testet. Nézete szerint Árpád magyarjait jórészt szláv nyelvű, ugyanakkor avar és bolgár-török etnikummal is tarkított népesség várta. Ez a rész a könyv „tényleges” történeti fejezeteihez vezet át bennünket, amelyek sorát a „hosszú” X. század tárgyalása nyitja.

A magyarok bejövételéről folytatott történészvitát a véleménykülönbségeken túl az írott kútfők, kiváltképp a hazai lejegyzésű hagyomány szűkössége táplálja. Ennek megfelelően a keresztény államalapítás előtti Erdélyről sem nagyon lehet a véglegesség igényével fogalmazni. A fejezet időkeretét (895–1003) a térség belső életére tekintve jelölte ki a szerző: Erdély X. századát a magyarok megjelenése nyitja és Szent István tartományegyesítő harcának diadalra jutásával zárja. E forrásszegény korról azonban több kétely, mint végleges eredmény fogalmazódik meg: mindjárt a honfoglalás erdélyi útirányát őrző krónikás emlékezet ősisége felőli vita tűnik szembe, Veszprémy László és Kristó Gyula ellentétes álláspontja. A kevés írott anyagtól hamar a régészet felé for-

dul a figyelem, amelynek jelenleg ismert eredményei azt sejtetik, hogy a benyomuló magyarok előbb áthaladtak a térségen, s csupán nemzedékekkel később kezdték nyugat felől benépesíteni. A leletek – kiegészülve a helynevek tanulságaival – arról vallanak, hogy eleink nem a Maros völgyében, hanem északon, a Szamos és a Szilágyság vidékén vonultak keresztül; mindez összefügg a Dél-Erdélyben ekkortájt kimutatható bolgár fennhatósággal. A fejezet utolsó két alegysége „Gyula” és „Keán” sorsában Észak- és Dél-Erdély elkülönültségét láttatja. Előbbi egy honfoglaló törzsfő és az utána következő két nemzedék történetét, utóbbi a dél-erdélyi bolgár uralom végnapjait ábrázolja. Mind a két hatalmas központot Szent István számolta fel; ennek folyamatát jórészt a krónika helyenként homályos fogalmazásából fejtette ki Kristó Gyula.

A tárgyalt idő előrehaladtával egyre árnyaltabb kép bontakozik ki, köszönhetően az egyre több ránk maradt krónikás, okleveles adatnak. A forráskör bővülése lehetővé tette, hogy a további fejezetek a teljes magyar történiák beosztásához hasonlítsanak, vagyis a politika, a kormányzat, a társadalom, a gazdaság, valamint az egyház története megjelenjék az adott időkereten belül. A kivételt megint Erdély sajátossága indokolja, hiszen a székely, a szász és a román betelepülés bemutatása a kérdés fontossága miatt mindenképp külön fejezetet kívánt.

A XI–XII. századot a Magyar Királyság életének fontos jellemzője, a korábbi szakirodalomban patrimoniálisnak és karizmatikusnak nevezett uralmi forma kapcsolta össze. Szent István királyi hatalmának tényleges kiterjedését három, egymást kiegészítő mozzanattal, jelesül a latin rítusú egyházszerkezet kiépülésével, a földmagántulajdon létrejöttével és a világi közigazgatás megszervezésével mérte le a szerző. Erdély ezen ismérvek szerint is erősen különbözött más térségektől, mert a Gyulák állandó központ nélküli ortodox térítőpüspöksége megelőzte a katolikus egyháztartományt. A bizánci alapok sajátos elismerése nyilvánult meg abban, hogy István király – itt egyedül! – nem székhelyről, hanem területről elnevezett püspökséget hozott létre. A világi közigazgatás egységei a vármegyék, illetve a várispánságok voltak. Eredetük magyarakor Kristó egy észak- és egy dél-erdélyi óriásmegye, Gyula és Keán hajdani területeinek osztódásával számolt. A kormányzati viszonyok tárgyalását a XI–XII. századi megpróbáltatások, a besenyő, kun, bizánci betörések hadi krónikája követi, ennek kapcsán a határvédelem, a gyepréndszer bemutatására is sor kerül. A „Települések és népeik” rész a magyarság erdélyi térfoglalását árnyalta a helynevek elemzésével. Az időrétegek feltárásából újra az Észak- és Dél-Erdély közötti „elcsúszás” tűnik elő.

„Új betelepülők” – a szász, székely és román népesség Erdélybe költözése, főleg ez utóbbi két etnikum esetében ma is élénk vitákat vált ki, általában az eredetkérdéssel összekapcsolva. A székelyek „érdekességét” fokozza, hogy a teljes magyarsághoz való viszonyuk a századok során egyfajta „nemzet a nemzetben” képletté fejlődött. Etnikai különállásukat a történettudomány sokáig egyértelműnek tekintette, csak a XIX. század második felében, egyes hatáskörüket túllépett nyelvészek tartották őket innen-onnan összetelepített, mesterséges népalakulatnak. Hóman Bálint 1921-re a székelykérdésben állandósult zavar okát a nyelvi szempont eluralkodásában látta, s jogtörténeti érvekkel védte meg a vérségi alapú eredetfelfogást. Napjaink természettudományos kutatása is egyértelműen az etnikai szerveződés tényét erősíti. Bár Kristó e helyütt nem hivatkozott a molekuláris genetika ígéretes kezdeti eredményeire, ő is a magyarsághoz csatlakozó, eredetileg török nyelvű lovasnomád népként határozza meg a székelyeket. Nyitva marad azonban annak a kérdése, hogy pontosan mikor és milyen úton jutottak Erdélybe. Mivel az írott források makacsul hallgatnak a Kárpát-medencén belüli székely

népmozgásról, újra csak a helynévi és a régészeti adatok nyújtottak fogódzót a könyvben olvasható, ám számos kérdést nyitva hagyó, s néhol vitatható vélemény kialakításához.

A románokról már a magyar honfoglalás kapcsán kiderült, mikor és hol *nem* voltak, most végre tudatosulhat, hogy 1166 előtt *nincs* nyomuk a Kárpátokon belül, első bizonyítható erdélyi előfordulásuk pedig nem tartozik a történelem dicsőséges pillanatai közé: III. István király országára rontó bizánci hadak segédcsapataiként fosztogattak. Erdélyben lakos népiségükkel a XII–XIII. század fordulójától lehet számolni. Délről (Fogarásföld, Szebeni-havasok) északra irányuló vándorlásuk, letelepítésük jól nyomon követhető az oklevelekben.

Végül a kötet leghosszabb fejezete Erdély „hosszú” XIII. századát tárgyalja. Az archaikus korszak lezárultával a ránk maradt feljegyzések mintha kárpótolni akarnának a megelőző két évszázad szűkösségéért: változatos előadásukban életre kelnek a Várad Regestrum perlekedő felei, feltáruznak a kései Árpádok (II. András, IV. Béla, V. István) nemzedéki ellentétei, a tatárjárás szomorú és a rá következő újjáépítés reményteljes fejleményei. A történéshoz már nem kell minduntalan az elbeszélő és okleveles kútfők híján megtorpannia, hanem „csak” a politika-, a társadalom-, a gazdaság-, a település- és az egyháztörténet medrébe terelni a bő folyamammá duzzadt forrásokat. Kristó Gyula ezt végezte el, rendre rámutatva az erdélyi fejlődés sajátosságaira, ugyanakkor nem feledve azt sem, hogy az erdőn túli tartomány ezernyi élő és erős szállal kötődött a középkori magyar államhoz, annak szerves része volt. (S természetesen semmiféle kapcsolatban nem volt azon román politikai alakulatokkal, amelyek Havasalföldön és Moldvában csak a XIV. század folyamán jöttek létre!) A területi különkormányzat eltérő minőségű szintjei – a vajdai hatalom, a rövid ideig fennálló Erdélyi Hercegség – csak és kizárólag a Magyar Királyság keretein, összefüggésein belül értelmezhetők. Ezt az intézményi kötődést az „Erdőn inneni nemzetségek Erdélyben” megélt sorsával lehet ellenpontosítani: Kristó Gyula huszonegy előkelő nemzetségről mutatta ki, hogy tagjai a Király-hágón túl is gyökeret vertek, ottani családokkal házasodtak: az új véségi kötelek az erdőn inneni és túli Magyarország együvé tartozását fonták szorosabbra. Ennek az sem mondhat ellent, hogy az 1260-as évektől egyre erősebben érvényesült egyfajta erdélyi nemesi öntudat, 1288 egyik oklevele pedig az első ismert erdélyi *congregatio generalis*ről, általános törvénykezési-bírószági közgyűlésről tudósít, ugyanis mind a két jelenség XIII. századi társadalomfejlődésünk fő sodrába illeszkedik bele. Az ekkor szétesőben lévő királyi vármegyét lassan a nemesi önkormányzatiság elemeit hordozó igazgatási egység váltotta fel, ahol a hatalomgyakorlásból már jelentékeny részt kért, követelt a helyben lakó köznemesség. Az Árpád-kor végzetes válságát tükröző tartományúri széttagolódás Kán László személyében Erdély fölé is egy „kiskirályt” állított. A könyv utolsó lapjain a Kánok és az első Anjou-király harca elevenedik meg.

A kötet sok végleges választ adott a 895–1324 közötti Erdélyt érintő kérdésekre; másutt csak pillanatfelvételt nyújthatott a kutatás jelenlegi állásáról; akadt, ahol a szerző egyéni, más történészek által vitatott véleményével találkozhattunk. A továbblépéshez mindenesetre megkerülhetetlen kézikönyv született. A térképvázlatokkal, táblázatokkal gazdagított munkát kívánatos lenne angol, német és román fordításban is közzétenni, ugyanis a magyar medievisztika eredményeit a nemzetközi kutatás még mindig kevésbé ismeri. Különösen fájó ez Erdély tárgyában, amely jelenleg más állam fennhatósága alá tartozik, de amely a középkori Magyar Királyságon belül fejlődött ki, annak hanyatlása után pedig, a történelem kényszeréből egy ideig – erre Bocskai István idézett gondolata az ékes bizonyság – a magyar nemzeti államiság letéteményesévé vált.

DEMÉNY LAJOS

A magyar–román viszony válságos korszakát elemző összefoglaló margójára

A múlt 2002. év folyamán jelent meg Csíkszeredában L. Balogh Béni monográfiája a magyar–román viszonyról 1939-ben és 1940-ben.* A szerintem tárgyilagos és alapos összefoglaló, leszámítva a bevezetést, a kötet végén közölt 14 dokumentumot és a névmutatót, három fejezetből áll. Az első fejezetben a szerző áttekinti a magyar–román diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat 1939 márciusától, vagyis a honvédség kárpátaljai bevonulásától 1940 júniusáig, amikor a volt Szovjetunió megszállotta Besszarábiát és Észak-Bukovinát. L. Balogh Béni azért választotta a kiindulást 1939 márciusától, mert Kárpátalja visszafoglalása után „a magyar külpolitika legfőbb célja az erdélyi területi revízió megvalósítása volt”, s mint ilyen szerves része a rákövetkezőknek. Megjegyzi egyben, hogy a kárpátaljai bevonulással egyidejűleg beindult román katonai mozgósítás „igen feszültté tette a kétoldalú viszonyt”, ami szerinte különben is felette jellemezte a román–magyar diplomáciai kapcsolatokat az általa vizsgált másfél évben.

A második fejezet tárgyát a második bécsi döntés előzményei alkotják, közelebbről a magyar diplomácia offenzívája, amikor a „különböző nagyhatalmi megfontolásokból” Németország fokozatosan megváltoztatta addigi „elutasító magatartását” a magyar fél követeléseit illetően. Ennek keretében L. Balogh Béni tüzetes vizsgálódásai kiterjednek külön a magyar és külön a román fél tárgyalásaira a tengelyhatalmakkal 1940 júliusában, valamint a sikertelen magyar–román megbeszélésekre Turnu Severinben 1940 augusztusában.

Végül a harmadik fejezetben részletesen mutatja be „a döntőbíráskodás körülményeit, majd a második bécsi döntés kihirdetését, fogadtatását és visszhangját, illetve annak demográfiai, gazdasági, politikai következményeit”.

Mielőtt a részletesebb ismertetésre térnék szükségesnek tartom megemlíteni L. Balogh Béni véleményét az 1920. évi trianoni békeszerződésről. Szerinte a második világháború Magyarországon ez a szigorúan tiltott, ún. tabu témák egyike volt. Így summásan ez nem állja meg a helyét, mert az általa is idézett Molnár Erik szerkesztette kétkötetes *Magyarország története* cím alatt 1964-ben kiadott összefoglalóban ismételen is előfordul Trianon említése. Igaz, hogy a kor szerinti beállításban, de nem hiányzik! A megfelelő rész szerzője Ránki György ellentmondásoktól nem mentes vázlatában a békefeltételek „súlyosak voltak”, de ugyanakkor azt is állítja, hogy Trianon „törvényesítette a többségben nemzetiségek által lakott területek, Szlovákia, Kárpátalja, Erdély, Horvátország, stb. elszakadását Magyarországtól. A sok nemzetiségű magyar állam szétesett, s a nemzetiségi elnyomástól sokat szenvedett magyarországi nemzetiségek törekvése, önálló nemzeti államokhoz való csatlósuk, valóra vált”. Persze joggal kérdezheti a mai olvasó, hogy mennyire volt nemzeti vagy inkább soknemzetiségű állam

* L. Balogh Béni: A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 2002. 426 oldal + 3 fénykép és 1 térkép.

a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Csehszlovákia és Románia? Ezt úgy látszik Ránki György is érezte, mert megjegyezte közben, hogy „a versailles-i imperialista békerendszer” során valójában „tisztán magyarlakta területeket is csatoltak az antant országokkal szövetséges Csehszlovákiához, Romániához és Jugoszláviához”. Következett ezek után Ránki György később nem csupán árnyaltabb, de homlokegyenesen ellenkező véleménye. 1964-ben ugyanis azt állította, hogy „ha Trianon jelentős változást okozott is az ország gazdasági struktúrájában, ennek *kibatásai helyes gazdaságpolitikával megoldhatók lettek volna*” (kiemelés tőlem – D. L.). Említsem meg utoljára, hogy Ránki György utalt a magyarországi nyersanyaghiányra Trianon után és annak következtében, az ország elszigetelésére, nemzetközi kapcsolatainak teljes szétzilálására. Az ő beállításában az első világháború utáni Magyarország már elejétől fogva fasiszta állam volt. Mi több, szinte Szekfű Gyula volt a „fasiszta rendszert” igazoló ideológia kidolgozója.

A hosszúra sikeredett kitérő után térjünk vissza L. Balogh Béni összefoglalójához. Ő már árnyaltabb képet nyújt Trianonról. Leszögezi, hogy az ominózus „békeszerződés területi előírásai durvák és elvszerűtlenek voltak”, de Magyarország területe 71 és lakossága 63 százalékát veszítette el, hogy »Csonka« Magyarország területét egymagában a Romániához juttatott terület is felülmúlta”. Azt sem felejt, hogy a trianoni békeszerződés, például, a románoknak az önrendelkezés jogát biztosította, míg a magyarságot ettől megfosztotta. „Trianon nyomán – írja a szerző – több mint 3 millió magyar került kisebbségi helyzetbe, közülük mintegy 1,6 millióan a Romániának ítélt területen éltek”. A határok meghúzásában ún. „stratégiai szempontok, az új államok gazdasági érdekei s a vae victis (jaj a legyőzötteknek) elve érvényesült”. Tegyük hozzá a magunk részéről, hogy Trianon után mintegy 300 ezer erdélyi magyar kényszerült vándorbotot venni kezébe, és hogy később a Magyarországgal határos zónába tömegesen telepítettek románokat más vidékekről. Tetőzte ezt a sovén sugallatú román iparosítási politika, minék következtében a betelepített románok megváltoztatták a határmenti zónák nemzeti-demográfiai arányait. A magyar többségű városok elrománosítása mára befejezett helyzetet teremtett. Tudjuk persze, hogy maga a szerző is ismeri mindezt, de helyszűke miatt mellőznie kellett. Fontosnak tartjuk kiemelni L. Balogh Béni azon megállapítását, miszerint „a két világháború közötti Magyarországon a területi revízióknak nem volt reális gondolati alternatívája”.

Ezek után L. Balogh Béni alapos elemzés tárgyává teszi a második bécsi döntés megítélését mind a magyar történetírásban és köztudatban, mind pedig a románban. Leszögezi, hogy a két ország történetírása „általában egymástól eltérő módon értékelték s értékeli a második bécsi döntés körülményeit, magát a döntést, illetve annak következményeit” olyannyira, hogy „a fogalomrendszer használata is eltér egymástól”. A román nyelvet anyanyelvű szinten bíró szerzőnk első ízben tekinti át a román történetírásban a második bécsi döntésről kialakított képet, annak színeváltozásait. Mind ezt kritikai szemlélete hatja át, amelyet érvényesít a magyar történetírás vonatkozásában is. Nem is tudnánk olyan jelentősebb román tanulmányt, kiadványt említeni, amelyet a szerző figyelmen kívül hagyott volna, és roppant gazdag könyvészetében fel ne használt volna. Bevezetője végén L. Balogh Béni az alábbiakban összegzi és foglalja össze a második bécsi döntéshez vezető utat: „a magyar–román kapcsolatok kulcskérdését 1920–1938 között is Erdély” birtoklása képezte. A „megbékélési kísérletek és a regionális együttműködési tervek legtöbbször nem voltak reális alapja: a nagyhatalmi erőviszonyok alakulása, de még inkább a két ország mély érdekellentéte ezeket rendre

megtorpedózta. Románia területi kérdésekben hajthatatlan volt, a kisebbségek ügyét pedig belpolitikai problémának tekintette, s 1938-ig nem kívánt még tárgyalásokba sem bocsátkozni erről. Magyarország ezzel szemben nem volt hajlandó lemondani az igazságtalan trianoni béke revíziójáról, bár mindvégig igyekezett egyfajta *modus vivendi* kialakítani a szomszédos Romániával. A romániai magyar kisebbség megoldatlan helyzete nagy mértékben hozzájárult a két ország viszonyában meglévő feszültségek állandósulásához”. Kiemeli továbbá Németország előretörését, Franciaország visszaszorulását, a kisantant megszűntét, az európai *status quo* lazulását és tulajdonképpeni felszámolását, ami Romániát előnytelen helyzetbe, Magyarországot pedig közelebb juttatta „egy esetleges területi revízió lehetőségéhez Erdély viszonylatában is”.

A monográfia első fejezetének L. Balogh Béni *A magyar-román kapcsolatok a kárpátaljai bevonulástól Besszarábia szovjet megszállásáig* címet adta, s amint azt már jeleztük, az 1939 márciusa és 1940 augusztusa közötti korszakot tekinti át benne. Ám a megelőző események közül visszanyúl az első bécsi döntésig, amelyben 1938. november 2-án Ribbentrop és Ciano Magyarországnak ítélte az 1920-ban elcsatolt Felvidék déli szögletét Kassa, Munkács és Ungvár városokkal együtt. Utána Magyarország az egész „Kárpátalja megszerzését tűzte ki célul”, miközben Románia sem nézte tétlenül az eseményeket. Sőt a magyar–lengyel közös határ létrehozását megakadályozandó, területi igényében számított a stratégiailag fontos vasútvonalra is.

Megkezdődött a diplomáciai „versenyfutás” Magyarország és Románia között a nagyhatalmi támogatásért. Kezdetben, pontosabban 1939 márciusa után Románia helyzete kedvezőbbben alakult. Ám nemsokára terítékre került a romániai magyar kisebbség kérdése a Magyarország és Románia közötti viszonyban. 1939 augusztus derekán Románia elkezdte hadainak összevonását Erdélyben a magyar határ mentén. Ez azonban lekerült a napirendről, mert közben a Ribbentrop–Molotov paktum szabta meg a térség függőben lévő kérdéseinek rendezését. L. Balogh Béni a kútfők kimerítő felhasználásával elemzi a magyarországi állásfoglalásokat, beleértve a Teleki Pál miniszterelnök, a vezérkari főnök Wert Henrik és Bartha Károly honvédelmi miniszter közötti nézeteltéréseket és feszültségeket is. Ha Teleki Pál a nyugati nagyhatalmakra, főleg Angliára és az Amerikai Egyesült Államokra való tekintettel a higgadtabb és körültekintőbb külpolitika híve volt, Werth és Bartha sürgette Románia azonnali megtámadását, mihelyt a Szovjetunió fellépne Románia ellen Besszarábia bekebelezése céljából. A legfelsőbb magyar vezetés döntésében pillanatnyilag Teleki Pál véleménye győzött. A testület 1939. december 22-én kimondta ugyanis, hogy a Románia elleni hadbalépésnek három feltétele van:

1. – ha veszély fenyegeti az erdélyi magyarságot;
2. – ha bolsevista forradalom tör ki Romániában;
3. – ha Románia katonai ellenállás nélkül területeket engedne át Oroszországnak vagy Bulgáriának.

A feltételek ugyan módosultak, de Magyarország külkapcsolatait a revízió kérdésében a Románia és a Szovjetunió közötti viszony alakulása szabta meg a későbbiekben is. A Ribbentrop–Molotov paktum mindenképpen előnytelen helyzetbe hozta Romániát, ami viszont csak átmeneti volt, mert Németország elsőrendű érdeke volt a román kőolajszállítások biztonsága, amit minden eszközzel kész volt fenntartani. A Magyarországhoz való viszonyát is ettől tette függővé. Ezen körülmények közepette vetődött fel a kérdés, hogy Magyarország a német hadak átvonulását engedélyezze egy esetleges

Románia elleni fellépésükben, ha Románia leállítaná az olajszállításokat, vagy ha az orosz hadsereg kísérelné meg rátenni a kezét a román kőolaj-kutakra.

Teleki Pál miniszterelnök 1940 márciusi római látogatásakor „többféle revíziós megoldást vázolt” Erdéllyel kapcsolatban: „a terület megosztását, az autonómiát és a két lehetőség kombinációját”. L. Balogh Béni idézi a magyar miniszterelnök Romában tett kijelentését: „Félek egy 45%-os kisebbségi országtól, s ezért bizonyos területeket Délkeleten és Északnyugaton kikapcsolnék a revízióból”. Hozzátette ehhez, hogy „semmit sem fog tenni Románia ellen, mert még közvetett úton sem akarja magát felelőssé tenni azért, hogy Európa kapuit Oroszország előtt megnyissa. Senki sem bocsátaná ezt meg neki, még Németország sem”. Teleki Pál minden lépésében Magyarország függetlenségét óhajtotta megvédeni, mert meggyőződése szerint a látványos kezdeti sikerek ellenére Németország a végén alulmarad. Így tehát Magyarországnak távol kell maradnia a háborútól. De Magyarország és Románia viszonyában minden maradt a régiiben, a „kibékíthetetlen ellentétek” állapotában.

L. Balogh Béni így közelíti meg a második bécsi döntés közvetlen előzményeit. Nyitja tehát könyvének második fejezetét azzal, hogy 1940. június 26-án Molotov ultimátumot adott át Románia moszkvai nagykövetének, amit a román kormány időnyerési kísérletével szemben július 28-án megismételt és nyomatékosított. Felszólította Romániát, hogy megszabott határidőn belül vonja ki hadseregét és közigazgatását Besszarábiából és Észak-Bukovinából, sértetlenül adja át a vasúti közlekedést, a hidakat, repülőtereket és az ipari üzemeket. A román kormányt az ultimátum váratlanul érte, s a pánikot növelte Németország és Olaszország magatartása. Ezek ugyanis azt tanácsolták Romániának, hogy „engedjen a szovjet követeléseknek”. 1940. június 28-án a szovjet hadsereg megkezdte bevonulását, és négy nap alatt elfoglalta Besszarábiát és Észak-Bukovinát.

Románia nemzetközi síkon elszigetelődött, amit az is súlyosbított, hogy a román kormány július 1-jén német nyomásra felmondta az angol-francia garanciát, majd több mint 20 angol állampolgárt – főleg kőolajipari mérnököket és szakembereket – kiutasított az országból. Elszigetelődését ellensúlyozandó, Románia általános mozgósítás rendelt el és hadait vonta össze a magyar határ mentén. A lehető legfeszültebbé vált a viszony a két ország között miután Magyarország is csapatokat vont össze a román határon. Mi több, határincidensekre került sor. A feszült légkör közepette Ribbentrop fenyegető jegyzéket nyújtott át a magyar külügyminisztériumnak, de egyben első ízben ígérte, hogy Németország kész a magyar revíziós törekvések támogatására Erdély kérdésében. Az 1940. július 2-án átadott német jegyzék – L. Balogh Béni szerint – „a berlini álláspont módosulásának kezdetét jelentette a területi revízió ügyében”. Ezt Csáky István külügyminiszter jelezte is az Otto von Erdmannsdorf budapesti német nagykövettel folytatott megbeszélésén. Kifejtette azt is, hogy Magyarország csak akkor nyúl fegyverhez, ha Erdélyben felkelés tör ki, magyarokat mészárolnak le és így felbomolna az államrend, vagy ha az oroszok átlépnék a Prutot és a Kárpátok felé nyomulnának, illetve ha besszarábiai menekültek betelepítésével Románia Erdély elrománosítását kísérelné meg. A diplomáciai kapcsolatok rendkívül élénkké váltak. Megint csak német nyomásra Románia késznek mutatkozott tárgyalni Magyarországgal.

L. Balogh Béni a továbbiakban a német álláspontban bekövetkezett változást elemzi. Szerinte a Franciaország feletti német győzelem, a Szovjetunió által támogatott magyar és bolgár revízió játszhatott szerepet ebben, de nem zárja ki azt sem, hogy Németország már ekkor gazdasági-stratégiai háttérrel akart biztosítani „egy jövőbeni szovjet-

ellenes” támadáshoz. „Bármilyen is volt a mélyebb ok, a német álláspont módosulását közvetlenül kiváltó tényező minden bizonnyal a Romániával szembeni fenyegető fellépés lehetett a Besszarábia átadását követő napokban” – írja a szerző.

Ha 1940 júliusában–augusztusában Németország s vele együtt Olaszország a közvetlen megegyezést szorgalmazta Magyarország és Románia között, augusztus utolsó napjaiban „Hitler váratlanul mégis elszánta magát a döntőbíráskodásra”. Ezek után L. Balogh Béni Olaszország, Oroszország, Anglia és futólag az Egyesült Államok hozzáállását vizsgálja a határrevízió kérdésében. Ugyanakkor kitér Bulgária és Jugoszlávia viszonyulására is. Bulgária – mivel maga is területi követelésekkel élt Romániával szemben – támogatta a magyar revíziót. Jugoszlávia Besszarábia átadása után azon volt, hogy a területi kérdésekben Romániánk megegyezésre kell jutnia Magyarországgal és Bulgáriával, és még egy esetleges magyar–román összecsapás esetében is megőrizné semlegességét, magyarán nem támogatná hadaival Romániát.

Összegezve az 1939 márciusa–1940 augusztusa közötti korszak eseményeit, L. Balogh Béni megállapítja a következőket: Miután a Szovjetunió bekebelezte Besszarábiát a nemzetközileg izolált Romániával szemben Magyarország előnyösebb helyzetbe jutott. A magyar területi revíziót minden nagyhatalom és a környező országok – igaz eltérő módon és eltérő mértékben – támogatták. Döntő volt viszont, hogy Németország Olaszországgal együtt vállalta a döntőbíráskodás szerepét. Természetesen nem feleli a szerző a Turnu Severinben folytatott magyar–román tárgyalások kudarcát. Zsákutcába jutottak a bécsi tárgyalások is a két fél között.

1940. augusztus 30-án Bécsben a Belvedere palota nagytermében hirdették ki a döntést, miszerint Románia köteles 14 napon belül kiüríteni a Magyarországnak átadott területeket. Mind a román, mind a magyar félnek átadták az új határ térképét. Teleki Pált aggasztotta a német térnyerés és a feltétel, hogy Magyarország a német népcsoportokhoz tartozók számára elismerte a Volksbund keretében való kizárólagos szerveződésként. Teleki azt is jól tudta, hogy magas ára lesz a német döntőbíráskodásnak, de azzal is számolt, hogy a szerinte biztosra vehető végső német vereség után Magyarországnak le kell mondania Észak-Erdélyről.

Ezek után L. Balogh Béni részletezi a hangadó román államférfiak és politikai erők egyöntetű elutasító magatartását a bécsi döntéssel szemben. „A trianoni Magyarországon ellentmondásos volt a döntőbírói határozat fogadtatása”, míg ezzel szemben a „döntést az észak-erdélyi magyarok túlnyomó többsége kitörő lelkesedéssel üdvözölte, és a 22 éves román uralom alóli felszabadulásként élte meg. Az „anyaországához” való csatlakozás elsősorban azt jelentette számukra, hogy immár „minden gánc és félelem nélkül” vállalhatták magyar identitásukat. Az örömet nem osztotta a viszonylag kis létszámú kommunista szimpatizáns vagy párttag”. Érthető az is, hogy az „délerdélyi magyarság tömegein mélységes csalódás és elkeseredettség vett erőt a második bécsi döntés hírére: a legtöbben közülük a trianoni katasztrófához hasonló sorscsapásként élték át az újabb kisebbségi létforma beköszöntét”. Ami a döntés nemzetközi fogadtatását illeti L. Balogh Béni szerint a visszhang „ha nem is volt kifejezetten ellenséges magyar szempontból, elismerést sem jelentett, és inkább a románoknak kedvezett”.

Mindezek után a szerző beszámol a demográfiai következményekről, utalva mind az 1930. évi román, mind az 1941. évi magyar népszámlálási adatokra. Hasonlóan jár el a gazdasági következmények kérdésében is. Végkövetkeztetéseit a következőkben rögzíti: „a Hitler által hevenyészve meghúzott, Erdélyt kettészelő határvonal földrajzilag és gazdaságilag valóban elhibázott volt, demográfiailag pedig vitatható, hiszen több

mint egy millió románt szakított el az anyaországtól”, de „a bécsi döntés által megállapított határ semmivel sem volt rosszabb a húsz évvel korábban, Trianonban megvontnál. A trianoni határ ugyanis földrajzilag és gazdaságilag éppoly mesterségesnek számított, mint az 1940-es, etnikailag pedig még annál is vitathatóbb volt, hiszen több mint másfél millió magyar lakost csatolt Romániához, színmagyar területekkel együtt. Azért, mert a második bécsi döntés utólag rossz megoldásnak bizonyult, önmagában még sem erkölcsileg, sem politikailag nem ítéltető el az elhibázott trianoni békeszerződés megváltoztatását célzó revíziós törekvés, amennyiben a magyarlakta területek visszaszerzésére irányult”. A szerző szerint az már „kifogásolható”, hogy a részleges revízió a „világhatalomra törő Németország és olasz szövetségének döntése nyomán valósult meg 1940-ben. Így mind Románia, mind Magyarország Berlinnel szembeni alárendeltségét erősítette”.

L. Balogh Béni áttekinti a nagyhatalmak háború alatti és utáni magatartását. Megemlíti, hogy „Erdély területi státusa még az augusztus 23-i román átállást követően sem dőlt el. A Szovjetunió ugyan egész Erdély Romániához való csatolását szorgalmazta, de az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország egy etnikailag igazságosabb határ meghúzására törekedtek”. Végül is a Szovjetunió álláspontja győzött az 1947. évi párizsi békekonferencián. A ránk nézve szomorú következményeket ismerjük, de azt is tudomásul kell vennünk egyben, amit L. Balogh Béni záró szavaiban említ, hogy a második bécsi döntés „súlyos tehertételt jelentett a magyar–román államközi kapcsolatokban”.

Az 1940. évi határ Kötegyán és Nagyszalonta közötti elágazástól a Sebes-Körös folyását követve Magyarországhoz csatolta Nagyszalontát, Nagyváradot, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, a Székelyföldet, ahonnan a Keleti Kárpátok vonalát követte a máramarosi havasokig. L. Balogh Béni nem feleli, hogy a románok, s főleg az északerdélyiek nemzeti tragédiaként élték meg a döntést. Viszonylag sokan menekültek el. Nagy volt a családi és más tragédiák száma. A román köztudat magyarelles beállítottsága évtizedekre szólóan hatott és hat ma is a magyar–román viszonyban.

Bátor hozzáállást és a lehető legszélesebb tájékozottságot követelt a szerzőtől részéről a sok ellentmondástól terhelt kérdés tárgyilagos, kritikai elemzése. Mindenképpen üdvözölhetjük, hogy a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadó a Bárdi Nándor szerkesztésében megjelenő Múltunk Könyvek rangos sorozatában adta ki a L. Balogh Béni összefoglalóját a második bécsi döntésről.

Bukarestben 2003. április 15-én

PÉTER LÁSZLÓ

Németh László színháza Vásárhelyen

Egy éve lehet éppen, hogy valamelyik tévéműsorban hallottam Koltai János vallo-
mását: szeretné valóra váltani *Németh László színházát*. Pályakezdő szegedi korszakából
(1963–65) ismerem és becsülöm művészi teljesítményét.

Az ötlet megfogott. Megindult képzelőerőm, s papírra vettem gondolataimat. El
is küldtem néhány barátomnak, Vásárhelyre is, mivel én (nem tudom, Koltai János,
hogy gondolta) Németh László színházát magától értőően oda képzeltem. El is
mondtam tervemet augusztus 24-én az elszármazott vásárhelyiek mártélyi találkozó-
ján. Mint tiszteletbeli vásárhelyi voltam oda meghívva. (Hadd dicsekedjem: tisztelet-
beli makai, karcagi és félegyházi is vagyok.)

Vásárhelyen – Osváth Béla jóvoltából – több mint fél évszázada volt már színház:
az is ritka kivétel és történelmi kuriózum lett. Szerintem Vásárhely most is örömmel
fogadná a tervet, adna helyet, netán fizetést az igazgatónak, s megszervezné, hogy a vá-
ros gazdasági erői (különösen a szállodák, vendéglők stb., amelyek hasznot is húzhat-
nának a színház előhívta idegenforgalomból) támogassák a kezdeményezést.

Elképzelésem szerint a Németh László Színház befogadó színház lenne; csak az
igazgató – nyilvánvalóan Koltai János – kapna meghatározott összegű havi fizetést.
A színészeket ő szerződtené, előadásenkénti tiszteletdíjjal. Egyelőre a hétvégeken lenné-
nek előadások: szombaton történelmi, vasárnap társadalmi drámák, hétfőn vígjátékok.
A drámákat nem megírásuk, hanem tartalmuk szerint időrendben adnák elő meghatá-
rozott (szükség, igény szerinti) ideig. Ezért – hitem szerint – érdemes lesz Németh
László híveinek a fővárosból, az országból, netán külföldről is három napra leruccanni
Sárhelyre. Kellő hírveréssel, népszerűsítéssel meg lehetne teremteni a színház hírét-ne-
vét. Később persze a játékok színvonalával, a vállalkozó színészek rangjával.

Németh László drámái a fönti elvek alapján így csoportosíthatók:

TÖRTÉNELMI DRÁMÁK

Bibliaiak

Sámson (1945)

Négy próféta (1964)

Egyetemes történelmi

VII. Gergely (1937)

Husz János (1948)

Galilei (1953)

Csapda [Puskin] (1966)

Gandhi halála (1962)

Magyar tárgyúak

- Apáczai (1955)*
Eklézsiamegkövetés [Misztótfalusi Kiss Miklós] (1946)
Bethlen Kata (1939)
Apai dicsőség (1960)
A két Bolyai (1961)
Az írás ördöge [Simmelweis] (1969)
Az áruló [Görgey] (1954)
II. József (1954)
Széchenyi (1946)
Petőfi Mezőberényben (1954)

TÁRSADALMI DRÁMÁK

- Szörnyeteg (1946)*
Bodnárné (1931)
Erzsébet-nap (1940–1946)
Villámfénynél (1936)
Cseresnyés (1939)
Győzelem (1941)
Papucsbős (1938)
Mathiász panzió (1940–1945)
A kis család (1962)
Csendes szoba (1962)
A pihenő (1964)

VÍGJÁTÉK

- Pusztuló magyarok (1936–1942)*
Utazás (1961)

Nem szeretném, ha Koltai János messze tekintő álma feledésbe merülne. Ha holnap nem valósulhat is meg, holnapután bizonyára.

Videant consules!

Fogas fészületek

ARANYI SÁNDOR FOTÓKONSTRUKCIÓJA

Először talán egy terebélyes pályaudvart kellene elképzelnünk. Átlós, nyílegyenes és íves sínparók regimentje, köztük tömpe váltók, sudár jelzőlámpák. Akárcsak Bartha László remekbe szabott képi látomásán (Allomás). Mert a vasúti mozgásformáknak mégiscsak rendje, mértéke van. Akadnak derék fővágányok meg mellékvágányok, aztán plasztikus átmenetek és váratlan kitérők. A kortárs művészet globális látképe is némileg ilyesféle lehet. Csak itt jóval nagyobb szerepet kapnak a legkülönfélébb műfaji, stílári átállások és metamorfózisok. Ráadásul ezek logikáját nem is értjük mindig igazán. Miért kell például a színészeknek egyre-másra rendezniük? Vagy az avatott költőknek a prózába átcsapniuk? És a vérbeli festők mi végre forszírozzák a plasztikus vagy fotós kifejezést? Korszakosan bonyolult, már-már kaotikus képletek. Szerencsére alkalmanként közelebből is beláthatunk egy-egy alkotó műhelyébe.

Aranyi Sándor szegedi műtermében mindenestre az égvilágon semmi különösség nincs. Lehetne ugyan valamivel teresebb, tágasabb, ám ne legyünk telhetetlenek. Elvégre finom, fanyarkás terpentinszag úszkál a légtérben, a falakon pedig méretesebb és apróbb olajképek váltakoznak. S ez így van rendjén: egy hivatásos festő munkaközegében nézelődünk. Feltűnik ellenben, az utóbbi időkben a művész szembeszökően vonzódik a parányibb méretekhez. Mintha most, az ötödik iksz környékén döbbenne rá a festészet valódi komolyságára, nagyságára. Habár ezzel paralel – villan eszembe – Aranyinál a fotós kifejezés is tisztességgel polgárjogot szerzett. Még a kiállításokon is.

Annyi bizonyos: a sokasodó kisképek, a gyarapodó fotóművek valahol titkon összekacsintanak. És térszerű természetük ellenére is az idő fátumára utalnak. Agilis szerzőjük ugyanis a hazai képzőművészet egyik legvitálisabb, legjelentősebb organizátora. Nem elég, hogy a szegedi főiskola Rajz- és Művészettörténet Tanszékének vezetője, a Szög-Art Egyesület irányítója, ám emellett a MAOE területi képviselője, egyben a csongrádi Plein-air Nemzetközi Művésztelep dirigense is.

Vagyis mit ér a végzettség, mit a képesség, ha adott életformánk ennél is súlyosabbnak bizonyul!

Ilyen egyszerűnek tűnik Aranyi Sándor pályamódosulása. Holott ez tömérdek lelki, szakmai vívódással jár. De hát végül is csak-csak döntenünk kell felgyülemlő feladataink, lehetőségeink érdemi sorsáról. Igaz, az elapadó, elévülő szakmai tennivalók is ugyanerre tendálnak. A Jászai-díjas rendező, Sándor János például nyugodtan lehetne amolyan örökké zsörtölődő, kocsmatöltelék figura. Hosszú évek óta ugyanis nemigen jut érdemi munkához a színházban. A hazai sajtó most mégis legújabb átfogó monográfiáját dicsérgeti (A szegedi színjátszás krónikája, 1883–1944). Hogy micsoda bennfentesség, micsoda élvezetes íráskészség! Két szóval: példamutató, páratlan kirukkolás. Érdekes különben, hogy Aranyi Szög-Art Egyesülete és Sándor János a valóságban is meglehetősen szoros kapcsolatban állnak. Az ismert rendező nemcsak figyelni, menedzselti tevékenységüket, de olykor tárlataikat is megnyitja. Így volt ez Aranyi Sándor jubileumi bemutatóján is. Mintha a két egyéniség ösztönösen is éreznék, hogy művészi pályájuk azért jócskán hasonlatos.

De semmi vész – mondhatnám derűs optimizmussal. Régóta tudjuk: az ember alapvetően rendkívül komplex, többretegű szellemi képződmény. Nikolaus Pevsner szerint a valamirevaló építészekben ugyanúgy ott munkál az architektónikus, mint a szobrászi és festői képesség. Amde az utóbbi hivatás sem kimondottan magánvaló terület. Dehogy. A festői felkészültségben is ott rejtőznek a különféle grafikusai vagy fotós lehetőségek. Amivel persze nem azt mondom, hogy a piktorok nagy része akár fotóművésznek is beállhatna. Szó sincs erről. Aranyi Sándor viszont szerencsés csillagzatú. Már eddig is bizonyította: neki a korszerű fotós látás épp olyan kézenfekvő, akárcsak a hálátlanul bajos művészeti szervezőmunka. Egyébként mozgalmas, világjáró életformájához valahogy illik is a kamera. Miként az is jellemző: gyakran az egymásba átjátszó utca- és épületrészletekből formálódnak lírai sejtelmű, már-már absztrakt fotóművei. Most mégis egy szigorúbb, puritánabb alkotását szeretném tüzetesebben szemügyre venni. Bár címadása eléggé suta, közhelyszerű, maga a teljesítmény ellenben mindenképp figyelemre méltó (*Konstruktív*).

Szikár, szögletes és vertikális formaritmusok. Első látásra mindössze csak ennyit észlelünk e zöldes hangoltságú felületen. Majd a telítettség, a behálózottság nyomasztó és fojtogató képzete is rövidesen beugrik. Mintha valami sivár, emberellenes közegbe csöppentünk volna. Noha világosan látjuk: valójában korszakunk jellegzetes funkcionalista építészeti alakzataival szembesülünk. Ami annyit tesz: ez a felvétel éppúgy készülhetett Hollandiában, mint Törökországban, Norvégiában vagy épp nálunk. Mind egy, átfogó, internacionális tünettel van dolgunk. Különben globalitás ide, építészet oda, a szerzőt mindenekelőtt a létesítmény belső, vasvázis struktúrája érdekelte. Azt is mondhatnám: az orvosi családból származó Aranyi itt akaratlanul is édesapja nyomdokaiba lépett. Nem ragadt le a külső látszatoknál, inkább intenzív röntgenképet készített az adott jelenség beszédes csontvázrendszeréről. Ez a kutakodó, analitikus nézőszög azután rögvést felborítja a látvány köznapi, józan karakterét. Ami egyfelől feszes, racionális térhálózat, az a másik oldalon már esetlegesebb, törekenyebb konstrukciónak mutatkozik.

Am honnan ez a részletekkel is számoló, szuggesztív láttatás? Nem nehéz észrevennünk: az alkotó szembetűnő közelnézetből, úgy mond premier-plánból vizsgálja aktuális, egyszerű témáját. Ebből adódik, hogy a jámbor szemlélődő szinte öntudatlanul is bepréselődik a szikár, baljóslatú formaegyüttesbe. S ezzel együtt egészséges tájékozódási képességét is elveszti valamelyest. Hisz nemigen találkozik biztonságot adó elő- vagy háttérrel, földi vagy égi tartományokkal. Inkább úgy érzi: most szorongató testközélebről kell átélnie a korszerű architektúra sajátságos habitusát. Szóval: nincs mese, nincs menekvés. Már csak azért sem, mivel a katonás, célirányos és fogas szerkezetek könnyörtelenül belefeszülnek a képmezőbe. Ezzel azonban korántsem keletkezik amolyan robusztus, monumentális hatások. Dehogy.

Csak a felszínes, fölényes kívülállás képtelensége dokumentálódik.

Tényleg: a modern vizuális művészetek látásmódjában jóformán a kezdetektől ki-tüntetett szerepet kap a premier-plános megközelítés. Nem véletlenül. Ha már korszerű létszemléletünk egyre inkább a habzsoló, nagyvonalú mentalitást kultiválja, akkor ezt mégiscsak finomítani, kompenzálni kell valahogy. Aki ugyanis egyre-másra fittyet hány a valós környezet közvetlen, részletgazdag kisugárzásaira, az jobb híján csak a kortársi idő szirénes, eklektikus hullámveréseire hagyatkozhat. Közben az ördögi és angyali természetű, valós és tanulságos térélményektől automatikusan is meg-

fosztja önmagát. Pedig: „A kép olyan értelemközvetítő – vallja Max Imdahl – amely mással nem helyettesíthető”.

Nos, lényegében ebbe az irányba mutat Aranyi Sándor fotója is. Látható például: ami köznapi nézelődéseinkben pusztán csak sablonos, raszteres formahalmaz, az itt mindenképp elevenebb, már-már személyesebb arculatot ölt. Mert a ferde, átlós jellegű vonal- és foltelemek játékonosan oldják, dinamizálják a lélektelen képzetű, satuszerű képi struktúrát. Erre egyébként szükség is van, mivel egy mértánias, árnyyszerű emberi alakzat irgalmatlanul beékelődik a bal alsó pillérek közé. Akárha egy csenevész kortársi Atlasz motívummal lenne dolgunk. Bár az sincs kizárva: ezúttal pont a munkálkodó fotóst fürkészhetjük. Mint ahogy a levegősebb, atmoszférikusabb felső térrészben is meglódul fantáziánk, mivel a szokványos rácsszerkezetek némiképp mitikus feszületekké lépnek elő. Kiderül hát, hogy e puritán, szellemes alkotáson a józan, racionális és ijesztő sugallatok éppúgy szóhoz jutnak, akárcsak a lágyabb, magasztosabb rituális képzetek.

De ne ragadjunk le a szerkezeti, formai elemek csupaszhangzattanánál! Vegyük figyelembe azt is: jelenleg a mindent átható zöldes tónusnak felfokozott képszervező funkciója van. Már csak azzal is, hogy a legtöményebb, legsötétebb bal alsó térrészen egy kontrasztos és parányi vörös folt villan fel. Persze nem árt tisztáznunk: ezt az átfogó színértéket az épülethez társuló üvegfal biztosítja. Különben a mohák vagy befőttes üvegek visszafogott árnyalatára emlékeztet e színhangzat. Ami csak azért érdekes, mert a benne vagy mögötte megjelenő rideg, agresszív szerkezeti komponenseket áldásosan meglágyítja. Némileg lírizálja ezeket. Egyfelől békésebb, megnyugtatóbb érzetet nyerünk, sőt térbeli bezártságunk is kegyesen oldódik. Ami eddig feszes, szorongató közelnézet volt, azt most egy megengedőbb, távlatosabb effektus kompenzálja. Aztán az üveganyag reflexív természetéből adódik a fémszerkezetek térbeli, tónusbeli ritmusjátéka is, nem beszélve az áthatások és tükröződések artistikus rendjéről. Más szóval: a kép a képben talányos metodikájáról.

Hogy hova vezet e művésen kompenzáló, cizelláló művészi magatartás? Aki figyelmesen megnézi Aranyi Sándor kompozícióját, annak előbb-utóbb rá kell jönnie: itt a valóságos épületszerkezeti elemek mindössze csak ürügyet kínálnak a szerzőnek. És semmi többet. Ürügyet arra, hogy egy sosemvolt, specifikus kísértetházat hozzon létre. Másképpen: egy olyanféle fotós víziót, ahol a vaskos, mértánias gerendázatok mágikusan megszabadulnak térszerűen formált, életszerű arculatuktól. S helyettük inkább síkszerű, dekoratív, amolyan papírmásé jellegükkel rukkolnak elő. És csakugyan: mintha egy merészen redukált, korszerű színházi díszletkonstrukcióval lenne dolgunk. Teret ugyan észlelünk e réteges, dinamikus összeállításban, csakhogy ez igazában látzatos, virtuális tér. Annál is inkább, minthogy egészében egy sejtelmesen törekeny, árnyékoltokból szerveződő építészeti képződményben tartózkodunk.

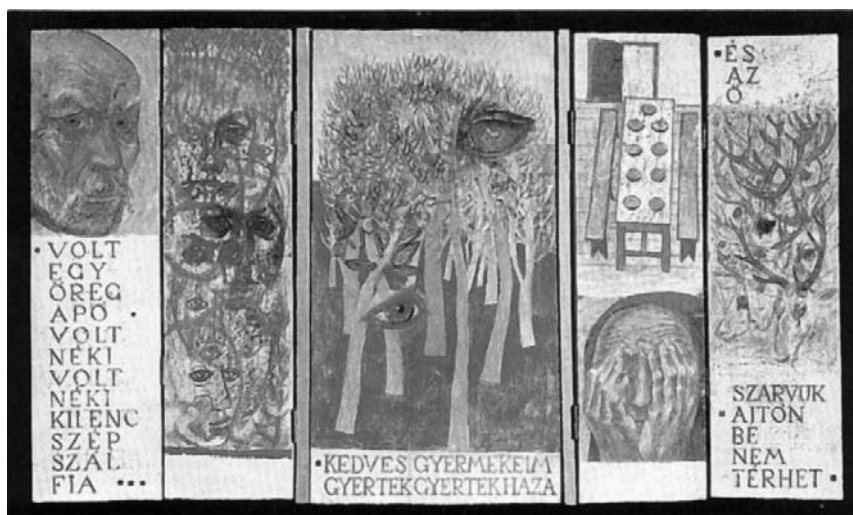
Talán nem túlzás, ha e lehangoló, lírikus látszatnak némi véleményező, értékelő szerepet tulajdonítok.

Persze ne menjünk el szólanul az üveganyagban rejlő esztétikai, térmoduláló képességek mellett sem! Már csak azért se, mivel e különös matéria korszakunk egyik legjellegzetesebb, legfrekvenciáltabb használati eszköze. Egyszerre rendkívül kemény és zárt karakterű, mégis bizonyos könnyedség, nyitottság jellemzi. Ugyanakkor reflektív, tükröző természetében egyféle antropomorf, humánus mozzanat is felfedezhető. Ne feledjük: a képszerű látás, egyáltalán a művészi kifejezés ősi megszületésében éppúgy perdöntő szerep jut az árnyékhatásoknak, mint a fényteli visszatükröződéseknek

(l.: Narcissus legendáját). Aranyi Sándor művét is ezek az egyszerűnek tűnő, de annál misztikusabb formaelemek teszik igazán talányossá, izgalmassá. Hisz a simán fénylő üveglapok úgyszólván optikai csodákra képesek. Ott ücsörgünk, mondjuk, a vonaton, az ablak mellett, s a mellettünk felvillanó tájrészleteket fürkésszük. Csakhogy az üveg felületén az átellenes fülke emberi, tárgyi mozzanatait is nyomon követhetjük. Akárha a külső és belső térzónákban is ugyanúgy jelen lennénk. E széles spektrumú, többnézőpontos tükrözés voltaképp a modern művészet dinamikus, nyitott és szürreális szemléletével analóg. Vagyis a montázsos, áthatásos és meglepő kombinációk birodalmában tartózkodunk. S ez a jelenlegi alkotáson is fölöttébb finoman, visszafogottan tetten érhető.

Bármilyen különös: egyféle távlatos, historikus olvasat is befér Aranyi Sándor megkapó művébe. Ez egyszerűen abból adódik, hogy egy korszerű épületmotívummal s ennek képi átfedésével szembesülünk. Közben pontosan tudjuk: korunk puritán, funkcionalista architektúrája épp a holland konstruktivista festészet eszmeköréből pattant ki. Nem csoda így, hogy e nagyhatású szellemi mozgalom atyamestere, Piet Mondrian rendkívül lakonikus, kihegyezett és idealista elveket követett piktúrájában. Úgy vélte: „A művészet a valóság egésze fölött áll, nincs vele közvetlen kapcsolata.” Innen erednek kristályos szerkezetű, dekoratív képei. Ha megfontoljuk: a szegedi alkotó most akaratlanul is visszanyúlt e század eleji örökséghez. Amivel festői mentalitását is megőrizte némileg. Csak ő Platon pesszimiztikus nézetét is hozzáfűzte a modern építészet látványzónájához. Hiába ugyanis a ritmikus, racionális és feszes benyomás, ha egészében mégiscsak egy csalóka, másodlagos, bár érzéki telítettségű árnyéképet kapunk.

Szuroni Pál

SZALAY FERENC

A körülírhatatlan veszteség

BALASSA PÉTER HALÁLÁRA

„Mi az elismerés a körülírhatatlan veszteséghez képest? Semmi.” – írta Balassa Péter *A Heckerle-örvényben*, melyben egy harmincéves korában meghalt kritikus posztumusz könyvét méltatta. Ott a megismerés, a hivatás, a kivézés örvényéről beszélt. Még sok másféle mérvényt ismert, valóságosakat, melyek nemcsak az álmokban jelentek meg, mint Szerb Antal *Utazás és holdvilágában*. Mintha Balassa Péter egyszerre vonzódott volna a magyar történelem és kultúra nagy, örvényes embereihez és jelenségeihez, s ugyanakkor menekült is tőlük. Talán ezért írt gyönyörű esszét – évszázados irodalomtörténeti tradíciót rombolva – a mértéktelen és kiegyensúlyozatlan Vörösmartyról. Korán fölfedezte, hogy az, amivel a kritikus, irodalomtörténész foglalkozik, részben esztétikai, részben sorsprobléma. Nála az írás életkérdés, még akkor is, amikor a halálról ír. Innen munkáinak összetéveszthetetlenül egyéni hangja, mellyel végül is – a rajongás és hódolat évei után – csak kevesen tudtak kezdeni. A lelketlen és uniformizált irodalomtudományos beszéd divatja idején kevesen értették azt a szakmai és létezési rettegést, mely a tetszhalott mű közelében elfogta: vajon az interpretáció és olvasat folyamatában föltámad-e valamilyen értelemben?

Ezért is nehéz, sokszorosan nehéz hangot találni, mely Róla és Neki. Szavakat, melyeket hetek óta hiába keresek, nem lehet megtalálni, sem lapzártáig, sem leadás után. Hiszen a hangját a legnehezebb eltalálni, az okos és szenvedélyes, a borzongató összefüggéseket láttató és higgadtan érzelmes hangot, a lendületes dikciót, melyet annyira szerettem. Jellemző, hogy a kifejezés ilyen fölényes birtokosa fogalmazta meg a legtöbb kételyt a nyelvvel kapcsolatban. Az *Esti Kornél* kilencedik fejezetét, a bolgár kalauzról szóló történetet elemezve egy meghökkentő tudás sejtéséig jutott: nemhogy egy másik, idegen nyelvet nem ismerünk, hanem *a* nyelvet sem tudja senki teljességében birtokolni. Esti Kornélhoz hasonlóan ő is szédülni kezdett az élet mély, kibogozhatatlan zűrzavarától. Kosztolányival szólva: „egyáltalán van-e az egésznek értelme bolgáruul vagy más egyéb nyelven?” A kétségbeesés azonban nem vezette parttalan relativizmushoz; az action gratuite-szerű dolgok rejtélyességében mélyebb dialektikát fedezett föl. „A pillanat örökkévalósága *talán* csak igennel jelölhető, ami önkéntelenül, *egy pillanatra* eltörli a Nemet, anélkül, hogy az örökösen ismétlődő igen/nem *kisbetűs* kettőssége eltörölhető lenne.” Kettősséget ír Balassa, ezzel is jelezve, hogy gondolkodásában a *vagy* kizárólagossága helyett az antagonizmusok, ellentétességek fölfedezése és elfogadása meghatározó. Egyfelől valóban igazát érezte „a nyelv beszél bennünket” tételnek, a lét kifosztódását, a kultúra omlását, a dolgok átláthatatlanná válását tapasztalva mégis arra döbrent rá, hogy nem kapaszkodhatunk másba, csak a szavakba, a Márai emlegette „jól megfogalmazott mondatba”. Ez föltétlenül a klasszikus modernitás öröksége.

Balassa Péter őszintén hitte, hogy a gondolkodás tapasztalás és nem spekuláció. Hatalmas filozófiai műveltséggel fölvértezve a filozófiákat is regényként tudta olvasni, még ha a céh, a testület mindezt gúnyos megvetéssel is kísérte. „Pedig a filozófia regényírásként (a fiction értelmében) való érzékelése nem a gondolkodás szabályainak az elvetése, nem önkény, nem a papír megerősökölése, nem a szavak, a kategóriák és fogalmak önkényes jelentéskonfúziója, hanem éppen azt a filozófiai dilemmát, sőt sza-

kadékat jelenti a befogadásban, amely ésszerűség és világ között szinte végtelen alakzatokat öltve fennáll. Hegel híres mondása szerint »aki ésszerűen néz a világra, arra a világ is értelmesen néz vissza«. Amikor azonban a világ visszanéz (ha egyáltalán), akkor ez csupán Hegel saját ésszerű (és ebben a minőségében csodálatos) pillantásának a visszfénye. Nem szét-nézés ez inkább? Bambázás? (Zuhanóbambázás.) A filozófia mint regényláncolat, mint regényforma..., ha féloldalasan, ha csípőre sántán is, azért tűnik törvényesnek, mert az ésszerűség kötelezettségétől (amitől nem lehet, nem kell és nem szabad eltekinteni), ettől az intellektuális delejezéstől a világ semmivel sem lesz ésszerűbb, viszont a regényhez hasonló szellemi kalanddá válhat.” A „regényesen” felfogott filozófia felől közelítve Balassa Péter előtt a regénynek is új arca mutatkozott meg. „A regény funkciója sem azonos azzal, amit s amiről beszél. Eppen akkor jutunk a baljós, gondolatilag nem ellenőrizhető homály és zagyva többértelműség (bármire felhasználhatóság) birodalmába, ha ésszerűség és világ dilemmáját megszüntetni véljük.” Balassa számára ott kezdődött az esszé, ahol a regényes filozófia és a tapasztaló gondolkodás összeér. Valójában valamennyi írása esszé, mivel egy tapasztalás-folyamatnak ez a rugalmas műfaji kerete. „Az esszé egy észjárás álarca, olyan ügyetlen kendő, amelynek redői dilemmák nehezen kiismerhető rendjét próbálják követni. Az álarc mögötti láthatatlan arc nem más, mint az esszé első számú dilemmája: többes szám első személy és egyes szám első személy viszonya, feszültsége, amelyen az esszé mindig megújuló erővel, de többnyire sikertelenül igyekszik úrrá lenni.”

Ragyogó esszéket közölt Balassa lapunkban is. Baka István *Szekszárdi miséjében*, melyet Mészöly kései hosszútörténetei közelében látott, a legjobb 19. századi szellemiséget mutatta ki, jelezve, hogy „megbeszéletlenül hagyunk valamit, ami *közben* véget ért...” A 20. század végén, egy sorsforduló előtt és után talán azért is tért vissza oly gyakran a „megbeszéletlenül” hagyott múlthoz, közelmúlthoz, mert érezte, hogy tanulságaikból okulva a ránk szakadt szabadság beláthatatlannak és értelmezhetetlennek tűnő dolgait is másként látnánk. (Sándor Iván Bánk bán-értelmezése ürügyén írta: „megrendítő és neveléses módon nem tudunk mit kezdeni az új helyzettel, a szabadság esélyével”.) De riasztónak tartotta azt az irodalmi autizmust is, mely értékek semmibevevével, régi írók nem ismerésével tüntet. A korábbi teljesítmények lefelé „kerekítésében” nem vett részt. 2000. januári számunkban „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” c. sorozatunkhoz szólt hozzá *A sztráda és az ösvény* címmel. Nem a kérdés 1939-es vagy még régebbi kontextusa érdekelte, hanem az, mit jelent ma, a globalizáció árnyékában „újra feltenni egy archaikus, sőt... barbár-mitikus kérdést a politikai és szellemi életben”.

Balassa Péter – különösen utolsó éveiben – kitüntető figyelemmel és odafordulással nézett Szegedre, nosztalgiából is minden bizonnyal. Hiszen édesapja, Balassa Imre zenetörténész és -kritikus városunkban született. Tavaly augusztusi telefonbeszélgetésünkben kissé talán Szegedtől is búcsúzott. Higgadtan közölte, fél tüdejét kiveszik, a megbeszélte Móricz-tanulmányra egyelőre ne számítsak. Aztán januárban, hideg téli napon még összefutottunk az Írók Boltjában, bizakodó volt. Most meghalt, ötvenhat évesen. De tovább él bennünk, akik írásait olvastuk, becsültük. Mert az, hogy a magyar irodalom (azon belül is a próza) különösen a hetvenes évek közepétől „egy bizonyos belső munkát végzett el”, a kritikusok közül talán legnagyobb mértékben Neki köszönhető.

Olasz Sándor

Szerkesztői asztal

Olvasóink kérésére közöljük, hogy a *Tiszatáj Könyvek* sorozatban az utóbbi években a következő kötetek jelentek meg:

Péter László: Kívül a körtöltésen. Irodalmi tanulmányok (2001)	1280 Ft
Békési Imre: Osztatlan filológia. Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok (2001)	990 Ft
Hász Róbert: Végvár (regény, 2001)	1250 Ft
Sándor Iván: A másik arc. A regény és a történelem (esszék, 2001)	1250 Ft
Németh László emlékkönyv. (esszék, tanulmányok, 2001)	2250 Ft
Baka István: Sztjepan Pehotnij testamentuma (versek, 2001)	1250 Ft
Imre László: Műfaj történet és/vagy komparatistika. Irodalmi tanulmányok (2002)	980 Ft
Szigeti Lajos Sándor: A virrasztó költő. Esszék, tanulmányok, kritikák (2002)	1200 Ft
Szepesi Attila: Tündérek és katonák (esszék, 2002)	1800 Ft
Tandori Dezső: Az Océánban (esszék, 2002)	1800 Ft
Őszi vendéglátás. Illyés Gyula művei a Tiszatájban (2002)	2250 Ft
Fried István: Írók, művek, irányok (tanulmányok, 2002)	980 Ft
Pintér Lajos: Virágnézetünk alapjai (versek, 2002)	1200 Ft
Vadai István: Tükörben tükröződő tükör (tanulmányok, 2002)	1350 Ft
Petri Csathó Ferenc: Kódoboz (versek, 2003)	1800 Ft
klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok (2003)	2200 Ft
Csiki László: A szótolvaj (versek, 2003)	1800 Ft
Tandori Dezső: „Hol élsz te?” (esszék, 2003)	2200 Ft

A könyvek megvásárolhatók a nagyobb könyvesboltokban vagy megrendelhetők a szerkesztőség címén is (levél: 6701 Szeged, Pf. 149., tel. és fax: (62) 421-549, e-mail: tiszataj@tiszataj.hu).

Szeptemberi számunk tartalmából:

ACZÉL GÉZA, DOBAI PÉTER, SIMAI MIHÁLY, TANDORI DEZSŐ,
ZALÁN TIBOR versei

CSIKI LÁSZLÓ, KISS OTTÓ, NAGY KOPPÁNY ZSOLT prózája

FRIED ISTVÁN, DOBOS ISTVÁN tanulmánya

VARSA MÁTYÁS: A legrégebb magyar mítosz (II. rész)

Hollósi Zsolt beszélgetése Csúri Károly professzorral,
a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójával